

ترجمه

رساله بدیع

در تفسیر آیه

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ
بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ

در سهای استدلالی و حلی در جاد و دوت و حکومت زن

مجموعه تفسیری روانی و فقهی و علمی اجتماعی

و حاوی بحثی از ولایت فقیه

حضرت علامه آیه الله حاج سید محمد حسین حسینی طهرانی

قدس سره از کتبه

ترجمه: تونط خدتن از هشتاد

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ترجمہ

رسالہ بدیعہ

در تفسیر آیہ

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ
بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَمَا أَنفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ

در سہای استدلالی و حلی در جہاد و وصیای و حکومت زن

مجموعہ تفسیری روائی و فہمی و علمی و اجتماعی

و حاوی سبھی از ولایت فقیہ

حضرت علامہ آیہ اللہ حاج سید محمد حسین حسینی طہرانی

قدس سرہ
قدس سرہ الزکیۃ

ترجمہ: توسط چند تن از فضلا

توجه:

کلیه پاورقی های کتاب متعلق
به مؤلف محترم کتاب است
مگر پاورقی هایی که با امضاء
(مترجم) مشخص شده باشد

فهرست

صفحه	عنوان
۱۱	مقدمه مؤلف
۱۹	سبب تألیف این رساله

مرحله اول

بحث کلی در فلسفه حقوق زن و مرد به طور عام

(۲۳ - ۴۱)

شامل پنج جهت :

	جهت اول ؛ نظام عالم با تمام کثرات آن نظامی است واحد ،
۲۵	پیوسته و بر اساس حق
۲۷	جهت دوم ؛ نظام عالم ، نظامی است جهت دار و هدایت شده
۳۰	جهت سوم ؛ در نظام عالم از حق هیچ موجودی فرو گذار نمی شود
۳۴	جهت چهارم ؛ اختلاف قوای ظاهری و باطنی زن و مرد
۳۸	جهت پنجم ؛ تفکیک اعتبارهای طبیعی ، اجتماعی و سلوکی در زن و مرد

مرحله دوم

ادله شرعی فقهی پیرامون موقعیت زن

در زمینه جهاد و قضاوت و حکومت

(۲۲۷ - ۴۳)

شامل چهار فصل :

فصل اول

بحث در آیه

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۵۰	گفتار مفسرین در مورد آیه
۷۲	نظر علامه طباطبائی راجع به آیه
۷۶	نکات تحقیقی راجع به آیه

فصل دوم

بحث در آیه

و لَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ
عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

۸۹	وجوه تمایز زن از مرد
۹۲	معنای تساوی حقوقی زن و مرد
۹۷	در سقوط جهاد ابتدائی از زن
۹۹	جهاد زن از نظر فقهاء
۱۰۲	اقسام جهاد در کلام کاشف الغطاء
۱۰۷	استقراء اقسام جهاد توسط مؤلف
۱۲۰	حدود شرکت زنان در جهاد

فصل سوّم

نظر فقهاء

	در عدم جواز تصدّی مناصب حکومت و قضاوت برای زن
	ذکر اجماع فقهاء در عدم جواز تصدّی مناصب حکومت و قضاوت برای زن
۱۲۷	
۱۳۲	دلالت سیرهٔ مسلمین بر عدم جواز
	بحث در مسئله ولایت به عنوان مقدّمه بررسی روایات در باب قضاوت و حکومت
۱۳۵	
۱۳۶	آیات قرآن کریم دالّ بر ولایت کلیّه امام معصوم

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	روایاتی که دلالت دارند مقام حکومت اختصاص به معصومین علیهم السلام
۱۴۵	دارد
۱۴۷	روایات دالّ بر ولایت فقیه
۱۵۴	ولایت فقیه در نهج البلاغه
۱۸۲	نتیجه گیری از مقدمات گذشته

فصل چهارم

روایات

در عدم تصدّی زن قضاوت و حکومت و افتاء را

در عدم جواز ورود زنان به مجلس شورا

بحث اجمالی در ماهیت و جایگاه مجلس شوری از نظر فلسفه

۲۱۴ اجتماعی اسلام

تکیه امیرالمؤمنین و صحابه در توبیخ عایشه بر این بود که چون

۲۱۹ زن است نباید خروج کند

۲۲۶ قرآن کریم اصل استوار است

مُوالِيز

رِسَالَةُ بَدِيعَةٍ

فِي تَفْسِيرِ آيَةِ الرَّجَالِ قَوَامُونَ عَلَى النِّسَاءِ
بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا انْفَقَرُوا مِنْ أَمْرِ الْمَرْءِ

رِاسَةُ اسْتِدْلَالِيَّةٍ حَلِيَّةٍ فِي جِهَادِ وَقْضَاءِ وَ

حُكْمَةِ الْمَرْئَةِ

مَجْمُوعَةٌ تَفْسِيرِيَّةٌ رِوَايِيَّةٌ فِقْهِيَّةٌ عِلْمِيَّةٌ اجْتِمَاعِيَّةٌ

وَفِيهَا بَحْثٌ عَنِ وَلَايَةِ الْفَقِيهِ

لِأَقَلِّ خِدْمَةِ الْعِلْمِ وَالْدِينِ

السَّيِّدِ مُحَمَّدِ الْحُسَيْنِ الْحُسَيْنِيِّ الطَّهْرَانِيِّ

عَفَا اللَّهُ عَنْ جَرَائِمِهِ

مقدمه

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

بهترین ستایش و نیایش از آن خداوندی است که کاخ عالم وجود را بر اساس اتقان و استحکام برافراشت؛ و عالم مُلک و مَلکوت و خلق و أمر را متین و استوار بیافرید؛ و به هر موجودی از موجوداتِ هر عالم، تا برسد به هر ذره‌ای از ذرات این عالم، آنچه طبق مصلحت و حکمت بود عنایت کرد؛ و آن را در پیمودن راه کمال و حرکت به سوی هدف و موطن اصلی در تکاپو و حرکت آورد.

و از میان همهٔ آفریده شدگان، انسان را به نعمت خلافت مُنَعَّم و به خَلعتِ علمِ مُخَلَّع فرمود؛ مرد و زن را مجهّز به جهازِ مناسبِ طیّ این طریق نمود؛ و هر یک از این دو صنف، تمام استعدادهای خود را به مقام فعلیت در آورند؛ و به کمال خود نائل آیند.

فَتَبَارَكَ اللهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ^(۱).

و شایسته ترین درود و سلام از آن پیامبران و دستگیران راه هدایت بشری است؛ که با کَد و تَعَب و جَدِّ و جهد، این قافلهٔ عقب مانده، و انسان بسیط و سازج را در تحت تعلیم و تربیت الهیّه خود در آوردند؛

۱- آیهٔ ۱۴ از سورهٔ ۲۳ مؤمنون: پس بلند مرتبه و مقدّس است خداوند که از میان همهٔ آفرینندگان، او فقط مورد پسند و اختیار است.

مقدمه مؤلف

خاصه حضرت پیامبر آخرالزمان مُحَمَّدٍ مُصْطَفَى ﷺ که در این راه، بارش از همه گران تر، و تعهدش بیشتر، وسع‌اش افزون‌تر بود؛ برای تنزیل قرآن در این عالم، گویا به گفتار مَا أَوْذِيَّتْ مِثْلَ مَا أَوْذِيَّتْ قَطُّ^(۱) گردید.

و از جانب خداوند به مَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ^۲ رحمت محضه و خیر مطلقه تمامی جهانیان قرار گرفت؛ و به خطاب: طَهَ مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَى^(۳). مخاطب شد.

و عالی‌ترین تحیت و اکرام بر یگانه تربیت شده دسترنج او، باب مدینه علم و شهر دانش، و برفرازنده پرچم حمد و لویای توحید؛ برادر و خلیفه، و وصی بلافصل و حامل ولایت او: حضرت امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب علیه السلام باد که برای آداء تبلیغ تاویل قرآن از پای نشست تا فرقه در محراب عبادت بشکست.

و بر یازده اولاد أمجادش، خاصه صاحب مقام ولایت کبری، امام زمان حُجَّةِ بِنِ الْحَسَنِ الْعَسْكَرِيِّ ارواحنا له الفداء، که پیوسته پاسدار دین، و نگهبان شریعت سیدالمرسلین بوده و هستند؛ و از دو سوی ملک و ملکوت، و تکوین و تشریح، نفوس ناطقه انسانیّه را در صراط

۱- حدیث نبوی است که: هیچ پیغمبری هیچگاه بقدری که من مورد آزار و اذیت واقع شدم: مورد آزار و اذیت واقع نشده است.

۲- آیه ۱۰۸، از سوره ۲۱ انبیاء: و ما نفرستادیم تو را مگر بجهت رحمت برای تمام جهانیان.

۳- آیه ۱، از سوره ۲۰ طه: ای پیغمبر ما قرآن را بر تو فرو نفرستادیم تا اینکه برای هدایت مردم خود را به رنج و تعب بیفکنی؟

مقدمه مؤلف

مستقیم به سوی کمال خود رهبری می کنند؛ و با بیانات ساطعه و ارشادات کامله خود، که بر اساس میزان حق، و حق میزان است، و بر محور عقل استوار، و بر مرکز واقعیت و حقیقت متکی است، آنچه را که لازمه هدایت و سلامت انسان، از امراض روحی و جسمی، ظاهری و باطنی بوده، بیان کرده و چون طیب دوار به علم خود، دچار هیچ گونه خطا و اشتباهی نمی گردند.^۱ فَلِلَّهِ دَرُّهُمْ وَعَلَيْهِ أَجْرُهُمْ.

باری چون وظیفه هر فرد مسلمان است که در تشیید مبانی و تحکیم اساس حکومت اسلام ساعی و کوشا باشد؛ و به قدر وسع در تقویت ارکان دولت اسلام جد و جهد نماید؛ و در از بین بردن نقاط ضعف نیز هیچ گونه دریغ نکند؛ این حقیر از نیمه شوال تا بیست و دوم ذوالقعدة یکهزار و سیصد و نود و نه هجریه قمریه رساله ای به نام رساله بدیعه در تفسیر آیه: الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النَّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ تألیف کردم، که به صورت کتابی استدلالی، در موضوع جهاد و حکومت و قضاوت زنان است و بطور استطرادی در آن بحثی نیز از ولایت فقیه به میان آمده است.

این نوشته چون بر اساس مطالب فقهی اجتهادی تحریر شده

۱- اقتباس است از فرمایش امیر المؤمنین علیه السلام که در وصف رسول اکرم صلی الله علیه و آله در خطبه ۱۰۶ فرموده اند: طَيْبٌ دَوَّارٌ طَيِّبٌ قَدْ أَحْكَمَ مَرَاهِمَهُ وَأَحْمَى مَوَاسِمِهِ: پیغمبر اکرم طیبی است که در علم خود استاد ماهر و حاذق ذی بصیرتی است که برای برانداختن زخمها و نابود کردن ماده فساد، میل های برکننده زخم را خوب داغ می کند و بر موضع می نهد و سپس بر روی آن بهترین مرهمها می گذارد و محکم می کند.

مقدمه مؤلف

است، و بر طریق اصطلاحات علمی و بحث تامّ و بررسی کامل، در جهات تفسیری و روایتی و مسائل عقلی و اجماعی و شهرت و سیره و غیرها تدوین یافته، و کاملاً بر سبک و اسلوب کتب استدلالیّه فقهیّه است؛ و طبعاً اینگونه کتب علمیّه از فقهاء اسلام تاکنون به زبان عربی بوده است و بالاخص باید در مجامع علمی و حوزه‌های علمیّه مورد بحث طلاب ارجمند قرار گیرد؛ و نیز به جهات دیگری به زبان عربی نوشته شد و به همان صورت با خطّ خود حقیر طبع و منتشر گردید.

بسیاری از رجال علم، از اخوانِ روحانی و اُخلاءِ ایمانی اظهار نمودند که: چه خوب بود این کتاب به زبان فارسی نوشته می‌شد؛ و با حذف اصطلاحات علمی و افزون مقدراری دیگر از شواهد تاریخی و اجتماعی در دسترس برادران و خواهران عزیز پارسی زبان قرار می‌گرفت.

و بسیاری دیگر نیز تأکید در سرعت بر ترجمه آن به همان صورت نمودند؛ و ضرورت انتشار آن را برای عموم متذکر شدند.

و چون این حقیر نه حال و حوصله ترجمه آن را داشتم، و نه مجال تحریر آن را ثانیاً به زبان فارسی، و از طرفی نیز نمی‌خواستم مختصر تغییری در مطالب آن داده شود، لهذا ناشر محترم به صلاحدید خود ترجمه کتاب را به یکی از آقایان واگذار نمود که بنا به خواست ایشان از ذکر نامشان خودداری می‌شود؛ و پس از مدّتی ترجمه آن را ارائه داد. برای تدقین و بررسی بیشتری در تطبیق ترجمه با متن؛ و روان‌تر بودن عباراتی که در بسیاری از جاها بطور تحت اللفظی به پارسی برگردانده شده بود،

مقدمه مؤلف

و کاملاً مفید معنای متن نبوده، این ترجمه در چهار نوبت دیگر توسط چهار نفر از اهل فضل و دانش و امین در نقل، مورد نظر و بازبینی قرار گرفت؛ و تنقیحات و تصحیحاتی به عمل آمد.

و در این اوان، آخرین بازبینی شده آن را نزد حقیر آوردند، و با کثرت مشاغل و شواغل علمی که از هر سو متراکم بود؛ خداوند منان توفیق داد که یکبار از ابتداء تا انتهای آن را مطالعه و پس از مختصر تغییری آن را کامل و آماده برای طبع و مطالعه یافتم.

از مترجم محترم و نیز از دیگر دوستان اهل فضل و دانش که در کار ترجمه و تصحیح کتاب متحمل زحمات شدند و از ذکر نام خود خرسند نیستند کمال تشکر و امتنان حاصل است.

کمال شکر و سپاس سزاوار خداوند است، که چنین توفیقی عنایت فرمود، تا این رساله فرهنگی اسلامی بدین صورت مطلوب در دسترس اهل نظر و مطالعه و دقت قرار گیرد.

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ
هَدَانَا اللَّهُ!

مشهد مقدس رضوی، چهارم رجب ۱۴۰۳ هجریه قمریه

سید محمد حسین حسینی طهرانی

۱- آیه ۴۳، از سوره ۷ أعراف: سپاس اختصاص به خداوند دارد که او ما را بدینجا رهبری کرد؛ و اگر رهبری او نبود، هرگز ما نمی توانستیم بدینجا راه یابیم.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ
اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ
أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ
وَلَا الضَّالِّينَ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

حمد و سپاس خداوندی را سزااست که ما را از جان واحدی آفرید و از جنس وی همسرش را پدید آورد و از این جفت، مردان و زنان بسیاری را در عالم پخش کرد و پراکند؛ و ما را از ظلمتکده حیوانی بیرونی کشیده به سوی انوار الهیه رهبری فرمود؛ و منازل کمال ما را یکی پس از دیگری به پایان آورده و با ودیعه نهادن صفات الهی و نور احدی ما را به زیور انسانی بیاراست؛ فَتَبَارَكَ اللهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ (آیه ۱۴ از سوره مؤمنون ۲۳) «پس براستی که خداوند بهترین خلق کنندگان است».

سپس ما را به لباس تکلیف شرافت داد و با تکریم و بزرگداشت برتری و فضیلت بخشید که فرمود:

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبُرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلاً (آیه ۷۰ از سوره اسراء ۱۷).

«همانا بنی آدم را گرامی داشتیم و برخشکی و دریا حمل نمودیم و روزی‌های پاک و

۱- اقتباس از آیه ۱ سوره نساء (۴): يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً.

گوارا را در اختیارشان نهادیم و بر بسیاری از آفریدگان خود برتری بخشودیم؛^۱ و آنچه را در زمین و آسمان است مسخر ما گردانید^۱ و خورشید و ماه دوار و شب و روز را برای ما به کار گرفت^۲ و همه چیز را در زمین برای ما بیافرید^۳ و از هر چه خواستیم در اختیار ما نهاد که اگر بخواهیم نعمت‌های الهی را شماره کنیم از عهده بر نخواهیم آمد، بار خدایا تو از هر جهت منزهی در حالی که انسان کفر ورز و ستم پیشه است.^۴

و درود و سلام بی پایان به روان بهترین کسی که جوامع الکلم^۵ و فصل الخطاب^۶ به او عنایت شد، صاحب شریعت و قوانین محکم الهی و دین استوار، آن کس که از جانب خداوند نور و کتابی آورد تا مردمی را که در راه رضای او ره سپرند به جایگاه سلامت و سعادت برساند و به اذن او از تاریکی‌ها به روشنائی

۱- اقتباس از آیه ۲۰ سوره لقمان (۳۱): أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ.

و از آیه ۱۳ از سوره جاثیه (۴۵): وَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ.

۲- اقتباس از آیه ۳۳ سوره ابراهیم (۱۴): وَ سَخَّرَ لَكُمْ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبَيْنِ وَ سَخَّرَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ.

۳- اقتباس از آیه ۲۹ سوره بقره (۲): هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا

۴- اقتباس از آیه ۳۴ سوره ابراهیم (۱۴): وَ آتَيْكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَإِنْ تَعَدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ.

۵- جوامع الکلم: عبارت جامع و ترکیب‌های کوتاه حاوی کاملترین معانی حکمت‌ها در اوج فصاحت و بلاغت. (مترجم)

۶- فصل الخطاب: کلام متقن و محکمی را گویند که هیچ گونه شک و تردیدی در آن راه ندارد. (مترجم)

در آورد و به راه راست و مسیر استوار رهنمون گردد.^۱؛ پیامبری که ما را به هر نیکی دعوت کرد و از هر زشتی و منکری باز داشت، پاکها و پاکیزه‌ها را بر ما حلال و آلودگی‌ها را بر ما حرام ساخت، و قید و زنجیرهای اسارت را از دست و گردن ما برداشت^۲، و با قول حقّ و کلام راستین خود فرمود:

حَلَالٌ مُحَمَّدٌ حَلَالٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَ حَرَامٌ مُحَمَّدٌ حَرَامٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ.

« حلال محمد تا روز قیامت حلال است و حرام محمد نیز تا روز قیامت حرام»؛ و درود بی پایان به روان پاک و معصوم اهل بیت طاهرین وی باد که نگهبانان دین و به پا دارندگان کتاب و سرپرستان امت اویند، درود و سلامی که جز تو ای خدای بزرگ کس نتواند آن را برشمرد.

خداوندا ما را از آن کسان قرار ده که به پیامبرت ایمان آورده و او را یاری کردند و به دنبال نوری که با وی فرستاده شد قدم برداشتند، و ما را از رستگاران قرار ده به حقّ مقام ولایتش و اوصیاء و ذریه طاهرین او که تو شنونده دعائی؛ و لعن و نفرین تو بر کسانی باد که در دین تو تغییر و تبدیل کردند و کلمات تو را تحریف نمودند و امامان تو را به مسخره و بی ارجمی گرفتند؛ و ما را به رأی و فکر و هواهای خود وامگذار؛ بار خدایا و دعای ما را بپذیر.

باری ... چون دیدم که فرهنگ آمیخته به کفر مادی از شرقی و غربی بر

۱- اقتباس از آیه ۱۵ و ۱۶ سوره مائده (۵): قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَ كِتَابٌ مُبِينٌ

بهدی به الله من اتبع رضوانه سبيل السلام.

۲- اقتباس از آیه ۱۵۶ سوره اعراف (۷): الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ أَصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ وَلَيْكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ.

شریعت اسلامی حمله ور شده و اختلافاتی را که در حقوق اسلامی میان زن و مرد به حسب اقتضای فطرت و غریزه خاص هر یک وجود دارد؛ مورد ایراد قرار داده‌اند. و وجود این اختلافات را سبب سلب حقوق طبیعی زنان در جامعه دانسته و موجب باز داشتن آنان از نیل به کمالات انسانی خود و جای گرفتن در کنج خانه و ذلت و سرافکنندگی می‌شمارند.

و در مقابل مشاهده کردم که گروهی در پاسخ این اعتراضات اظهار می‌دارند که: ممنوعیت‌ها و محرومیت‌هایی که در حقوق زن نسبت به مرد در نظام اسلام وجود دارد امری الهی است و در آن رعایت مصلحت عمومی منظور گردیده است و برای تشکیل و بقای جامعه ایده‌آل و مدینه فاضله، وجود یک سلسله محرومیت‌ها ضروری است.

و گروهی دیگر، اصلاً منکر اختلاف (در حقوق) شده، و هر دو جنس (زن و مرد) را در جمیع حقوق فردی و اجتماعی حتی در مواردی چون جهاد و قضاوت و حکومت مساوی دانسته‌اند.

این بود که بر آن شدم که در اطراف این مسئله اسلامی به طور خلاصه آنچه را که از کتاب خدا و سنت پیامبر اکرم و معصومین علیهم‌السلام وارد شده، به رشته تحریر در آوردم، و آن را با براهین عقلی و فطری مؤید سازم و حقیقت مسئله و نقاط ضعف هر دو جواب فوق را روشن سازم.

و اینک به یاری و استعانت پروردگار آغاز سخن می‌نمائیم که هیچ نیرو و قدرتی جز از ناحیه خداوند بزرگ و والا وجود ندارد.

بحث ما به دو مرحله تقسیم می‌شود:

اول: بحث کلی، که در آن فلسفه حقوق زن و مرد به طور عام بیان می‌شود.

دوم: بحث اختصاصی فقهی، که به استناد ادله شرعی نسبت به موقعیت

زن در زمینه جهاد و قضاء و حکومت انجام می‌گیرد.

مرحلهٔ اوّل

بحث کلی در فلسفهٔ حقوق زن و مرد به طور عامّ

سخن ما در مرحله نخست مجموعاً در چند جهت می باشد:

جهت اول :

نظام عالم با تمام کثرات آن، نظامی است واحد، پیوسته و بر اساس حقّ نظام جهان با تمام کثرات آن از مجرّدات و مادّیات تا عوالم مُلک و ملکوت و بسائط و مرکّبات، نظامی است یگانه بر اساس خالق یکتای آن؛ بنای عظیمی است که بر قاعده‌ای استوار و اسلوبی بدیع پی‌ریزی شده که در آن تمام اجزاء با یکدیگر در نهایت وابستگی و ارتباط پیوسته‌اند؛ صُنِعَ اللّٰهُ الَّذِي اَتَقَنَ كُلَّ شَيْءٍ (آیه ۸۸ از سوره نمل - ۳۷) « آفرینش خدائی که تمام آفریده‌های او سخت استوار است».

آن چنان که نه رخنه‌ای می‌پذیرد و نه سستی‌ئی می‌یابد که:

مَا تَرَىٰ فِي خَلْقِ الرَّحْمٰنِ مِن تَفٰوُتٍ فَاَرْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَىٰ مِن فُطُوْرٍ.
(آیه ۳ از سوره ملک - ۶۷) « در آفرینش خداوند رحمان هیچ کمی و بیشی (و دو گانگی) نخواهی یافت پس نیک به اطراف خود بنگر آیا اثری از نقص و کاستی مشاهده می‌کنی».

نه باطلی بر آن نظام چیره شده و نه بازیچه و بیهوده‌گی در آن مشاهده می‌گردد.

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا ذَلِكَ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا.

(آیه ۲۷ از سوره ص - ۳۸) «و ما آسمان و زمین و آنچه را بین آنهاست به باطل

نیافریدیم و این گمان مردمان کافر است»

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ * لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَتَّخِذَ

لَهُوًا لَاتَّخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا إِنَّ كُتُبَنَا لَعَلِينَ (آیه ۱۶ و ۱۷ از سوره انبیاء - ۲۱).

«و ما آسمان و زمین و آنچه را در بین آنهاست به عبث و بیهوده و از روی بازیچه خلق نکردیم، که اگر می خواستیم کار عبث و بیهوده انجام دهیم این عمل را از جانب خود شروع می کردیم.»

أَفَحَسَبْتُمْ أَنْمَّا خَلَقْنَاكُمْ وَأَنْكُمُ الْإِنْسَاءُ لَا تُرْجَعُونَ (آیه ۱۱۵) از

سوره مؤمنون - ۲۳) «آیا فکر می کنید که ما شما را بیهوده آفریدیم و شما به سوی ما باز نخواهید گشت؟»

آری پروردگار جهان عالم را براساس متقن و استوار و به حق، بنیادساخت
وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ (آیه ۸۵ از سوره حجر - ۱۵)

«و ما آسمانها و زمین را و آنچه در آنهاست جز بر حق نیافریدیم.»

پس بر این منوال همه عوالم و شئون موقعیت‌های آنها و آنچه که از عقول مفارقه و مقارنه و نفوس روحانی و حیوانی و نباتی و جمادی و غیر آن، در آن دیده می‌شود حق صرف و خالص و واقعیت خالی از مجاز و صدق بی شائبه است که جلوات جمال و جلال الهی و نشانگر عزت و قیمومیت، و مظاهر اسماء و صفات او می باشند.

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ

الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ (آیه ۳۰ از سوره لقمان - ۳۱) «این از آنجاست که خداوند حق

است و جز او هر معبودی باطل است و همانا خداوند هم او برتر و بزرگ است»

مگر گفته خداوند حکیم ما را کافی نیست که فرمود: سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَ فِي أَنفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ * أَلَا إِنَّهُمْ فِي مِرْيَةٍ مِّن لِّقَاءِ رَبِّهِمْ أَلَا إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطٌ (آیه ۵۳ و ۵۴ از سوره فصلت - ۴۱).

«به زودی نشانه‌ها و عظمت خویش را در کرانه‌های گیتی و در وجود خودشان به ایشان می‌نمایانیم تا خود بدانند که او(خداوند)حق است و آیا کافی نیست که پروردگارت بر همه چیز شاهد است؟ بدانید که آنها به دیدار پروردگارشان شک دارند، و همانا او بر همه چیز احاطه دارد.»

جهت دوم :

نظام عالم، نظامی است هدایت شده و جهت‌دار

خداوند متعال عالم آفرینش را پس از خلقت، مهمل باقی نگذاشته و لحظه‌ای رهایش نساخته است، بلکه پس از خلقت، عالم را از اولین مرتبه قابلیت و استعداد تا منتها درجه کمال فعلیت و تمامیت، راهبری می‌نماید؛ البته هر موجودی را به اندازه و ظرفیت وجودی متناسب با او. و در این سیر تکاملی او را به کلیه قوای فطری که در سرشت او به ودیعه نهاده هدایت می‌نماید و نیازهای طبیعی و ذاتی هر موجودی را بدو عطا می‌فرماید، و او را بدون هیچگونه رنج و تعب و توقفی در راه رسیدن به سرشت و تحقق ماهیت خود روزی می‌دهد.

مگر نمی‌بینی که موسی در پاسخ فرعون چه گفت - آنگاه که فرعون از خدای او و برادرش هارون پرسید - :

رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَىٰ (آیه ۵۰ از سوره طه - ۲۰).

«پروردگار ما کسی است که هر چیز را خلقت خاص خود بخشیده آنگاه

به راه کمالش هدایت فرمود».

و این جوابی به حق کامل و تمام است که در آن، معنی لزوم هدایت پس از خلق و ایجاد هر موجودی مندرج است، که خداوند ابزار تکامل در اختیارش نهاد و همچنین وسائل هدایت و راه یابی را به او تفضل نمود.

و بر این منوال است آیه شریفه **سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى * الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى * وَأَلْدَى قَدْرَ فَهَدَى** (آیه ۱ و ۲ و ۳ از سوره اعلی - ۸۷) «منزه بدان و تسبیح بگوی خداوند بلندمرتبه‌ای را که خلق کرد و آراست و اندازه گرفت و راهبری و هدایت فرمود» پس منزه است خداوندی که خلقت را در همه چیز به کمال و تمام رسانید و منزه است خداوندی که فرمان تشریح او با آفرینش و تکوین مطابقت دارد.

كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اختلفُوا فِيهِ (آیه ۲۱۳ از سوره بقره - ۲)

«همگی مردم ملت واحدی بودند پس خداوند پیامبران را بشارت دهنده (به بهشت و رحمت ابدی) و ترساننده (از دوزخ و عذاب جاوید) فرستاد و به همراه آنها کتاب حقی فرستاد تا میان مردم در موارد اختلاف حکم کنند».

رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ (آیه ۱۶۵ از سوره نساء - ۴).

«پیامبرانی بشارت دهنده و ترساننده تا پس از این پیامبران، مردم را بر خدا حجتی نباشد». پس منزه است خداوندی که پیامبران را فرستاد و به همراه ایشان کتاب‌ها و موازین حق را، تا انسان از حد خود بدر نرود و از مقام خود پا فراتر نهد.

لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ (آیه ۲۵ از سوره حدید - ۵۷)

«همانا انبیاء را با دلایل و نشانه‌های روشن فرستادیم و همراه ایشان کتاب و

میزان نازل کردیم تا مردم را بر طریق عدل استوار دارند».

تا هیچکس نتواند زبان به اعتراض گشاید که: رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَتَتَّبِعَ آيَاتِكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نُنْزِلَ وَنَحْزَى (آیه ۱۳۴ از سوره طه - ۲۰) «خداوندا چرا برای ما پیغمبری نفرستادی که پیش از آن که به ذلت و کثی و عذاب گرفتار آییم آیات ترا پیروی کنیم».

حاصل سخن آن که دین قویم و استوار آن است که از فطرت انسانی که خداوند در وی به ودیعت نهاده ریشه و پایه بگیرد: و هیچ حکم و قانون الهی اعم از کلی و جزئی نیست مگر آن که در آن مصلحتی کامل وجود دارد بی آن که کوچک‌ترین تباین و تضادی میان قوامین تشریحی و سنن و قواعد تکوینی وجود داشته باشد؛ بلکه قوامین تشریحی مؤید و پشتیبان نظام تکوین است و موجب حرکت و راهنمایی انسان برای پیمودن و مدارج قوه و استعداد و بروز و ظهور فعلیت و کمال غائی اوست.

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ
(آیه ۳۰ از سوره روم - ۳۰)

«پس با همه قوای خود به سوی دین حق روی آور، همان دینی که بر پایه فطرتی است که خداوند مردم را بدان فطرت سرشت، قانون خلقت خدائی هرگز تغییر نپذیرد، و این است دین استوار و نگهبان و نگاهدار ولی اکثر مردم آگاهی ندارند».

و به ویژه آئین و شریعت سید و سرور ما رسول خاتم محمد بن عبدالله ﷺ نور تابان و روح دلها، به کمال رساننده انسان‌ها و پاک کننده و پیراینده جانها و همگام با آیات الهی و بیان کننده آنها و معلم آموزنده کتاب و حکمت و چراغ درخشانی که مردم را از تیرگی‌ها به اذن پروردگارش به نور و روشنی می کشاند.

خداوند کریم در قرآن مجید می فرماید:

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِأَذْنِهِ وَ
سِرَاجًا مُنِيرًا. (آیه ۴۵ و ۴۶ از سوره احزاب ۳۳).

« ای پیامبر ما تو را شاهد بر مردم و وعده دهنده بر بهشت و بیم دهنده از عذاب و دعوت کننده بشر به رضوان الهی و چراغ روشن کننده راه قرار دادیم.»

جهت سوم:

در نظام عالم از حق هیچ موجودی ذره‌ای فرو گذار نمی شود

خداوند عزّ و جلّ از هیچ صاحب حقی، حقی را ولو به قدر ذره‌ای مسلوب نمی کند؛ بلکه فراوان‌ترین و کامل‌ترین حقوق را برای همگان مقرر می‌دارد: زیرا که ذات اقدس او عدل است و به عدالت و قسط و رعایت میزان صحیح و عادلانه فرمان می‌دهد.

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ (آیه ۹۰ از سوره نحل ۱۶) « همانا خداوند به عدل امر می‌کند».
قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ (آیه ۲۹ از سوره اعراف ۷) « بگو پروردگام مرا امر
به عدل فرمود.»

وَزُيِّنُوا بِالْقِسْطِ أَلْمُسْتَقِيمِ (آیه ۳۵ از سوره اسراء) « در سنجش‌های خود همیشه
عدل را مراعات کنید»

و نیز خداوند مکرر در کتاب خویش یادآور می‌شود که:

إِنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ بِظُلَامٍ لِّلَّيْلِ (آیه ۱۸۲ از سوره آل عمران ۳ و آیه ۵۱ از
سوره انفال ۸ و آیه ۱۰ از سوره حج ۲۲) « خداوند به بندگان ستم روا نمی‌دارد».
و نیز در موارد بسیاری خبر می‌دهد که: « مَا كَانَ اللَّهُ لِيُظْلِمَهُمْ (آیه ۷۰ از سوره توبه
۹ و آیه ۴۰ از سوره عنکبوت ۲۹ و آیه ۹ از سوره روم ۳۰)

«خداوند شیوه ستمگری بر بندگان نداشته و ندارد» بلکه می‌گوید:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا (آیه ۴۴ از سوره یونس ۱۰) «خداوند به بندگان

به هیچ مقدار ستم روا نمی‌دارد؛

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ (آیه ۴۰ از سوره نساء ۴) و «خداوند ذره‌ای ظلم

نمی‌کند»

و پیداست که یکی از قوانین عدل این است که به هر ذی‌حقی، حقّ او بدون

افراط و تفریط داده شود.

و خداوند سبحان حقّ هر شیئی را که خلق فرموده بر حسب نیاز فطری و

احتیاج غریزی او داده است.

افراط و زیاده روی، باری سنگین و وراء تحمل و بالاتر از حدّ قدرت و طاقت

می‌باشد.

وَلَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَيْهَا (آیه ۷ از سوره طلاق) «و خداوند هیچ کس را

جز به قدر توانی که به او عطا فرموده تکلیف نمی‌کند».

لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا (آیه ۲۸۶ از سوره بقره) و بلکه «خداوند جز

به قدر ظرفیت و استطاعت افراد تکلیف نمی‌نماید».

همان طور که تفریط و کاستی نیز ستم و موجب محرومیت و تعطیل سیر تکاملی

است و لَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا (آیه ۴۹ از سوره کهف) «و پروردگارت به هیچ کس

ستم نمی‌نماید».

و چون مخلوقات و از جمله انسان بر نوع و وجهه واحد و یکسان آفریده

نشده‌اند؛ بلکه در نوع انسانی از نظر نیروی جسمانی و قوای مادی قوی و

ضعیف وجود دارد و نیز از نظر صفات روحی و غرائز اخلاقی و تفکر و احساسات

و عواطف افراد مختلف و متفاوت دیده می‌شوند که انسان آمیزه‌ای است از موادّ

گوناگون و صفات متعدّده و خداوند وی را به درجات استعداد و مراتب استحقاقی

که دارد بر این ترکیب آفریده است؛ و از جمله مرد و زن هر یک را به ویژگی‌هایی مجهز ساخته و برای هر یک از آنها (ذکور و اناث) بر حسب ظرفیت و گنجایش و خصائص وجودی برنامه و تکالیفی مقرر فرموده است؛ و اگر نه چنین بود بجای عدل ستم شده بود و ظلم از ساحت اقدس وی به دور است.

بنابراین اگر در بعضی از امور اجتماعی مثل قضاوت و حکومت و جهاد و اختلاط با مردان و کشف حجاب و نماز جماعت و تشییع جنازه برای زنان در شرع مقدس اسلام محدودیت‌هایی وجود دارد، و برداشتن کارهای سنگین و مشقت - بار از دوش بانوان، نه از جهت سلب حق از آنان است، بلکه اعطاء حق ایشان است به نحو اتم و اکمل.

زیرا خداوند متعال پس از آن که زنان را با انواع غرائز بیافرید و با ویژگی‌های مخصوص شکل داد آنچه را مصلحت و شایسته شأن آنهاست در حق آنان مراعات فرمود؛ که همان دور ماندن از جهاد و قضاوت و حکومت و امثال این امور است.

و این « باز داشتن » حق اولیة الهی است که خداوند علیم و خبیر به ایشان عطا فرموده است؛ نه اینکه حق اولیة فطری آنان جهاد و امثال آن باشد و خداوند آنها را از این حقوق محروم ساخته باشد. که خداوند هیچ صاحب حقی را از حق خویش محروم نساخته، بلکه به او آنچه را سزاوار تکامل اوست عنایت کرده است؛ و بر حذر باش که آنچه را عین دادن حق است سلب حق مپنداری.

حق اولیة فطری زن، خودداری از امور جانکاه و مشقت بار است، نه اینکه حق اولیة وی آزادی در انجام این امور می‌باشد و بعد منع خداوندی بر این حق طبیعی عارض شده و جلوی آن را گرفته باشد.

حق اولیة زن، حجاب و پوشانیدن پیکر است از دیدگان شهوی مفسده انگیز، نه اینکه حق اولیة وی برهنگی و خودنمایی است، خداوند او را از این حق محروم

ساخته و به حجاب و خانه نشینی امر فرموده است.

آری به خدا قسم ملاک‌ها جابجا شده و در شناخت حقایق تحریف پیش آمده است، نه فقط در مرحله تکلم و سخن بلکه در ساحت تفکر؛ تا آنجا که گوئی خودنمایی و جلوه‌گری و برهنگی و بی‌حجابی زن و ورود در جماعات مردان و تصدّی مناصب قضاوت و حکومت و جهاد از جمله حقوق اولیّه زن است و شارع از وی سلب کرده است.

و اینگونه تحریف‌ها بندگی و ذلّت حقیقی فکری است و عبارت از برداشتن حقایق و معانی از جای اصلی خود و در غیر جای خود نهادن آنها می‌باشد. و این از بزرگ‌ترین مصائبی است که از ناحیه کفر خانمان برانداز مادی بر ما وارد شده است؛ زیرا که بدین ترتیب نه تنها دیدگان ما را از ملاحظه ظواهر امور بازداشته است بلکه اساساً مانع دریافت حقایق امور و واقعیات برای ما گردیده است.

و این مطلب نظائر و شواهد بسیاری در معارف و آداب ما دارد که کفر خانمان سوز مادی لغات را از معانی واقعی خود منحرف و تهی ساخته و معانی مختلف را از جایگاه اصلی خود بدر برده است، و بدین ترتیب شدیدترین ضربات را بر پیکر جامعه و فرهنگ ما فرود آورده است.

از خداوند تعالی مسئلت داریم که پس از آن که چشم ظاهر ما را به نعمت بینائی و دیدن گشود ما را در کوری باقی نگذارد، و پس از اینکه چشم بصیرت ما را به ادراک حقیقت منور ساخت دیگر ما را در جهالت و کور دلی رها نساخته و به آراء منحطّ و ناچیز و افکار هلاکت بار خود وامگذارد، که به وبال اعمال خود گرفتار آئیم و به سرانجامی خسران بار دچار شویم^۱، و ما را از زمرة کسانی قرار

۱- اقتباس از آیه ۹ سوره طلاق - ۶۵: فَذَاقَتْ وَبَالَ أَمْرِهَا وَكَانَ عَاقِبَةُ أَمْرِهَا خُسْرًا.

ندهد که قلبشان از ذکر خداوند در غفلت است و دنباله روی هوی نموده و تجاوزکارانند.^۱

جهت چهارم:

اختلاف قوای ظاهری و باطنی زن و مرد

یکی از بدیهیات، اختلاف بین وجود مرد و زن از جهات متعدد ظاهری و باطنی، جسمی و روحی، خلقی و خُلقی و فکری و عاطفی است.

بر همین اساس است که خداوند سبحانه و تعالی از گنجینه رحمت و دریای بیکران فیوضات اسماء و صفات خود به مرد و زن آنچه را که با شأن و ساختمان و سرشت هر یک از آنها متناسب است عنایت فرمود.

وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ (آیه ۲۱ از سوره حجر ۱۵) «هیچ شیئی وجود ندارد مگر آن که گنجینه‌های آن در نزد ماست و ما جز باندازه معلوم و لازم فرو نمی فرستیم».

مرد دارای صلابت و شدت و استواری قدم در رتق و فتق امور، بازو و ارکان قوی، مزاج نیرومند، قدرت تعقل و تفکر قوی و احساسات متناسب با آن است؛ و زن با بنیان ظریف و ارکان لطیف و احساسات تند و عاطفه‌ای قوی و تفکری متناسب با آن، درست در نقطه مقابل مرد قرار دارد.

و خداوند سبحان در هریک از این دو جنس مخالف آنچه را که برای پیمودن راه کمال حقیقی و به ثمر رساندن و فعلیت در آوردن همه قابلیت‌های وجودی او

۱- اقتباس از آیه ۲۸ سوره کهف - ۱۸: وَلَا تَطِيعَ مَنْ اغْتَلَبَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا
وَ اتَّبِعْ هَوَاهُ وَ كَانَ أَمْرُهُ فُرْطًا.

بہتر است و راه را نزدیک تر می کند، به ودیعت نهاده است تا اینکه بتوانند درخت وجود خویش را بارور سازند و از میوه زندگی خود بدون توقّف و کاستی بهره گیرند.

و تو ای عاقل! اگر در ویژگی‌هایی که خداوند در هریک از دو جنس زن و مرد به ودیعت نهاده، و آنچه که در نظام خلقت از آنان انتظار می رود نیک بیندیشی، می بینی که زن دارای ظرفیتی وسیع است برای تحمّل رنجهای بارداری و پذیرش نطفه که بزرگترین تجلیات الهی است در رحم خود که از دقیقترین اعضاء داخلی بدن اوست، و نیز برای زائیدن و شیردادن و تربیت و پرورش نوزاد طاقتی فراوان دارد، و مشکلات حاصله را به آسانی پذیراست؛ و برای انجام این وظایف به محبت شدید و عاطفه قوی و احساس لطیف و ذوق سرشار محتاج است تا بتواند این مشکلات را تحمّل کند و تربیت انجام این امور را به دقیقترین وجه بدهد و این بار را به بهترین شکل به منزل برساند؛ و همچنین نیازمند آرامش خاطر و فراغت بال از کسب نفقه و معاش می باشد. به خلاف مرد که از همه این امور فارغ است، و نظام خلقت در این سلسله طویل جز سپردن نطفه به مادر که هیچ گونه رنج و تعب را برای او در پی ندارد، از بقیه امور او را بر کنار داشته است؛ پس ناگزیر سهم مردکار و کوشش در تحصیل معاش و تهیه مسکن و لباس و خوراک و نگهداری خانه از آفات و حوادث خارجی و تشکیل کانون خانواده به بهترین و کاملترین صورت می باشد.

و نیز فراهم کردن ضروریتهای زندگی و رفع مشکلات و موانع و جهاد و مبارزه برای دفاع از موجودیت خانه و اجتماعی که در آن زندگی می کند به عهده مرد است و باید برای حلّ و فسخ گرفتاریها، داد و ستدها، و از بین بردن موانع و ناهمواریها تمام قوای جسمی و عقلی و فکری خود را به کار بندد پس خداوند سبحانه و تقدّس به او نیروی جسمانی زیاد و استخوان بندی ستبر و قدرت عمل بدون انفعال و وازدگی و نیروی تفکر قوی برتر از احساس، و روحیه

خشن کار و تلاش و صلابت بسیار، بر حسب وظیفه و استحقاق و موقعیت کاری، داده است.

و این سهم بندی صحیح و تقسیم بندی سلیم و عادلانه است. خداوند می‌فرماید.

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ (آیه ۴۹ از سوره قمر - ۵۴).

« ما هر چیزی را به اندازه و مقدار و معیار معین آفریدیم.»

وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَرًا مَّقْدُورًا (آیه ۳۸ از سوره احزاب - ۳۳).

« و امر خداوند بر پایه اندازه‌گیری و میزان است.»

وَ كُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ (آیه ۸ از سوره رعد - ۱۳) « و هر چیزی نزد خدا

بر حسب اندازه و مقدار است.»

و این همان حقی است که خداوند سبحان ذات اقدسش را بدان توصیف،

فرموده بگفته‌اش: بَانَ اللَّهُ هُوَ الْحَقُّ (آیه ۶۲ از سوره حج - ۲۲).

« و همانا خداوند همو حق است.» و این همان حکمتی است که اقتضا

می‌کند هر شیئی در جای شایسته خود قرارگیرد، و به هر صاحب حقی، حَقِّش داده شود؛ و خداوند سبحان در آیات بسیاری ذات اقدس خود را به علم و حکمت، وصف فرموده است.

این از یک سو، و از سوی دیگر، بین مرد و زن جاذبه بسیار نیرومند فعال مغناطیسی وجود دارد که هریک دیگری را سخت بخود می‌خواند و هیچ مانعی را در این راه نمی‌پذیرد؛ و اگر کشش طبیعی به خود واگذاشته و رها شود ارکان امر ازدواج متزلزل شده و امر تولید مثل و حفظ نوع تعطیل می‌شود، آرامش خانوادگی از میان رفته و حرث و نسل نابود می‌گردد و حال آن که خداوند فساد را دوست ندارد» وَ يَهْلِكُ الْحَرْثُ وَالنَّسْلُ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ (آیه ۲۰۵ از سوره بقره - ۲).

از اینرو خداوند سبحان مقدار این جذب و کشش را معین و مهار نموده، و آن را در

چهار چوب ازدواج و تشکیل خانواده و عفت و خویشتن داری و پوشیدن چشم از نامحرم و حجاب و پوشش زن و عدم خودنمائی و جلوه‌گری و تحریکات مفسده - انگیز در سخن گفتن و قرار در خانه، محدود ساخته است.

دفع یک اشکال

و اینکه بعضی بی خبران از روی جهالت و نادانی می‌گویند که: «نگهداشتن زنها در خانه، و پوشانیدن آنها به حجاب و عدم اشتراک و همدوشی آنان با مردان در میدان‌های نبرد و دیگر کارهای سخت و خطیر است که ضعف در قوای جسمی و فکری زنان و عهده‌داری امور کودک را برای آنها به میراث گذارده است، و این ضعف و کمبود نسبی در زنان ناشی از این محرومیت‌های اجتماعی و امری اکتسابی است نه یک ویژگی غریزی و سرشتی در زنان، و در واقع ضعف و کمبود معلول آن محرومیت‌های اجتماعی و حقوقی است، نه علت آن» سخن درستی نیست، و این اشکال به سه دلیل باطل می‌شود:

اولاً - آنچه از ضعف قوای جسمانی و کمبود نسبت به مردان، در زنان مشاهده می‌شود اختصاص به جوامعی که زنها با حجاب و خانه‌نشین و دور از کارهای اجتماعی مردانه هستند ندارد؛ بلکه مشترک بین آنها و سایر زنان (که در جوامع دیگر هم‌ردیف و هم‌کار مردان و کارهای مردانه هستند) می‌باشد؛ با توجه باینکه همه زنها (در همه شهرها و روستاها) بدون تفاوت بین شهری و روستائی، هر ماه دچار حیض و عادت ماهیانه هستند.

و ثانیاً - اختلاف قوا بین مذکر و مؤنث تنها در نوع انسان نیست، بلکه همه اقسام و انواع حیوانات را اعم از صحرائی و دریائی و پرندگان در بر می‌گیرد؛ و چنین تفاوتی در تمام انواع حیوانات از نر و ماده به روشنی مشهود است، آیا این اختلاف در سایر انواع جانوران نیز مربوط به حجاب است؟

و اگر گفته شود که در حیوانات ماده نیز یک نوع حجاب از طرف جنس نر

وجود دارد که موجب ضعف او شده است، می‌گوئیم که: بنا بر این حجاب امری لازم و ضروری است که عالم تکوین به آن اقرار دارد و هیچ حیوانی از آن مستثنی نیست؛ پس چرا ما انسان را از این قاعده عمومی کنار بگذاریم و در باره او حکم به برهنگی و بی‌حجابی بنمائیم؟

و اگر این سستی و ضعف منوط به حجاب نباشد، بنابر این در اصالت تفاوت داشتن مذکر و مؤنث بین حیوانات و انسان فرقی نیست.

و ثالثاً - این تفاوت، ناموس و قانون کلی آفرینش است که در همه اعضاء جهان ماده اعم از جمادات و غیر آن ساری و جاری می‌باشد؛ زیرا که قوه فعلیه و اثربخشی - در عالم ماده - همواره از قوه انفعالیه و اثر پذیری نیرومندتر است؛ و در علم فیزیک نیز به اثبات رسیده است که مقدار نیروی پروتون متمرکز در مرکز اتم که حاصل قوه فعلیه مثبت است به تنهایی برابر با جمیع قوای الکترونی که بدور آن می‌چرخد و حامل قوه انفعالیه منفی است، می‌باشد.

جهت پنجم:

هنگامی که بر مرد و زن از نظر اشتراک در زندگی خانوادگی در مدینه فاضله انسانی بنگریم، می‌بینیم که برای هر یک از آنها سهمی مساوی دیگری از نظر نقش تنظیم و اشتراک در امور زندگی و امور اجتماعی قرار داده شده است.

و اگر هر یک از مرد و زن را مجرد از دیگری و به تنهایی و از دید مواهب طبیعی الهی داده شده به هر یک با دیگری مقایسه کنیم در می‌یابیم مردان از جهت بنیه بدنی و قوای عالیه عقلانی و وسعت فکر و قدرت تدبیر بر زنان برتری دارند که «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ» (آیه ۳ از سوره نساء - ۴)

« مردان بر زنان بواسطه برتری بی که خداوند یکی را بر دیگری داده است قیومیت دارند.»

« وَ لَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ » (آیه ۲۲۸

از سوره بقره - ۲)

« برای زنان بخوبی حقوقی است (که از طرف مردان باید رعایت شود) همچنان که تکالیفی نیز دارند (که بخاطر مردان باید رعایت کنند). و مردان را (در حقوق) بر زنان پایه‌ای بالاتر و افزونی است.» ولی اگر هر یک را از نظر سلوک و حرکت خاص تکاملی بسوی خداوند و لقاء او، و سیر مدارج و مراتب کمال غائی انسانی و درجات نزدیکی و قرب خداوندی در نظر بگیریم، راه روشن و طریق واضح است، که هیچ یک را مانع و دافعی (در مقابل این سیر تکاملی) نیست؛ بلکه هر یک می‌توانند دامن همت بکمر زده و از ظاهر به باطن و از عالم اعتباریه عالم حقیقت و از جهل و خیال به اندیشه و تفکر سالم و صحیح و از دنیابه غلیا و از غیرخدا به سوی توجه کامل به خداوند نزول در حرم قدس و حریم عزت او حرکت کنند، تا در جایگاه صدق و حق، نزد آن سلطان مقتدر و صاحب اختیار عزیز قرار گیرند. « فِی مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مُّقْتَدِرٍ » (آیه ۵۵ از سوره قمر - ۵۴)

بنگر که خداوند تبارک و تعالی چگونه هر دوی آنها (مرد و زن) را در مقابل آمرزش و غفران و اجر عظیم خود در یک درجه واحد و برابر قرار داده است:

« إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ، أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا » (آیه ۳۵ از سوره احزاب - ۳۳).

« همانا مردان مسلمان و زنان مسلمان و مردان مؤمن و زنان مؤمن و مردان

و زنانی که دائماً فرمانبر خدایند و مردان راستگو و زنان راستگو و مردان پایدار و زنان پایدار و مردان فروتن و زنان فروتن و مردان صدقه دهنده و زنان صدقه - دهنده و مردان روزه‌دار و زنان روزه‌دار و مردان با عفت و خویشتن‌دار و زنان با عفت و خویشتن‌دار و مردانی که یاد خدا بسیار می‌کنند و زنانی که یاد خدا بسیار می‌کنند، خداوند برای همه آنها آمرزش و پاداشی بس بزرگ آماده کرده است.»

و از کاملترین آیات در این معنی، گفته خداوند متعال است که:

« وَ مَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَبِيًّا » (آیه ۱۲۴ از سوره نساء - ۴).

« هر کس از مرد و زن کارهای نیک کند و مؤمن باشد (بر اساس ایمان کار نیک انجام دهد) این گروه بی شک به بهشت درخواهند آمد و باندازه ذره‌ای به آنها ظلم نخواهد شد.»

و از آیه فوق کاملتر این آیه است:

« وَ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ » (آیه ۴۰ از سوره غافر؛ مؤمن - ۴۰).

« هر کس از مرد یا زن که از روی ایمان عمل صالحی انجام دهد، پس این گروه بی شک به بهشت درخواهند آمد و در آن بی حساب از نعمتهای الهی روزی داده خواهند شد.»

و صریحتر از آن و کاملتر در معنی، قول خداوند تبارک و تعالی است:

« مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيٰوةً طَيِّبَةً وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ » (آیه ۹۷ از سوره نحل - ۱۶)

« هر کس از مرد یا زن از روی ایمان عمل صالحی انجام دهد او را حیات و

زندگی پاکیزه و خوشی بخشیم، و به بهتر از آنچه عمل می‌کردند پاداششان می‌دهیم.»
که در این آیه خداوند سبحان حیات طیبه و پاداش بهتر و برتر از آنچه را
که استحقاق است، وعده فرموده است.
و اینها مطالبی بود که می‌خواستیم در مرحله اول بحث بیان کنیم.

مرحلهٔ دوّم

ادلّهٔ شرعی فقهی پیرامون موقعیت زن
در زمینهٔ جهاد و قضاوت و حکومت

فصل اول از مرحلهٔ دوم :

بحث پیرامون آیه

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ
وَمَا أَنفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ

مرحله دوم بحث با استناد به ادله شرعی فقهی

پیرامون موقعیت زن در زمینه جهاد و قضاوت و حکومت

در اینجا بحث در دو مقام وارد می شود:

اول - آیات وارده در این زمینه در قرآن کریم.

دوم - روایات وارده از معصومین علیهم السلام.

مقام اول - در اینجا پیرامون دو آیه از قرآن کریم بحث می کنیم:

آیه اول: قول خداوند جل و عز: «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ» (آیه ۳۴ از سوره نساء - ۴).
و آیه دوم: «وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ» (آیه ۲۲۸ از سوره بقره - ۲).

بحث پیرامون آیه اول

«الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ» (آیه ۳۴ از سوره نساء - ۴).

قبل از ورود در اصل بحث، لغت «قوامون» را از نظر لغویون معنی می کنیم

و به دنبال آن آنچه مفسران در تفسیر آیه گفته‌اند ذکر کرده و بعد به بحث در باره استفاد آیه می‌پردازیم.

اما گفتار لغویون در معنی قوامون

در «مجمع البحرین» می‌نویسد: الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ... (تا آخر آیه) یعنی به عهده مردان است که به قیومیت و سرپرستی و تدبیر امور زنان قیام کنند؛ و این سرپرستی به دو جهت به مرد داده شده است:

جهت اول موهبتی و تفضل از جانب خداوند متعال است که خداوند مردان را از جهات بسیاری بر زنان برتری داده است از جمله برتری عقلانی و حسن تدبیر و نیروی بدنی بیشتر در مورد بجا آوردن اعمال و طاعات، و به همین جهت به نبوت و امامت و ولایت و اقامه شعائر و جهاد و قبول شهادت آنان در همه امور و فزونی سهمیه ارث و امثال آن اختصاص داده شده‌اند.

و جهت دوم اکتسابی است و از دادن نفقه و «مهریه» از جانب مردان به زنان ریشه می‌گیرد، با اینکه فائده ازدواج بین هر دوی آنها مشترک است. و «باء» در (بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ) و (بِمَا أَنْفَقُوا) «سببیه» و «ما» مصدریه است. یعنی به سبب آن برتری خداوند و آن انفاقی که بر زنان می‌کنند، سمت قیومیت و سرپرستی زنان را دارا می‌باشند.

و در «اقراب الموارد» آمده: قَامَ يَقُومُ قَوْمًا وَ قَوْمَةً: اِنْتَصَبَ (ایستاد) ضِدُّ قَعَدَ (نشست) وَ قَامَ الْأُمْرُ: کار راست گردید و درست شد وَ قَامَ الرَّجُلُ الْمَرْأَةَ وَ عَلَيْهَا: مؤنه وی را به عهده گرفت و به امور و شؤون وی قیام کرد.
(و در ماده مَوْنٌ گفته است: مَانَ يَمُونُهُ مَوْنًا وَ مَوْنَةً: مؤنه وی را به گردن گرفت و شؤون وی را به انجام رسانید و مائن شد).

تا جائی که می‌گوید: قَوَّام مثل شداد یعنی خوش قامت، و برای انجام و به پاداری کار توانا، و القَوَّام یعنی امیر (صاحب امارت و حکومت) و سرپرست و جمع آن «قَوَّامون».

و در «صحاح اللغة: قَوَّام امر - با کسره - نظام و استقامت شیء را گویند، و مثلاً می‌گویند: فلان کس قَوَّام اهل بیت خود است، و قیام اهل بیت خود است یعنی او کسی است که امور و شئون اهل بیت خود را برقرار می‌کند و مرکز و محور کارهای آنها قرار می‌گیرد، و باین معنی است قول خداوند متعال که: «وَلَا تَوْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا»^۱، (آیه از سوره نساء ۴) و قوام امر همچین ملاکی است که آن امر به آن قیام و قوام دارد.

و در «اساس اللغة» می‌نویسد: وَقَامَ الْأَمِيرُ عَلَى الرَّعِيَّةِ وَلِيَهَا. ولایت و سرپرستی امور رعیت را بر عهده گرفت و به کار رعیت قیام کرد.

و در «نهایه ابن اثیر» در ماده (قِيم) گوید: در دعائی آمده است که: لَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ قِيَامُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ: «پروردگارا! حمد ویژه ذات اقدس توست زیرا تو نگهبان آسمانها و زمین هستی».

و در روایتی دیگر «قِيم» و در دیگری «قِيَوْم» ذکر شده است که هر سه از صیغه‌های مبالغه‌اند و از صفات خداوند متعال می‌باشند و معنای آنها قائم و پیدارنده امور خلق و مدبّر عالم در همه احوالات و شئون است و اصل آن از «او» است، قِيَوْم و قِيَوْم بر وزن فِعَال و فَيَعِل و فَيَعُول، تا جائی که می‌گوید: و بدین معنی است حدیث شریف: مَا أَفْلَحَ قَوْمٌ قِيَمَهُمْ أَمْرًا: «قومی که سرپرست و مدبّر و قیم آنها زنی باشد به رستگاری نخواهند رسید».

۱- «اموال خود را به افراد سفیه نسپرید، اموالی که خداوند شما را بر آن سلطه بخشیده است و برقراری مصارف آن با شماست و قوام و قیام و ایستادگی شما را به آن (اموال) قرار داده است».

و در «لسان العرب» از ابن بری نقل شده که گوید: گاهی «قیام» به معنی محافظت و اصلاح می آید و به این معنی است آیه شریفه: الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ، و آیه شریفه: إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا: یعنی «مادامی که بر آنها مواظب و محافظ باشی». و در «تاج العروس» آمده که ابن اثیر گفته: «الْقَوْمُ» در اصل مصدر «قَامَ» است و سپس در استعمال برای مردان (نسبت به زنان) غلبه پیدا کرد و مردان بدان نامیده شدند زیرا که آنها «قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ» هستند در اموری که اقامه و انجام آن در شأن زنان نیست.

و «جوهری» گفته: و به همین معنی است مضمون آیه شریفه: «وَلَا يَسْحَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ، یعنی «جایز نیست دسته و گروهی گروه دیگر را به مسخره بگیرند» و سپس می فرماید «وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ» و همچنین طایفه زنان نیز نباید همدیگر را استهزاء کنند. و اگر «نساء - زنان» داخل در «قوم» بودند دیگر لزومی نداشت خداوند بگوید «وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ» تا آنجا که می نویسد: و قِيَمٌ، بزرگ و سائس (مدبّر) امر است و به زن هم قیّمه گفته می شود، و قِيَمٌ زن همسر اوست (مطابق بعضی از کتابهای لغت) زیرا امور و مایحتاج او را قیّمومیت می کند و انجام می دهد. و «فَرَاءٌ» گفته: اصل قِيَمٌ قَوِيْمٌ بر وزن فَعِيْلٌ است، زیرا در ادبیات عرب لغتی بر وزن فَعِيْلٌ نیامده است.

و «سیبویه» گفته است: قِيَمٌ بر وزن فَعِيْلٌ است و اصل آن قِيَوْمٌ بوده است و قَوَّامٌ به متکفل امور می گویند.

و همچنین در «تاج العروس» مطلبی را از ابن بری نقل کرده که در «لسان العرب» آورده است و ما قبلاً آن را متذکر شدیم.

و اما گفتار مفسّرین در مورد آیه

«الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ...».

در «تفسیر تبیان» شیخ طوسی (ره) می‌گوید: سبب نزول این آیه قضیه‌ای است که حسن و قتاده و ابن جریج و سندی نقل کرده‌اند که مردی به صورت همسرش سیلی زد و آن زن به حضور پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله آمد و تقاضای قصاص کرد، در این هنگام این آیه نازل شد: الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النَّسَاءِ؛ یعنی مردان نسبت به تأدیب و تدبیر امور زنان، قیّم آنها هستند که خداوند مردان را از نظر عقل و رأی (درایت) نسبت به زنان فزونی و برتری داده است.

و «زهری» گفته است که میان مرد و زن (دوهمسر) در کمتر از قتل نفس قصاص واقع نمی‌شود، و گفته می‌شود که مرد «قیّم» و «قوّام» و «قیّام» است یعنی مردان زمام امور زنان را به عهده می‌گیرند و نسبت به اطاعتی که زنها باید در مقابل پروردگار و شوهرانشان داشته باشند قیام می‌کنند.

و در تفسیر «فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ» شیخ طوسی می‌گوید: قتاده و سفیان گفته‌اند: «قَانِتَاتٌ» یعنی زنان مطیع خداوند و همسران خود، و اصل قنوت دوام اطاعت است (از خداوند و شوهر)، و به همین معناست در رکعت آخر نماز شب به سبب طولانی بودن قیام در آن؛ و «حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ» به قول قتاده و عطاء و سفیان یعنی حافظ چیزهایی‌اند که از شوهر غایب است و از آنها خبر ندارد از قبیل حفظ مال و رعایت وضعیّت آبرو و شخصیت و حال شوهر و حفظ ناموس خود (برای شوهر).^۱

و در تفسیر «مجمع البیان» شیخ طبرسی آمده است: گفته می‌شود مرد قیّم و قیّام و قوّام است، و این اوزان و صیغه‌ها (قوّام) برای مبالغه و تکثیر و زیادی است. و اصل قنوت به معنی اطاعت دائم است و به همین معناست قنوت در نماز و تر (رکعت آخر نماز شب) به خاطر طولانی بودن قیام در آن.

۱- «التبیان» جلد اول چاپ سنگی ص ۴۲۴

مقاتل می‌گوید: آیه در مورد سعد بن ربیع که یکی از رؤسای عرب بوده و همسرش حبیبه دختر زید بن ابی زهیر که هر دو از انصار بودند نازل شد. و آن این که (در مورد مسائل زناشویی) همسر از شوهرش تمکین نمی‌کرد، و شوهر به صورت او سیلی زد، و سپس پدر او به اتفاق دخترش خدمت پیغمبر اکرم شکایت برد، و گفت: نور چشمم را به ازدواج او (سعد) در آورده‌ام، و او را سیلی زده است؛ پیغمبر فرمود: برود از شوهرش قصاص کند، و زن به اتفاق پدرش برای قصاص شوهر به راه افتاد؛ که پیغمبر اکرم فرمودند: برگردید اینک جبرئیل است که آمده است و خداوند این آیه را فرستاد، بعد پیغمبر (ص) فرمود: ما چیزی را خواستیم و اراده کردیم و خداوند هم چیزی را اراده کرد و آنچه که خداوند اراده فرموده خیر است، و قصاص را برداشت (حکم قصاص را نقض کرد).

کلبی می‌گوید: آیه در مورد سعد بن ربیع^۱ و همسر او خوله دختر محمد بن مسلمه نازل شده است و داستان فوق را بتمامه نقل کرده است؛ و ابوروق می‌گوید: در باره جمیله دختر عبدالله بن ابی و شوهرش ثابت بن قیس بن شماس وارد شده است و داستانی شبیه داستان فوق را بیان می‌کند.

و معنی آیه این است که مردان قیمومیت دارند بر زنان و مسلمانان بر آنان در تدبیر و تأدیب و سازندگی و تعلیم. و (بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ) بیان علت این قیمومیت است که خداوند امر اداره زنان را بواسطه فزونی (بخشش خداوندی) در علم و عقل و حسن نظر و اراده به دست مردان سپرده است.^۲

۱- در کتاب «أَسَدُ الْغَابَةِ» مذکور است: سعد بن الربیع بن عمرو بن ابی زهیر بن مالک بن امری القیس الخزرجی عقبی بدری، یکی از فقهای انصار بشمار می‌رفته و دارای دو زن بوده است.

۲- «مجمع البیان» طبع صیدا جلد سوم ص ۴۳

و در تفسیر «رَوْحُ الْجِنَانِ وَرَوْحُ الْجِنَانِ ابْنِ لَفْتُوْحِ رَازِي پَس از ذَكَرِ مَعْنَى قَوَّامٍ وَ شَأْنِ نَزُولِ آيَةِ بِه نَحْوِي كِه طَبْرَسِي (رِه) كَفْتِه اسْت، مِي كَوِيْد: دَر مَلَائِكِ تَفْضِيْلٍ وَ بَرْتَرِي مَرْدَانِ بَر زَنَانِ دَر كَلَامِ خَدَاوَنْد: «فَضَّلَ اللّٰهُ بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ» كَفْتِه هَاي مَخْتَلَفِي اسْت از جَمَلِه :

كَفْتِه اَنْد: مَنْظُور، بَرْتَرِي عَقْلَانِي اسْت .

وَ كَفْتِه اَنْد: فَرْوَنِي وَ بَرْتَرِي دِيْنِ وَ يَقِيْنِ اسْت، زِيْرَا كِه زَنَانِ از نَظَرِ قَوَّايِ عَقْلَانِي وَ فَرَايِضِ دِيْنِي دَر مَرْحَلَهٗ مَادُوْنِ مَرْدِ قَرَارِ دَارَنْد زِيْرَا كِه دَر هَر مَاهِ دَر اَيَّامِ حِيْضِ از نَمَازِ وَ رُوْزِه مَمْنُوعِ مِي شُوْنَد.

وَ كَفْتِه اَنْد: نَقْصَانِ شَهَادَتِ اسْت، زِيْرَا كِه شَهَادَتِ دُو زَنِ بَه جَايِ شَهَادَتِ وَ كَوَاهِي يَكِ مَرْدِ اسْت «فَرَجُلٌ وَ اَمْرَاْتَانُ» (آيَهٗ ٢٨٢ از سُورَهٗ بَقْرَه - ٢) وَ كَفْتِه اَنْد: دَر تَصْرُفِ دَر اَمُورِ وَ تِجَارَتِ اسْت.

وَ كَفْتِه اَنْد: بَه جِهَادِ اسْت زِيْرَا مَرْدَانِ مَخَاطَبَنْد دَر قَوْلِ خَدَاوَنْدِ حَكِيْمِ دَر آيَهٗ: «اِنْفِرُوْا خِفَافًا وَ ثِقَالًا وَ جَاهِدُوْا بِاَمْوَالِكُمْ وَ اَنْفُسِكُمْ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ (آيَهٗ ٤١ از سُورَهٗ تُوْبَه - ٩) «بِيَادِهٖ وَ سُوَارِهٖ يُوْرَشِ بَرِيْدِ وَ كُوْجِ كَنِيْدِ وَ دَر رَاهِ خَدَا بَه مَالِهَا وَ جَانِهَايِ خُوْدِ جِهَادِ كَنِيْدِ» وَ زَنَانِ مَخَاطَبِ كَفْتِه خَدَاوَنْد بَزْرُكَنْد دَر آيَهٗ: «وَ قَرْنَ فِيْ بُيُوْتِكُنَّ: «دَر خَانِه هَايِ خُوْدِ بَمَانِيْدِ وَ قَرَارِ كَبِيْرِيْدِ» (آيَهٗ ٣٣ از سُورَهٗ اِحْزَابِ - ٣٣)

وَ رَبِيْعِ مِي كَوِيْد: دَر نَمَازِ جَمْعِهٖ وَ جَمَاعَتِ اسْت.

وَ حَسَنِ بَصْرِي مِي كَوِيْد: دَر نَفْقِهٖ اسْت زِيْرَا كِه بَه عَهْدَهٗ مَرْدَانِ اسْت نِه زَنَانِ.

وَ كَفْتِه اَنْد: دَر جَوَازِ اَزْدَوَاجِ مَرْدِ بَا چَهَارِ زَنِ اسْت وَ اَزْدَوَاجِ زَنِ بَا بِيْشِ اَزِيَكِ مَرْدِ جَايِزِ نِيْسْت.

وَ كَفْتِه اَنْد: دَر طَلَاقِ اسْت كِه اَخْتِيَارِ اَنْ بَدَسْتِ مَرْدَانِ اسْت كِه اِمَامِ السَّلَاطَةِ فَرْمُوْدِهٖ اسْت: «طَلَاقِ بَا مَرْدَانِ اسْت وَ عِدَّهٖ نَكْهَدَاشْتِنِ بَا زَنَانِ».

و گفته‌اند: در ارث است.

و گفته‌اند: در دیه است که دیه زن نصف دیه مرد است.

و گفته‌اند: در نبوت و امامت و ولایت است.

پیغمبر اکرم فرموده است: زن تا وقتی که همسر اختیار نکرده است در او کمبودی وجود دارد؛ گفتند: ای پیغمبر خدا! و اگر چه ثروتمند باشد؟ فرمود: و اگر چه ثروتمند باشد؛ پس این آیه را قرائت فرمود:

«الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ».

ابوهریره روایت کرده است، همانا رسول اکرم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود: بهترین زنان آن زنی است که وقتی به او می‌نگری تو را شادمان سازد، و اگر به او فرمانی دهی ترا اطاعت کند، و هنگامی که از او غایب شوی مال تو و ناموس خود را برای تو حفظ نماید؛ سپس این آیه را قرائت فرمود: «الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ»^۱.

و در تفسیر «علی بن ابراهیم قمی» آمده است: یعنی خداوند بر مردان واجب کرده است که مخارج زنان را پردازند و سپس زنان را ستایش می‌کند که: فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ» یعنی: «زنان صالحه مطیع شوهرند و (ناموس) خود را در غیاب شوهر حفظ می‌کنند». و در روایت ابی الجارود از ابی جعفر امام باقر عَلَيْهِ السَّلَام در معنی قانتات آمده است: یعنی اطاعت کنندگان^۲.

و در تفسیر «صافی» فیض کاشانی می‌گوید: یعنی مردان، قیام و ولایت زمامداران نسبت به ملت و مردم را، بر زنان دارند؛ به سبب اینکه خداوند مردان را به کمال عقل و حسن تدبیر و توانائی بیشتر در اعمال و طاعات بر زنان برتری داده است... تا جائی که می‌گوید: در کتاب «علل» از نبی اکرم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

۱- تفسیر «ابی الفتوح» طبع مظفری جلد اول ص ۷۶۱-۷۶۰

۲- تفسیر «قمی» طبع سنگی در سال ۱۳۱۱ ص ۱۲۵

روایت شده است، سؤال شد برتری مردان بر زنان چیست؟ فرمود: همانند مزیت آب بر زمین، که زمین به آب زنده می‌شود و به واسطهٔ مردان زنان حیات می‌گیرند، و اگر مردان نبودند زنان خلق نمی‌شدند، سپس این آیه را تلاوت کرد و پس از آن فرمود: آیا نمی‌نگری بر زنان که چگونه حیض می‌شوند و از آن ناپاکی عبادت ممکن‌شان نیست، و مردان را چنین حالتی عارض نمی‌گردد.^۱

و در «منهج الصادقین» فتح‌الله کاشانی به آنچه که از تفسیر «صافی» نقل کردیم اکتفا نموده و روایات وارده را نقل نکرده است.^۲

و در تفسیر «برهان» آنچه را که فیض در «صافی» از روایات آورده است ذکر کرده و روایات دیگری که در این مورد وارد است به آن اضافه نموده است.^۳

و در تفسیر «جواهر» طنطاوی می‌گوید: «الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ» یعنی مردان چون زمامدارانند و زنان چون رعیت (ملّت و مردم).^۴

و در «جامع البیان عن تأویل القرآن» طبری در تفسیر آیه می‌گوید: و این برتری را خداوند تبارک و تعالی به مردان نسبت به زنان داده است، و به همین جهت مردان قیّم و مدبّر بر زنان شده‌اند، و در آن امور زنان که خداوند به آنان (مردان) سپرده است امرشان نسبت به زنان نافذ است؛ سپس حکایت سیلی زدن مرد انصاری به صورت زنش را که به شش سند از قتاده و حسن و ابن جریج و سُدّی روایت شده به همان نحو که ما در این جا از مجمع البیان نقل کردیم آورده است.

۱- «تفسیر صافی» طبع اسلامیة سنه ۱۳۸۴ جلد اول ص ۳۵۳

۲- «المنهج» چاپ سنگی سال ۱۲۹۶ جلد اول ص ۳۸۱

۳- «برهان» چاپ سنگی سال ۱۲۹۵ جلد اول ص ۲۲۶

۴- «جواهر» چاپ مصر سال ۱۳۵۰ جلد سوم ص ۳۹

و به هشت سند از سفیان و مجاهد و علی بن ابی طلحه و قتاده و سُدی روایتی نقل می‌کند که منظور از «صالحات قانتات» در قول خداوند عزوجل این است که زنان صالحه مطیع شوهران خود می‌باشند.

و به شش سند از قتاده و سُدی و عطاء و سفیان و ابی هریره روایت می‌کند که: مراد از «حَافِظَاتُ لِّلْغَيْبِ» زنانی هستند که در غیاب شوهر آنچه را که مربوط به اوست اعمّ از وجود و ناموس خود و اموال و ثروت او حفظ می‌کنند!

و در تفسیر «ابن کثیر دمشقی» آمده: خداوند متعال می‌گوید: «الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ» یعنی مرد قیّم زن است به این معنی که مرد رئیس و بزرگ خانواده و حاکم بر اوست و هنگامی که منحرف و غیر معتدل شود تأدیب کننده و به اعتدال آورنده او می‌باشد.

بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ یعنی زیرا که مردان از زنان برترند، و مرد بیش از زن مورد انتخاب واقع می‌شود و از این رو است که نبوت خاصّ مردان است، و همچنین مُلک اعظم (قدرتمندی و ریاست اصلی جامعه) ویژه مردان است زیرا که پیغمبر اکرم ﷺ فرمود: قومی که زمام امور خود را بدست زنی بسپارد هرگز رستگار نخواهد شد. «لَنْ يَفْلِحَ قَوْمٌ وَلَوْ أَمَرَهُمْ امْرَأَةٌ».

این حدیث را بخاری از طریق عبد الرحمن بن ابی بکره از پدرش روایت کرده، و منصب قضاوت و غیر آن هم نیز چنین است.

(وَمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ) یعنی به علّت مهور (مهریه‌ها) و نفقه‌ای که مردان به زنان می‌پردازند، و تکلیفی که خداوند بر مردان نسبت به زنان در کتاب خود و سنت پیغمبرش ﷺ واجب فرموده است، پس مرد فی نفسه (بالذات) از زن برتر است و بر او فضل و برتری و ارجحیت دارد، و از این رو شایسته است که قیّم

زن باشد، چنان که خداوند متعال می‌فرماید: **وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ**: «برای مردان نسبت به زنان مزیت است».

سپس حدیث مرد انصاری را که بصورت زن خود سیلی زد و شأن نزول آیه را در این باره از بصری نقل می‌کند.

و بعد روایت ابوهریره را در باره «بهترین زنان کسی است که...» که ما از «مجمع البیان» نقل کردیم ذکر می‌کند.

سپس در معنی «**قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ**» مانند آنچه را که طبری در «جامع البیان» نوشته است بیان می‌کند.

و بعد حدیثی را از امام احمد حنبل از یحیی بن اسحاق از ابن لهیعه از عبدالله بن ابی جعفر نقل می‌کند که ابن قارظ خبر می‌دهد که عبدالرحمن بن عوف گفت: رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: هنگامی که زن نمازهای پنج گانه خود را بجا آورد، و ماه رمضان را روزه بدارد، و ناموس خود و شوهر را حفظ کند و از شوهرش اطاعت کند، به او خطاب می‌شود: از هر دری که می‌خواهی به بهشت داخل شو^۱.

و در تفسیر «کشاف» زمخشری می‌نویسد: **(الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ)** یعنی مردان با امر و نهی خود زنان را قیمومیت و سرپرستی می‌کنند، چنان که حکام و زمامداران رعایا را، و از این رو **قَوَّامٌ** (جمع **قَوَّامٌ**: سیاستمدار و مدبّر) نامیده می‌شوند، و ضمیر «**هُم**» در **(بَعْضُهُمْ)** هم برای مردان است و هم برای زنان، یعنی مردان بر زنان سیطره (احاطه توأم با قدرت) و تسلط دارند بواسطه برتری‌ای که خداوند به بعضی از ایشان (مردان) نسبت به بعض دیگر (زنان) داده است، و این مطلب خود دلیلی است که شایستگی «ولایت و سرپرستی» فقط به فضل و برتری‌ای

۱- «تفسیر ابن کثیر» چاپ دارالفکر جلد دوم ص ۲۷۵ تا ص ۲۷۷

که از جانب خداوند متعال داده شده، می باشد نه به غلبه و زور و گردن فرازی و قهر و قدرت.

و در برتری مردان بر زنان، عقل، حزم (دوراندیشی) عزم (تصمیم قاطع)، نیروی جسمانی و سواد نوشتن در اکثر موارد و سوارکاری و تیراندازی و اینکه انبیاء و علماء از مردانند و امامت کبری و صغری در بین ایشان است و جهاد و اذن و خطبه و اعتکاف و تکبیرات تشریق در فقه ابوحنیفه و قبول شهادت در حدّ زدن و قصاص و زیادی سهم در ارث و تعصیب در میراث^۱ و حَمَالَةٌ^۲ و قَسَامَةٌ^۳ و ولایت (حق) در نکاح و طلاق

۱- از جمله مسائلی که در مورد ارث مختصّ فقه اهل تسنن است مسأله عول و تعصیب می باشد.

مسأله عول عبارت است از اینکه اگر اموال متوفی کمتر از سهمیه های وراث باشد اهل تسنن نقصان را به حساب تمام سهمیه ها می گذارند ولی در فقه شیعه از سهمیه وراثی که دو مرتبه متفاوت در ارثیه دارند (مثلاً زوجه که در صورت داشتن فرزند (یک هشتم) و در صورت نداشتن فرزند (یک چهارم) ماترک ارث خواهد برد) کم نخواهد شد و از سهمیه کسانی که یک مرتبه در ارثیه دارند (مثلاً فرزند) برداشته می شود.

و اما حکم در مسأله تعصیب به عکس مسأله عول است بدین نحو که اگر سهام وراث از مجموعه اموال متوفی کمتر شود اهل تسنن زیادی ارثیه را به عَصَبَه (خویشان پدری) واگذار می کنند ولی در فقه شیعه زیادی ارث به همه وراث به نسبت قرابت با متوفی به سهمیه ها برمی گردد. و در مسائل ارث غیر از این دو مورد اختلاف قابل توجهی بین فقه شیعه و فقه اهل تسنن وجود ندارد و از ائمه اهل بیت علیهم السلام بطور متواتر نقل شده است که عول و تعصیب در اسلام نیست و ادله ای از کتاب خدا و سنّت پیغمبر اکرم از آنها در این نفی در کتاب های مفصّل موجود است و چون در فقه شیعه تعصیب وجود ندارد بنابراین از این جهت برتری ای برای مردان نسبت به زنان وجود ندارد و اما اعتکاف و تکبیرات ایام تشریق و ولایت در بعضی از موارد در نکاح نیز نزد علماء شیعه بین مرد و زن یکسان است.

۲- «حمالة» متحمل شدن (قبول دیه و یا سایر احکام وارده) جرائمی است که از روی

←

و در رجوع و تعدد زوجات و انتساب فرزندان به آنها و اینکه محاسن و عمامه و یژه آنهاست، را ذکر کرده‌اند.

(وَمَا أَنْفَقُوا) یعنی به سبب آنچه که مردان در ازدواج با زنان از مهر و نفقه به آنها از مال خود می‌پردازند.

و سپس قضیه سعد بن ربیع و همسرش و شأن نزول آیه را ذکر می‌کند و می‌گوید پس از نزول این آیه قصاص (از شوهر) برداشته شد، سپس می‌گوید: و در اینجا بین علماء اختلاف است، گفته شده:

بین مرد و زن (زوج و زوجه) هیچ قصاصی در کمتر از قتل نفس نیست اگر چه جراحتی بر او (زن) وارد کند، لکن عقل آن را واجب می‌شمارد و دیه هست، و گفته شده: در مورد جرح و قتل قصاص هست ولی در مورد سیلی زدن و مثل آن نه.

(قَائِمَاتُ) زنان مطیع و فرمانبر که حقوق شوهر را بر پا می‌دارند (حَافِظَاتُ لِلْغَيْبِ) غیب خلاف حضور است یعنی در غیبت و عدم حضور شوهران آنچه را حفظ آن واجب است محفوظ نگه می‌دارند اعم از ناموس و خانه‌ها و اموال شوهر^۱.

و در تفسیر «دُرِّ الْمُنْتَوَرِ» سیوطی در ذیل آیه شریفه «وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ

←

سهو و خطا بعضی از ارحام نزدیک مرد، مرتکب می‌شوند. (مترجم)

۳- «قسامه» شاهد واقع شدن در مورد قتل، که شهادت به قسم ۵۰ مرد لازم است تا قتلی عمدی ثابت شود.

و در قتل خطا ۲۵ مرد (در صورتی که شاهد عادل نباشد که بر قتل شهادت دهد قسم‌هائی است که اولیاء مقتول برای اثبات قتل ادا می‌کنند و در قتل عمدی عبارت است از پنجاه قسم و در قتل خطا بیست و پنج قسم). (مترجم)

۱- «کشاف» چاپ اول در مصر شرقی جلد اول ص ۲۰۴ و ۲۰۵

بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ) تا آخر آیه (آیه ۳۲ از سوره نساء - ۴)

به واسطه عبدالرزاق و عبد بن حمید و ترمذی و حاکم و سعید بن منصور و ابن جریر و ابن منذر و ابن ابی حاتم از طریق مجاهد از ام سلمه نقل می‌کند که ام سلمه خدمت پیغمبر اکرم عرض کرد: یا رسول الله! مردان جهاد می‌کنند و ما جهاد نمی‌کنیم که به فیض شهادت نائل آئیم و همانا برای ما نصف سهمیه در ارث است؟ پس خداوند این آیه را نازل فرمود: «وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ» آنچه را که خداوند به بعضی از شما نسبت به دیگری فزونی و برتری بخشید آرزو نکنید» و درباره جواب به سؤال ام سلمه این آیه نیز نازل شد: «إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ...» تا آخر آیه. (آیه ۳۰ از سوره احزاب - ۳۳)

و همچنین ابن ابی حاتم از طریق سعید بن جبیر از ابن عباس نقل می‌کند که: زنی خدمت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله آمد و گفت: ای پیغمبر خدا! مرد دو برابر زن ارث می‌برد، و شهادت دو زن برابر با یک مرد است؛ آیا ما (زنان) در مورد اعمال نیز این چنینیم؟ اگر زنی کار نیکی انجام دهد نصف این نیکی برای او نوشته می‌شود؟ پس خداوند در پاسخ، این آیه را نازل فرمود که: «وَلَا تَتَمَنَّوْا...» تقاضای غیر از آنچه مقدر شده نکنید که عدل است و از من صادر شده است.

و سعید بن منصور و ابن منذر از عکرمه نقل می‌کنند که گفت: گروهی از زنان از پیغمبر اکرم تقاضای جهاد کردند و گفتند: دوست داریم که خداوند جهاد را برای ما هم قرار دهد و آن اجری که مردان از (جهاد) می‌برند نصیب ما هم بشود خداوند این آیه را نازل فرمود که: «وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ»^۱ و در تفسیر آیه «الرَّجَالُ قَوَّامُونَ...» تا آخر آیه» روایات متعددی در شأن نزول آیه که آن مرد انصاری به صورت زن خود سیلی زد، و رسول اکرم حکم به قصاص

۱- «الدرالمثور» چاپ افست در طهران سال ۱۳۷۷ جلد دوم ص ۱۴۹

فرمود و سپس این آیه نازل شد، نقل کرده و می‌نویسد که: در بعضی روایات نقل شده است که در اینجا خداوند این آیه را نازل فرمود که: «وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَى إِلَيْكَ وَحْيُهُ»^۱، «در باره قرائت قرآن قبل از آنکه وحی بر تو کامل شود شتاب مکن».

و عبد الرزاق و بزاز و طبرانی از ابن عباس نقل می‌کنند که گفت: زنی خدمت پیغمبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آمد و گفت: یا رسول الله! به نمایندگی زنان نزد شما آمده‌ام؛ خداوند جهاد را برای مردان واجب کرد که اگر پیروز شوند اجر می‌برند و اگر کشته شوند زندگانی هستند که نزد پروردگارشان روزی می‌خورند؛ و ما طایفه زنان کارها و امور آنها را انجام می‌دهیم، پس از این اجر (جهاد مردان) سهم ما چیست؟ پیغمبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود: به هر زنی که بر خوردی این کلام را برسان که همانا اطاعت شوهر و اعتراف زن به حق شوهر بر او معادل همه این ثواب‌هایی است که ذکر کردی، و کم‌اند از شما کسانی که این چنین باشند.^۲

و ابن ابی شیبہ و احمد از معاذ بن جبل روایت می‌کنند که گفت: رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود: اگر قرار بود که بشری را امر به سجده بر بشر دیگری بکنم حتماً زن را امر می‌کردم که شوهرش را سجده کند.

و بیهقی در کتاب «شعب الایمان» از جابر نقل می‌کند که گفت: رسول اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمودند: سه نفرند که نمازشان قبول نخواهد شد و حسنه‌ای از آنها به عالم بالا نخواهد رفت: غلامی که فرار کرده تا این که به مولای خود برگردد، و زنی که شوهرش براو خشمگین باشد، و شخص مست تا وقتی که به شعور آید.

و ابن شیبہ و حاکم - که این روایت را صحیح دانسته - و بیهقی از

۱- «الذّرالمشور» جلد دوم ص ۱۵۱

۲- «الذّرالمشور» جلد دوم ص ۱۵۲

ام سلمه روایت می‌کنند که گفت: رسول خدا ﷺ فرمود: هر زنی که شب را به صبح برساند و همسرش از او راضی باشد داخل در بهشت خواهد شد. و بیهقی از آنس نقل می‌کند که: زنان بمحضر پیغمبر اکرم ﷺ رسیدند، و گفتند: یا رسول‌الله! مردان به افتخار فضیلت جهاد در راه خدا نائل آمدند، آیا برای ما عملی هست که ثواب مجاهد در راه خدا به واسطه آن عمل دریابیم؟ رسول خدا ﷺ فرمودند: کار و مشقت هر یک از شما در خانه خود، همانند عمل مجاهدین در راه خداست.^۱

کامل‌ترین و جامع‌ترین روایات از نظر معنی حدیثی است که سیوطی در این مورد نقل کرده است؛ و همچنین استاد بزرگوار ما عالم بی بدیل علامه طباطبائی مُدَّةَ ظِلَّةِ الْعَالِي در «المیزان فی تفسیر القرآن» از او نقل کرده است،^۲ و آن اینکه بیهقی از اسماء بنت یزید که زنی انصاری است نقل می‌کند، که او (اسماء) نزد پیغمبر اکرم ﷺ که در میان اصحاب خود نشسته بودند آمد؛ و گفت: پدر و مادرم فدای تو باد، من نماینده و فرستاده زنان نزد شمایم، و بدان - ای جان من فدای تو - که هیچ زنی در شرق و غرب عالم از آمدن من به نزد شما مطلع نشد جز اینکه بعقیده من بود.

همانا خداوند ترا برای مردان و زنان بحق برانگیخت و ما همگان بتو و خدای فرستنده تو ایمان آوردیم؛ و ما طایفه زنان خانه‌نشین و محدود و پاسدار خانه‌های شما و محل تلذذات جسمانی شما و حامله بفرزندان شمایم؛ و شما طایفه مردان به جمعه و نمازهای جماعت و عیادت مرضی و تشییع جنازه و حج پس از حج (متوالی) و از همه بالاتر جهاد در راه خدا، بر ما فضیلت یافتید، و چون شما

۱- «تفسیر الدر المنثور» ج ۲ ص ۱۵۳

۲- «المیزان» چاپ اول جلد چهارم ص ۳۷۲

مردان به حج یا عمره یا حفظ سرحدات بیرون می‌شوید ما زنان اموالتان را حفظ می‌کنیم و لباسهایتان را می‌بافیم و اموالتان را سرپرستی می‌کنیم آنگاه در اثر چه عملی با شما مردان شریک می‌باشیم یا رسول‌الله؟

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله با تمام صورت رو به اصحاب کرد و فرمود: آیا سخن هیچ زنی را در سؤال از امر دین خود بهتر از سخن این زن شنیده‌اید؟ اصحاب گفتند: یا رسول‌الله ما گمان نمی‌کردیم هیچ زنی به چنین چیزی (سئوالی) راه برده باشد؛ آنگاه پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله رو به او کرده و فرمودند: ای بانو برگرد و به زنانی که منتظر جوابند بگو: که خوب شوهرداری کردن هر یک از شما، و در پی خوشنودی شوهر بودن و بر موافقت وی رفتار کردن برابر همه این ثوابهایی است که برشمردی؛ و زن در حالی که از خوشحالی لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ و اللَّهُ أَكْبَرُ می‌گفت بازگشت.^۱

و در تفسیر «بیضاوی» آمده است: (الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ) یعنی مردان قیّم زنانند همچنان که حکام قیّم رعایای خویش می‌باشند و این امر بدو دلیل واقع می‌شود: موهبتی و خدادادی، و اکتسابی. و می‌گوید: (بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ) یعنی بسبب برتری دادن خداوند مردان را نسبت به زنان در کمال عقل و حسن تدبیر و زیادی نیروی جسمانی در انجام عمل و عبادات؛ و به این جهت به نبوت و امامت و ولایت و اقامه شعائر و شهادت در محضر قضاوت و وجوب جهاد و جمعه و مانند آن و تعصیب^۲ و زیادی سهم در میراث و اختیار طلاق اختصاص داده شدند.

(وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ) و بسبب بخشش از اموال در ازدواج مانند

۱- «الذّر المنثور» جلد ۲ ص ۱۵۳

۲- در پاورقی ۱ در صفحه ۴۴ توضیح داده شده است.

مهر و نفقه دادن به زن. سپس قصه سعد و همسرش (شان نزول آیه) را ذکر می‌کند و می‌گوید (فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ) زنان صالحه، مطیع خداوند و ادا کننده حقوق همسران (شوهران) هستند.

(حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ) حافظ شئون و موجبات غیبت شوهرانند، یعنی در غیبت شوهر آنچه را که حفظش از ناموس خود و مال شوهر واجب است حفظ می‌کنند و از آن حضرت علیه الصلوة والسلام است که: بهترین زنان کسی است که چون به او می‌نگری شادمانت کند، و چون او را فرمان دهی ترا اطاعت کند، و اگر از او غایب شوی مال و نفس خود را برای تو حفظ نماید، و این آیه را قرائت فرمود (الرَّجَالُ...) و گفته می‌شود: یعنی اسرار شوهر را حفظ کنند^۱

و در حاشیه‌ای که شیخ زاده بر تفسیر «بیضاوی» نوشته است، می‌گوید: در مورد گفته بیضاوی (که مردان بر زنان قیام حکام را نسبت به رعایا دارند) از صیغه قوام استفاده شده است، که اسم مبالغه است برای کسی که قیام بکاری داشته و مسلط بر آن و نافذ الحکم در آن زمینه باشد، که گوئی امیر بر اوست، و قوام و قیّم هر دو دارای یک معنی هستند و قوام رساتراست و مرد قیّم به حفظ مصالح و تدبیر امور زن و ساعی و کوشا در حفظ و نگاهداری و پاسداری از زن است.

و در مورد «قَانِتَاتٌ» یعنی زنان مطیع می‌گوید: اطاعت در اینجا اعم از اطاعت خداوند و شوهران است، «وَالصَّالِحَاتُ» جمع مُحَلَّاتٌ به الف و لام حمل بر استغراق می‌شود و دلالت می‌کند که هر زن صالحه‌ای همواره و دائماً باید مطیع خداوند و همچنین همسر باشد و این که در غیبت شوهر حافظ واجبات زمان غیبت او (که برای خود زن وضع شده است) باشد، و مقصود آیه امر است با زبان اخبار (خبر دادن)، و از آن دانسته می‌شود که زن، صالحه نخواهد بود مگر اینکه مطیع خداوند متعال و شوهر باشد در حضور او، و نگاهداری حق همسر و حرمت و

۱- «تفسیر بیضاوی» که در حاشیه قرآن کریم چاپ شده ص ۱۲۱

احترام او در حال غیبت.^۱

و در «حاشیه شهاب» بر تفسیر «بیضاوی» به نام «عناية القاضی و كفاية الراضی» آمده است:

گفته بیضاوی: (قیام ولاة بر رعیت الی آخر) یعنی چنان که حکام رعیت و ملت را با امر و نهی قیمومیت می کنند مردان بر زنان قیمومیت واقعی دارند نه استعاره ای و غیر واقعی و اعتباری، و برتری موهبتی مرد فضیلت هائی است که خداوند به مرد عنایت کرده و برتری اکتسابی به واسطه مهر و نفقه ای است که به زنان می پردازند.

و گفته بیضاوی: (به سبب برتری... الی آخر) اشاره به این است که «باء» سببه است و «ما» مصدریه «وَمَا فَضَّلَ اللَّهُ وَبِمَا أَنْفَقُوا». و این که بیضاوی گفته: نبوت در مردان است شاید قول مشهور باشد یا مقصود رسالت است، و امامت شامل امامت صغری و کبری است؛ و از ولایت مراد تولی و اختیار در امر نکاح می باشد یا ولایت در قضاء و مانند آن، و اقامه شعائر مثل اذان و اقامه و خطبه و جمعه و تکبیرات ایام تشریق در فقه ابوحنیفه و مقصود از شهادت در مجامع قضاوت شهادت در امور مهمی است که باید به آنها در محافل عمومی رسیدگی شود، مثل جاری کردن حدود و مانند آن که در این گونه امور شهادت زنان قبول نمی شود و آن که بعضی مطلق شهادت زن را جایز ندانسته اند مردود است.^۲

و در تفسیر «مفاتیح الغیب» امام فخر رازی، پس از ذکر معنی قوام و قصه معروف شأن نزول می گوید:

بدان که برتری مردان بر زنان حاصل از جنبه های بسیاری است که بعضی از آنها صفات حقیقی و برخی احکام شرعی می باشند.

۱- «حاشیه شیخ زاده»، تکملة جزء اول، چاپ عثمانی ص ۳۱ و ۳۲

۲- «حاشیه شهاب» چاپ دار صادر بیروت جلد سوم ص ۱۳۳

اما صفات حقیقی، بدان که حاصل فضائل حقیقی به دو امر برمی گردد: علم و قدرت؛ و بدون شک عقل و علم مردان بیشتر و نیز قدرتشان نیز بر انجام اعمال مشکل و سخت کاملتر است؛ و به این دو دلیل، فضیلت و برتری مردان بر زنان در عقل و دوراندیشی و قدرت و در نویسندگی در اغلب آنها و سوارکاری و تیراندازی و اینکه انبیاء و علماء از آنها هستند و امامت کبری و صغری و جهاد و اذان و خطبه و اعتکاف و شهادت در حدود و قصاص (به اتفاق همه علماء) و نکاح در فقه شافعی و زیادی سهم در میراث و تعصیب^۱ در میراث و به گردن گرفتن دیه در قتل خطاء^۲ و در قسامه^۳ و ولایت در نکاح و طلاق و حق رجوع و تعدد زوجات و انتساب فرزندان به آنها حاصل می شود؛ و همه اینها دلالت بر برتری مردان بر زنان دارد.^۴

در تفسیر «خازن» علاءالدین بغدادی، معنی و شأن نزول آیه را مانند آنچه که رازی در تفسیرش آورده ذکر می کند.^۵

و در تفسیر «غرائب القرآن و رغائب الفرقان» نظام الدین نیشابوری در شأن نزول آیه «وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ» اقوالی را ذکر کرده است.

یکی از قول مجاهد که: ام سلمه خدمت پیغمبر اکرم عرض کرد: یا رسول الله مردان جنگ و جهاد می کنند و ما جنگ نمی کنیم، و میراث آنها (مردان) دو برابر ما است، پس این آیه نازل شد.

و دیگر از قول قتاده و سدی: که چون آیه «لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ» (ارثیه مرد برابر با ارثیه دو زن است) نازل شد مردان گفتند: امید داریم که در آخرت نیز

۱ و ۲- در پاورقی صفحه ۴۴ توضیح داده شده اند

۴- «مفاتیح الغیب» چاپ عثمانیه جلد سوم ص ۳۱۶

۵- «تفسیر خازن» چاپ مصر چاپخانه مصطفی محمد جلد اول ص ۴۳۲

بر زنان برتری داشته باشیم همچنان که در میراث برتری یافتیم، و زنان گفتند: امیدواریم که هر وزر گناه (سنگینی گناه بر انسان) بر ما نصف مردان باشد. و در روایت دیگری است که زنان گفتند: ما نیازمندتریم (به بیشتر میراث بردن)، زیرا مردان ضعیف هم از ما (زنان) به کسب معیشت تواناترند، سپس این آیه نازل شد.

دیگر آنکه گفته‌اند: نمایندهٔ زنان به خدمت پیامبر اکرم رسید و گفت: پروردگار مردان و زنان یکی است، و تو بر ما و ایشان هر دو رسولی، و پدر ما آدم و مادر ما حوا است، پس سبب چیست که خداوند مردان را نام می‌برد و ما را ذکر نمی‌کند. (در اموری که تفاوت در حقوق وجود دارد: اموری واجب است بر مردان که بر زنان واجب نیست مثل جهاد)؟

پس این آیه نازل شد، بعد آن زن گفت: همانا مردان به جهاد بر ما سبقت یافته‌اند، پس برای ما چیست؟ پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: همانا برای زن حامله از شما اجر و ثواب روزه‌دار و نمازگزار است، و چون درد زائیدن او را فرا گیرد هیچ کس ثواب و اجر او را نمی‌تواند ادراک کند؛ و چون شیر بدهد به هر مکیدنی اجر و ثواب زنده کردن نفس محترمه و جانی برای اوست.

و در تفسیر آیه «الرَّجَالُ قَوَّامُونَ» ذکر کرده که: گفته می‌شود که عبارت «قَائِمُ الْمَرْأَةِ» و «قَوَّامُهَا» صیغهٔ مبالغه است یعنی مرد امور زن را به پا می‌دارد و بر حفظ و حراست او همت می‌گمارد، همچنان که والی و حاکم به حفظ رعیت می‌کوشد، و از این رو مردان قَوَّام (قائم به امور و سیاستمدار و مدبّر) نامیده شده‌اند، و ضمیر «هُم» در لغت «بعضهم» برای مردان و زنان هر دو است: یعنی که مردان مسلط بر زنانند به سبب برتری که خداوند بعضی را (مردان) بر بعضی دیگر (زنان) داده است.

سپس همهٔ وجوه برتری مردان را بر زنان که حاصل آن به برتری در علم و قدرت

برمی‌گردد، مانند آنچه که ما از رازی نقل کردیم ذکر کرده؛ و به «قیل: گفته شده» تعبیر کرده است.

سپس از مقاتل حکایت سعد بن ربیع و همسرش را در شأن نزول آیه روایت کرده است.

و بعد نتیجه می‌گیرد و می‌گوید که: معنی «قانتات» مطیع خداوند و همسر و معنی «والحافظات للغیب» حافظین و برپا دارندگان حقوق شوهر در نبودن او است، و غیب خلاف حضور است، و شئون و موجبات حفظ غیب شوهر این است که خود را از «زنا» مصون دارد تا مبادا موجب ننگ شوهر بشود، و فرزند حاصل از نطفه دیگری به او نسبت پیدا کند. و اینکه اسرار شوهر را مکتوم دارد و مال او را از اسراف و تلف شدن حفظ کند و خانه‌اش را از آنچه شرعاً و عرفاً شایسته نیست محفوظ بدارد^۱.

و در تفسیر «الجامع لاحکام القرآن» قرطبی، می‌گوید: «الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ» مبتدا و خبر است، یعنی مردان به پرداخت نفقه به زنان و دفاع از آنان قیام می‌کنند؛ و همچنین حکام و امراء و جنگ‌جویان از مردانند نه زنان. گفته می‌شود: قَوَّام (برپادارنده) و قِيَم (سرپرست).

سپس می‌گوید: آیه در مورد سعد بن ربیع نازل شده است و بعد آن قصه را تا آخر نقل می‌کند، و سپس اقوال دیگری را که ابوالفتوح رازی در مورد شأن نزول آیه گفته است ذکر می‌کند.

بعد در مورد جهت برتری مردان می‌گوید که گفته می‌شود: مردان به زیادی عقل و تدبیر برتری دارند، و حق قیام و سرپرستی بر زنان از این رو برای آنها قرار داده شده است. و گفته‌اند: مردان در نفس و طبیعت جسمانی نیروی بیشتری دارند که برای

۱- «تفسیر غرائب القرآن» چاپخانه حلبی در مصر جلد پنجم ص ۳۳ و ۳۵ و ۳۶

زنان نیست؛ زیرا در طبع مردان حرارت و خشگی غلبه کرده و در آن قوت و شدت است، و به همین سبب امور اجتماع و تدبیر به آنها سپرده شده است، در طبع زنان رطوبت و سردی غلبه دارد، و لهذا از مردان نرم‌تر و ملایم‌ترند، بدین سبب حق قیمومیت زنان بر مردان است، و نیز به گفته خداوند متعال: «وَمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ» (و بواسطه انفاقی که مردان از اموالشان بر زنان می‌کنند).^۱

و در «روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی» سید محمود آلوسی، می‌گوید:

واحدی در شأن نزول آیه «وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ» سه خبر را ذکر کرده:

اول از طریق مجاهد که گفت: ام سلمه گفت یا رسول الله؛ مردان جنگ می‌کنند و ما جنگ نمی‌کنیم و میراث ما نیز نصف مردان است؟! سپس خداوند متعال این آیه را نازل فرمود.

دوم از طریق عکرمه که: زنان درخواست جهاد کردند و گفتند: دوست داریم که خداوند جنگ را برای ما هم قرار دهد تا ما هم به آن اجری که مردان می‌برند دست یابیم، پس این آیه نازل شد.

سوم از طریق قتاده و سدی، که گفتند: هنگامی که آیه شریفه: لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ: (برای مردان دو برابر سهم زنان میراث هست) نازل شد، مردان گفتند: امیدواریم بر زنان به واسطه کارهای نیک خود برتری پیدا کنیم همان طوری که در میراث برتری داریم تا اجر ما دو برابر اجر زنان باشد، و زنان گفتند: امیدواریم که وزر و گناه ما در آخرت نصف مردان باشد چنان که میراث ما در دنیا نصف بهره آنها است؛ سپس خداوند متعال آیه «وَلَا تَتَمَنَّوْا» را تا آخر آیه نازل فرمود.

۱- «تفسیر قرطبی» چاپ دارالکتاب العربی سال ۱۳۸۷

و در معنی «الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ» می‌گوید: شأن مردان قیام و سرپرستی بر زنان است مانند قیام و قیومیت حکام بر رعیت به امر و نهی و مانند آن. و بکار بردن جمله اسمیه با صیغه مبالغه برای تأکید و تثبیت است و اشعار به این دارد که این مطلب در مردان ریشه و رسوخ داشته و در طبیعت مادی آنها است (تنها یک امر اعتباری و منسوب به مردان نیست بلکه یک صفت واقعی و ریشه‌دار است).

و در کلام اشاره‌ای است به موجب استحقاق مردان در زیاده‌ی میراث، چنان که در آنچه مقدمتاً آمد رمز تفاوت مراتب استحقاق وجود دارد... تا اینکه می‌گوید: و ضمیر جمع برای هر دو طایفه مردان و زنان از روی تغلیب^۱ است، یعنی مردان بر زنان قیومیت دارند به سبب تفضیل خداوند آنها را (مردان) بر اینها (زنان) یا استحقاق قیومیت را به سبب برتری دارند و جامه تفضیل و برتری بر قامت آنان پوشیده است.^۲

و در تفسیر «لطائف الاشارات» امام قشیری، در تفسیر آیه شریفه: الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ «می‌گوید: مردان به قوت و نیرو مختص شدند و از این رو مسئولیت و بار بیشتری بر دوش آنها نهاده شده، و بار و مسئولیت بر حسب توانائی و استطاعت است؛ و آنچه معتبر است اندیشه‌ها و دل‌ها و همّت‌ها است نه آراء و اهواء و نفرها و تن‌ها».^۳

و در تفسیر «بیان السعادة فی مقامات العبادة» در تفسیر این آیه می‌گوید: مردان بر زنان مثل قیام و قیومیت حکام بر رعایای خود قیومیت دارند، مراقب احوال

۱- تغلیب یک قاعده در ادبیات عرب است که اگر مرد و زنی در مطلبی مشترک باشند ضمیر مذکر آورده می‌شود و با غلبه مرد بر زن، هر دو به یک ضمیر (مذکر) ارجاع می‌شود - (مترجم).

۲- «تفسیر آلوسی» چاپ دارالتراث العربی جلد پنجم ص ۲۰ و ۲۳

۳- «تفسیر قشیری» چاپ دارالکاتب العربی جلد دوم ص ۲۵

ایشان بوده و آنها را به اعتدال و استقامت درمی‌آورند.

و در باره (بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ) می‌گوید: خداوند مردان را در جثه و بدن و نیروی جسمانی و ادراک و حسن تدبیر و کمال عقل بر زنان برتری داده است (وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ) و به سبب انفاقی که از اموالشان بر زنان می‌نمایند، یعنی برای مردان دو فضیلت ذاتی و عَرَضِيّ موجود است، که با هر یک از این دو فضیلت مستحق برتری و تَسَلُّط می‌باشند؛ و بر مردان است مراقبت از زنان و برطرف کردن احتیاجات زندگی آنها و بر آوردن حاجاتشان، و بر زنان است فرمانبری و پذیرفتن نصایح مردان و حفظ آنچه که در غیاب آنها حفظش واجب است. (فَالصَّالِحَاتُ) سپس زنان صالحه از حد و شأن و حکم خدا پا فراتر نمی‌گذارند بلکه آنها (قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ) مطیع حکم خدا و حافظ نفوس خود و اموال شوهرانشان می‌باشند (لِلْغَيْبِ) در غیبت خودشان از نزد شوهران، یا نبودن همسران نزد ایشان، (اگر لام در لِّلْغَيْبِ به معنی (فی ظرفیت) «در» باشد)؛ هستند و یا نگهدارنده اشیاء مخفی و غائب از نظر شوهران اعم از اموال همسر و نفوس خود - که خداوند حفظ آنها را لازم دانسته است - می‌باشند^۱.

و در «ارشادالعقل السّليم الی مزایا الکتاب الکریم» موسوم به «تفسیرأبی السّعود» در معنی آیه آنچه را آلوسی در «روح المعانی» آورده است ذکر می‌کند^۲، و ظاهراً آلوسی از وی اقتباس کرده باشد نه به عکس، زیرا آلوسی در سال ۱۲۷۰ وفات کرده است و اَبی السّعود در سال ۹۸۰.

و در «تفسیر جلالین» جلال الدّین محلی می‌گوید: (الرَّجَالُ قَوَّامُونَ) یعنی مردان مسلط‌اند (عَلَى النِّسَاءِ) بر زنان که آنها را تأدیب می‌کنند و دستشان را می‌گیرند

۱- «بیان السّعادة» چاپ سنگی سال ۱۳۱۴ ص ۱۹۷

۲- «تفسیر اَبی السّعود» چاپ ریاض جلد اول ص ۶۹۱ و ۶۹۲

(کمکشان می‌کنند) (بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ) به سبب برتری دادن خداوند آنها را بر زنان در علم و عقل و ولایت و ماندن، (وَبِمَا أَنْفَقُوا) و به واسطه نفقه دادن بر زنان (مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ) از مالشان پس زنان صالحه (قَاتِنَاتٌ) مطیع شوهران خوداند (بِمَا حَفِظَ) به سبب اینکه حفظ کرده برای آنان (اللَّهُ) خداوند حقوقشان را، آنجا که شوهرانشان را نسبت به پاسداری از حقوق آنان سفارش فرموده است.^۱

و در «فی ظلال القرآن» سید قطب در معنی آیه شرح مبسوط و تفصیل کامل و همه جانبه‌ای رایان کرده است؛ و استدلال کرده است که حیات انسانی در جامعه بشری دوام پیدا نمی‌کند جز از راه قیمومیت مردان بر زنان، زیرا خداوند در سرشت هر یک از آنها آنچه را که برای نظام تکاملی در عالم وجود بهتر و صالحتر است، قرار داده است.

و ما در اینجا برای آن که سخن به درازا نکشد، از آوردن عین عبارت وی خودداری می‌کنیم.^۲

و در «المیزان فی تفسیر القرآن» استاد بزرگوار ما آیت باهره و روشن خدائی علامه طباطبائی مُدْتَظِّلُ الْعَالِيَّ آمَدَه است: (الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَ بِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ) قیّم کسی است که عهده‌دار کار کس دیگری می‌شود، «و قَوَّامٌ وَ قِيَّامٌ» مبالغه آن است.

و مقصود از (بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ) آن چیزهایی است که در مردان به حسب طبع از زنان زیادتر است و مردان در آن صفات برتری دارند، و آن زیادی قُوَّة تعقل در آنها است و آنچه که متفرع بر قُوَّة عاقله است از قُوَّة قهریه

۱- «تفسیر جلالین» چاپ دارالکتاب العربی ص ۱۱۰

۲- «فی ظلال القرآن» چاپ داراحیاء التراث العربی، جزء پنجم ص ۵۷ الی ص ۶۲

و شدت صولت و نیرو و طاقت بر سختیها و مشکلات و مانند آن؛ و زندگی و حیات زنان حیات احساس و عاطفه و بر پایه رقت و لطافت است، و منظور از (بِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ) همان پرداخت مهریه و نفقه به زنان می باشد.

و عموم و همگانی بودن این علت، اشعار بر این دارد که: حکم مبنی بر این آیه (الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ) منحصر به همسران نیست که حکم قیومیّت مرد فقط اختصاص به همسر او داشته باشد، بلکه این حکم برای طایفه مردان نسبت به طایفه زنان در همه جهاتی که زندگی این دو گروه به هم مربوط می شود وضع شده است.

پس جهات عامّه اجتماعی که به برتری مردان مربوط می شود مانند دو جهت حکومت و قضاوت که حیات جامعه موقوف و مرتبط به آنها است، به واسطه قوه تعقلی که طبعاً در مردان زیادتر از زنان است اداره می شود؛ و همچنین دفاع جنگی که به قوه قهریه و سرسختی و نیروی عقل مربوط است. هر یک از اینها از جمله جهات قیومیّت مردان بر زنان است.

و بنابراین گفته خداوند متعال: (الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ) دارای اطلاق و عمومیت تام است. و اما بعد آن: (فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ) الی آخر ظاهراً مربوط به روابط بین مرد و همسرش می باشد چنانکه دلایلش خواهد آمد، و این فرعی از فروع و جزئی از جزئیات این حکم مطلق است و از آن استخراج می شود بدون آنکه اطلاق و عمومیت آن را نقض و محدود کند.

قول خداوند متعال: (فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ) منظور از «صلاح» معنای لغوی آن است که از آن به لیاقت نفس تعبیر می شود، و «قنوت» دوام طاعت و خضوع می باشد.

و مقابله این عبارت با دنباله آیه: (وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ). چنین می رساند که مراد از صالحات همسران و زنان صالحه اند و این حکم مربوط به زنان شوهردار

است نه مطلق زن.

و همانا قول خداوند (قَائِمَاتٌ حَافِظَاتٌ) - که امر است به زبان وصف یعنی زنان باید قنوت و محافظت (بر امور واجبه) داشته باشند - حکمی مربوط به شئون همسررداری و معاشرت خانوادگی است، و در عین حال حکمی است که در وسعت و ضیق (تنگی و محدودیت) تابع حکم علیت یعنی قیومیت مردان بر زنان است، یعنی در اینجا قیومیت مرد بر زن قیومیت همسری است؛ و به این جهت باید (زن) از (شوهر) اطاعت کند و حقوق و شئون زوجیت و همسری را محفوظ بدارد.

و به عبارت دیگر همان طور که قیومیت طایفه مردان بر طایفه زنان در اجتماع تنها به جهات عمومی مشترک بین آن دو تعلق دارد که آنهم مربوط به زیادی تعقل و قدرت جنگ آوری مرد و شدت صولت اوست و برای حکومت و قضاوت و جهاد لازم می باشد، بدون آنکه استقلال زن در اعمال ارادی فردی و کارهای شخصی از بین برود که هر چه دوست دارد و مایل است اراده کند و هر چه بخواهد (تا آنجا که دست به عمل منکری نزند) انجام دهد بدون آن که مرد حق دخالت در هیچ موردی از آن را داشته باشد، که آنچه زنان درباره خود به معروف و خوبی انجام دهند گناهی برای مردان نیست، همچنین قیومیت مرد نسبت به همسرش آن طور نیست که اراده و حق تصرف زن را در مال و دارائی خود سلب نماید، و نه این که در حفظ حقوق فردی و اجتماعی خویش و دفاع از آنها و تهیه و سائل لازم برای رسیدن به آن حقوق مستقل نباشد؛ بلکه معنی آن این است که وقتی که مرد از مال خود در ازاء استمتاع از زن به او مهر و نفقه می دهد، پس بر زن است که در حضور شوهر از او در کلیه اموری که به استمتاع و مباشرت مربوط است متابعت و اطاعت کند و در غیاب شوهر حقوق او را حفظ نماید، در غیبت شوهر به وی خیانت نرزد به اینکه دیگری را به بستر او راه دهد، و موجب تلذذ و تمتع های غیر جایز دیگران از نفس خود گردد، و در آنچه که شوهر از

مال و ثروت زیر دست او گذارده، و در اموری که او را در زندگی مشترک خانوادگی بر آنها مسلط گردانیده خیانت نرزد و به وظایف خود عمل نماید. پس گفته خداوند متعال: (فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ) الی آخر، یعنی شایسته است که زنان اخلاق و صفات صالحه را در خود پیروانند.

و چون به صفت صلاح آراسته شوند بدون شک قانت و مطیع شوهر نیز خواهند بود یعنی واجب است که اطاعت دائم از شوهر در امور مربوط به استمتاع داشته باشند و بر آنها هم چنین واجب است که همه حقوق شوهر را در غیاب او حفظ کنند.

واما فرمایش خداوند: (بِمَا حَفِظَ اللَّهُ)، به احتمال زیاد ظاهراً «ما» مصدریّه و «باء» برای وسیله و آلت است و معنی چنین می شود که همانا زنان صالح مطیع شوهرند و در غیاب شوهر حافظ حقوق او که خداوند آنرا واجب کرده است می باشند، از این رو که قیومیت برای شوهران و اطاعت از او و حفظ شؤون و موجبات غیبت شوهر برای زنان تشریح و وضع شده است.

و ممکن است که «باء» برای مقابله باشد، و در این صورت معنی چنین می شود که بر زنان اطاعت و حفظ غیبت شوهران واجب است در مقابل این که خداوند حقوقی را برای زنان بر عهده شوهران گذارده است، چنانچه احیاء امور اجتماعی و حفظ حقوق اجتماعی زنان را به عهده دارند و پرداخت مهر و نفقه زنان بر آنها واجب است، و معنی اول روشن تر و صحیح تر است^۱.

آنچه تا اینجا ایراد کردیم، نکاتی بود که لازم می دانستیم از بیان جمعی از لغویین و مفسرین که امکان مراجعه به کتب آنها را داشتیم بیان کنیم؛ بلی از «تفسیر مولی عبدالرزاق کاشانی» و «روح البیان» شیخ اسماعیل حقی و «عرائس البیان» ابی -

۱- «تفسیر المیزان» چاپ حیدری سال ۱۳۷۶ جلد چهارم ص ۳۶۵ تا ۳۶۷

محمد روزبهان چیزی ذکر نکردیم؛ زیرا آنها در تفسیر قرآن به معانی باطنی اکتفا کرده‌اند، و تأویلاتی دارند که از مقصود فعلی ما - استخراج حکم شرعی - خارج است.

و این افرادی که سخن‌شان را نقل کردیم، همگی از استوانه‌های علم و کلام و اساتید فقه و حدیث و تفسیر، و بزرگان اهل لغت و اشتقاق و دیگر فنون ادبیات عرب می‌باشند.

و سخنان این بزرگان را از آن‌رو نقل کردیم که فوائدی بس مهم در معنی آیه و شأن نزول و احکام فقهی مستخرج از آن عاید می‌گردد.

و اینک به حول و قوه الهی نکاتی را پیرامون آیه مبارکه: «الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ، فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ أَلِيَّ آخِر آیه» یادآور می‌شویم:

نکته اول: قَوَّامُونَ صیغه مبالغه در قیام به امر و عهده‌دار شدن انجام کار است، و بیش از قِیَمٌ و قِیَامٌ بر مبالغه دلالت دارد، و مراد آن کسی است که قیومیت دیگری (مَقُومٌ علیه) را در انجام کاری به گردن گرفته است و بر وی احاطه و قدرت و تسلط دارد و حکمش در حق او (مَقُومٌ علیه) نافذ و جاری است مثل قیام حاکم بر رعیت و ملت، و امیر بر مأمور، در حفظ و اداره و تدبیر امور و دفاع از آنها در حوادث ناگواری که بر ایشان پیش می‌آید و موجب خواری و ضعف و سستی آنها می‌گردد.

پس قَوَّامٌ یعنی مُسَيِّطِرٌ (دارای احاطه توأم با قدرت) و مَقُومٌ علیه کسی است که تحت احاطه و قدرت قَوَّام واقع است، که گویی حیاتش قائم به او و وجودش محتاج او است.

و به تحقیق که برخی از علماء علم النفس (روانشناس) تصریح می‌کنند که مرد در اوان و اوائل بلوغ خود حس قیومیت نسبت به زنی را در خود می‌یابد، که شئون و امور او را به دست گیرد و او را تحت حمایت و حفاظت خود درآورد؛ و زن

در عنفوان بلوغ در نفس خود احساس نیاز به مردی می‌کند که بر او اتکاء نموده و به اصلی که بر وی اعتماد کند، و دوست نزدیک و همرازی که چون دژ و پناهگاهی برای وی باشد.

نکته دوم: الف و لام در الرَّجَالِ النِّسَاءِ برای عهد ذهنی است؛ و وارد شدن آن بر صیغه جمع (رجال و نساء) بر شمول جنس به تمام افراد خارجی دلالت دارد؛ و می‌رساند که حکم بر تک‌تک افراد (مرد و زن) از نظر تحقق معنی جنس مردی و زنی در آنها وارد است؛ و از آن فهمیده می‌شود که حکم قیام برای هر مردی از مردان نسبت به هر زنی از زنان ساری و جاری است، اما نه از جهت خصوصیات فردی و أعراض و صفات شخصی، بلکه از نظر تحقق معنی جنسیت در آنها.

نکته سوم: آوردن جمله اسمیه در آیه دلالت بر دوام و استمرار دارد، مضافاً بر این که «قَوَّامُونَ» از مشتقات است، که بر ثبوت و دوام دلالت دارد به خلاف فعل که دلالت بر وقوع امر بدون ثبوت آن می‌کند و علماء ادب به این نکته تصریح دارند.

پس بنابر این، آیه شریفه با رساترین وجهی دلالت دارد بر این که مردان قیّم زنانند و بالاترین و آخرین حدّ قیّمیّت را به طور دائمی و استمراری بر آنها دارند؛ و جمله اگر چه به صورت خبر است اما چون در جای انشاء (باید کردن) نشسته است، معنی امر را به وجهی رسا می‌رساند و نتیجه می‌دهد.

نکته چهارم: عَلَتْ، قرار دادن خداوند عزّوجلّ به گفته‌اش: «بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ» دلالت دارد بر این که این قیّمیّت عَلَتْ و منشأ خارجی واقعی دارد، و یک امر اعتباری صرف نمی‌باشد.

و برتری موهبتی الهی (خدادادی) مردان آن چیزی است که در مردان بر حسب طبع از زنان بیشتر است، و آن بسبب زیادی قوّه تعقل در آنها و آنچه که

فرع بر آن است مانند شرح صدر، و تحمّل زیاد در واردات نفسانی، و هجوم افکار خُرد کننده، و پایداری و استواری و سرسختی و نیرو و طاقت بیشتر در مشکلات اعمال و مصیبت‌های وارده، می‌باشد.

و عموم و همگانی بودن این عِلّت می‌رساند که حکم مبنی بر آن یعنی گفته‌شده خداوند: الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ «مردان بر زنان قیومیت دارند» منحصرأ و محدود به شوهران نیست که قوامیت فقط اختصاص به شوهر برهمسرش داشته باشد، بلکه این حکم برای گروه مردان نسبت به گروه و طایفه زنان در همه جهات عمومی که زندگی آنها به آن مرتبط است، وضع گردیده است.

پس جهات عامّ اجتماعی که به ازدیاد شدّت صولت منوط است همان است که به برتری مردان (بر زنان) مربوط می‌باشد، مانند دفاع جنگی و جهاد و حکومت و قضاوت.

پس بنابراین، برتری بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ «به سبب آنچه که خداوند یکی را بر دیگری برتری داده است» یک ضابطه کلی و ملاک همه جانبه‌ای به دست می‌دهد که به وضوح به موارد جهاد و حکومت و قضاوت منطبق و مربوط می‌شود؛ بلکه این موارد سه‌گانه از واضح‌ترین مصداق‌های لزوم قیومیت آنها بر زنان است؛ و منافاتی با گفته‌شده خداوند در بقیه آیه ندارد که: فَالصّٰلِحٰتُ قٰنِتٰتٌ «زنان صالحه مطیع خداوند و شوهرند» که در ظاهر مختصّ به امور بین شوهر و همسرش می‌باشد؛ پس این حکم، فرعی از فروع این حکم مطلق، و جزئی از جزئیات آن و نتیجه‌ای از این است کلی است، بدون آن که اطلاق آن را از بین ببرد و آن را مقید کند.

پس تمسک به این آیه مبارکه پایه و محور اساسی در استدلال بر منع زنان از این امور سه‌گانه است، و اگر چه این مسئله از مسلمات اسلام است و شیعه و سنی بر آن اتفاق نظر دارند؛ لکن مستند اجماع هر دو گروه نصّ کتاب خدا است.

نکته پنجم: استدلال به **بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ** «به سبب آنچه که خداوند بعضی از آنها (مردان) را بر بعضی از آنها (زنان) برتری داده است» به این معنی است که خداوند مردان را بر زنان برتری داده است. پس ضمیر جمع مضاف الیه در **(بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ)** برای هر دو طایفه است از باب تغلیب^۱، فقط برای ظاهر معنی چنان که در روح المعانی آمده است نمی باشد؛ بلکه این تعبیر برای بیان اشتراک جنس آمده است، و این که مردان و زنان هر دو از جنس واحدی هستند، و این تفضیل و برتری در افراد یک جنس واحد واقع شده است نه در اجناس متفاوت و متغایر، و این برای حمایت از مقام زن است تا تصوّر نشود که به سبب برتری مرد بر زن، از جنس دیگری مادون جنس مرد می گردد.

و این مطلب از ادب قرآن مجید است که تا در شأن زن چیزی را کوتاهی نفرموده باشد.

همچنان که در آیه شریفه **«الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ»** (آیه ۶۷ از سوره توبه - ۹) (مانند قاعده تغلیب در فوق) آمده است که: «مرد و زن منافق به یکدیگر بستگی دارند».

و صریح تر از این آیه، قول خداوند متعال است در سوره آل عمران که پس از ذکر پنج آیه در احوال اُولی الْأَلْبَاب (صاحبان خرد و درایت) با این آیه که خداوند را در قیام و قعود به یاد دارند و متذکر می شوند **(الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا)** شروع کرده و آیات را بدعایشان که مردن با نیکان است تمام می کند **(وَتَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ)** و سپس می فرماید: **«فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ»** (آیه ۱۹۵ از سوره آل عمران - ۳) پس خداوند دعایشان را اجابت فرمود که من عمل هیچ مرد و زنی از شما را ضایع نمی کنم، که هر یکی از شما از

۱- در پاورقی ۱ ص ۵۶ توضیح داده شده است.

دیگری هستند»؛ که دلالت بر این دارد که اعطاء اجر به عامل مترتب و موقوف بر عمل است بدون تفاوت در این مقام که عامل مرد باشد یا زن، که آنها از جنس واحدی هستند و در این موضوع، جنسیت مردی و زنی مطرح و مورد نظر نخواهد بود.

و در موضوع مورد بحث، آیه دلالت می‌کند بر این که: قیام به امر (قیمومیت) برای مرد به علت لیاقت و استحقاق او به این مقام است، و این موضوع او را به جنس برتری از جنس زن بالا نمی‌برد، بلکه هر دو طائفه از جنس واحدی هستند.

اما این که گفته می‌شود: این تعبیر برای ابهام است و اشاره به این دارد که بعضی از زنان برتر از بسیاری از مردانند، صحیح نیست و پایه‌ای ندارد.

مضافاً بر این که خداوند متعال در آیه سابقه بهنگام نهی زنان از درخواست بعضی از برتری‌های مردان در بعضی امور مثل ارث اینطور تعبیر فرموده که:

«وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ وَاسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا».

(آیه ۳۲ از سوره نساء - ۴)

«از خداوند درخواست برتری‌هایی را که به بعضی (مردان) بر بعضی دیگر (زنان) داده شده ننمائید هر کدام از مردان و زنان به همان اندازه بهره دارند که بکوشند، و همیشه از خداوند طلب فضل و بخشش را بنمائید به درستی که او به هر چیزی داناست».

پس «بعضکم» رابه جای مردان و «بعض» را به جای زنان قرار داده، و مسئله در موضوع بحث ما هم چنین است.

و برابری و تساوی مردوزن در مقام جنس و هویت منافاتی با برتری بعضی از زنان در اثر تربیت و به ظهور رسیدن قوا و استعدادات بر بسیاری از مردان ندارد.

نکته ششم: اینکه گفته خداوند: «فَاصْلِحَاتٌ قَانِتَاتٌ» فرع بر مقدمه آیه واقع

شده و نیز مقابله آن با قسمت دیگر آیه « وَ اللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ (زنانی که از نشوز و عدم تمکین آنها بیمناکید) می‌رساند: زن صالحه که کار خود را بر پایه حق و عدالت و پیروی از قانون نظام فطرت و شرع نهاده، زنی است که مطیع همسرش می‌باشد، و این اطاعت را در حضور او همواره ادامه می‌دهد و در غیاب شوهر، خود و مال او را حفظ می‌کند.

و اما زنی که از اطاعت همسر بیرون می‌رود و از وی تمکین نمی‌کند و در اداء حقوق همسری نشوز (سرکشی و امتناع) می‌ورزد، او زنی است که از مسیر حیات فطری خارج گشته و ضروری است که حکم به تأدیب او شود تا به راه اعتدال و مستقیم باز آید.

نکته هفتم: فقهاء بر این نکته اجماع دارند که در قصاص، دیه زن و مرد در طَرْفٌ (جزء) مساوی و برابر است (اگر کسی جزئی از بدن دیگری مثلاً انگشت او را جدا کند) تا وقتی که دیه به یک سوم دیه یک انسان کامل برسد، و از آن به بعد دیه زن نصف دیه مرد می‌شود، و همین‌طور در مورد وارد شدن جراحت (بدون قطع شدن عضو) دیه مرد و زن مساوی است تا وقتی که دیه به ثلث دیه انسان کامل برسد و از آن به بعد دیه زن نصف دیه مرد است؛ و مستند این حکم شرعی اخبار بسیاری است^(۱).

و در این تفسیر فرقی بین شوهر و همسرش و بین افراد دیگر مردان و زنان نیست.

۱- مثلاً دیه کشتن انسان ۱۰۰ شتر است و دیه جزئی از انسان مانند انگشت دست، یک‌دهم دیه انسان یعنی ۱۰ شتر است و دیه بریدن ۱۰ انگشت ۱۰۰ شتر و مساوی دیه یک شخص کامل است. حال اگر کسی انگشت مردی یا زنی را ببرد دیه هر انگشت (یک‌دهم) دیه انسان است، پس تا سه انگشت دیه مرد و زن برابر و به میزان (سه‌دهم) دیه کامل یعنی ۳۰ شتر است، و از آن بیشتر یعنی ۴ انگشت مثلاً، دیه مرد ۴۰ شتر و دیه زن (یک‌دوم) آن یعنی ۲۰ شتر است.

پس اگر مردی زن خود را بزند حق قصاص دارد؛ جز در مورد نشوز^(۱) و سرپیچی زن از وظائف زناشوئی و اداء حقوق شوهر. و آنچه که از روایات در شأن نزول آیه مبارکه «الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ» در مورد سعد بن ربیع بن عمرو و همسرش حبیبه دخترزید وارد شده است - که شوهر به صورت او سیلی زد و پدر دختر با او خدمت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله رسیدند و پیغمبر اکرم حکم به قصاص و سپس حکم به رفع قصاص فرمودند به واسطه نزول جبرائیل و آوردن آیه «الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ» تا آخر آیات «نشوز» و قرار دادن حکم و داور در اختلافات زناشوئی - در مورد نشوز زن است همان طور که این روایات تصریح به نشوز حبیبه نسبت به سعد دارند.

پس پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله بر حسب حکم کلی قصاص ابتداءً امر به قصاص فرمودند مثل آیه «وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ» (آیه ۱۲۶ از سوره نحل - ۱۶) «اگر مورد آزار و اذیت قرار گرفتید می توانید به همان مقداری که اذیت شده اید تلافی کنید» و آیه (وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ) (آیه ۱۷۹ از سوره بقره - ۲) «ای اهل خرد و درایت در قصاص برای شما حیات و زندگی نهفته است».

و آیه مورد بحث «الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ» عمومیّت آیات وارد در قصاص را به غیر موارد «نشوز زن» اختصاص داده است.

و دلالت می کند بر اینکه، در صورتی که بیم نشوز و سرپیچی از وظائف زناشوئی برود، مرد حق دارد همسر خود را مورد تنبیه قرار دهد؛ پس حکمی را که پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله ابتداءً فرمود، حکم عام و عمومی است و حکمی را که خداوند

۱- نشوز یعنی سرکشی و بلندپروازی و تمکین نکردن که در مورد زن یا مرد، هردومی تواند واقع شود، و در لغت نشز الارض یعنی ارتفع - زمین بلند شد (ارتفاع گرفت) - یعنی مرد یا زن از حد و حقوق خود ترافع و عدم تمکین نمایند، زن حقوق مرد را که عبارت از حقوق امور زناشوئی است ندهد و یا مرد حقوق زن را از نفقه و سایر حقوق اداء نکند.

در این مورد) اراده فرمود، حکمی خاصّ است و البتّه حکم خدا پسندیده و بهتراست (و البتّه با وجود حکم خاصّ دیگر نمی‌توان به عمومیت حکم عامّ استناد کرد).

نکته هشتم: چون مردان به واسطه برتری‌هایی که دارند قیّم زنان می‌باشند بدون شک باید رعایت حال آنها را بنمایند؛ اذیتشان نکنند، دشنامشان ندهند و آنها را نزنند، و آنچه را حاکم و والی در حقّ رعیت و ملّت ملاحظه و مراقبت می‌کند در حقّ آنان مراعات نمایند؛ که رسول خدا ﷺ فرمود: «كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ: همه شما در حکم چوپانید که بر حفظ و حراست و پاسداری از گوسفندان (و افراد زیردست) خود مورد مؤاخذه و بازخواست قرار خواهید گرفت». در تفسیر المیزان آمده است که از پیغمبر اکرم ﷺ روایت شده که: «زن مایه خوشی و لطف زندگی است و هر کسی که آن را بگیرد باید که این شیء لطیف را ضایع و خراب نکند»؛ و رسول خدا ﷺ با تعجب می‌فرمود: «چگونه دستی را که با آن زن هم خواب وهم نشینت را زدی از روی ملاطفت به گردن او می‌اندازی؟» و در کافی به اسنادش از ابی مریم از ابی جعفر (امام باقر) علیه السلام روایت شده است که فرمود: رسول اکرم ﷺ می‌فرمود: «آیا کسی از شما همسر خود را کتک می‌زند و سپس دست در گردن او از روی لطف و صفا می‌آویزد؟» و امثال این بیانات در احادیث زیاد دیده می‌شود؛ و از تأمل و تفکر در آنها نظر اسلام در مورد زن روشن می‌گردد^(۱).

آنچه تا اینجا گفتیم بحث از آیه اول در این مقام بود که خداوند ما را بدان موفق داشت.

۱- «المیزان» جزء چهارم ص ۳۷۳

فصل دوم از مرحلهٔ دوم :

بحث پیرامون آیهٔ

وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ
عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

بحث در آیه دوم

و اما آیه دوم در مقام قول خداوند عزّ وجلّ: «وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَىٰهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ» (آیه ۲۲۸ از سوره بقره - ۲) برای زنان به خوبی حقوقی است (که از طرف مردان باید رعایت شود) همچنان که تکالیفی نیز دارند (که به خاطر مردان باید رعایت کنند) و مردان را بر آنها درجه‌ای از برتری است و خداوند عزیز و حکیم است.»

معروف آن چیزی است که مردم آن را به خوبی می‌شناسند، و عرف آن را از نظر تمدن متداول اجتماعی می‌پذیرد و ضد آن منکر است. و آن چیزی است که عرف آن را انکار می‌کند و در حیات اجتماعی قبول نمی‌نماید. پس معروف حتماً باید چیزی باشد که مورد امضاء و تصدیق عقل قرار گیرد و شرع به آن دستور دهد اعمّ از سنت‌های پسندیده و فضائل اخلاقی و اخلاق حمیده.

و چون اسلام شریعت خود را بر پایه فطرت واقعی و خلقت اصلی نوع انسان بنا نهاده است، معروف نزد وی همان است که مردم آن را بپذیرند، البته مردمی که بر مسیر فطرت حرکت کرده و از راه مستقیم و روش استوار آن خارج نشده‌اند.

یکی از احکامی که بر این پایه استوار است، برابری افراد در حکم وارد

بر آنها (حقوق و وظائف) است؛ که در نتیجه همه افراد در وظائف و آنچه بر عهده آنها است و در منافع (سود و زیان) برابرند.

و مخفی نماند که این تساوی به نحو احسن برقرار نخواهد شد جز با حفظ آنچه که برای هر فردی از افراد جامعه از خصوصیات فطری و آثار لازمه خلقت و شئون مختلف حیات وجود دارد؛ نه مسائل اعتباری موهوم و قراردادهای مصنوعی بر اساس تمدن پست و زبون مادی.

پس در مدینه فاضله انسانی باید مراعات حال ضعیف و قوی، جاهل و عالم، نیازمند و بی نیاز بشود، و هر فطرتی بر اساس بنیاد اولیه و اصلی آن مورد نظر و ملاحظه قرار گیرد و مواد حیاتی لازم بر حسب احتیاج و درجه نیازمندی به آن اعطاء شود.

و این همان مساوات صحیح و واقعی است، و بر این پایه و اساس اسلام احکامش را در مورد سود و زیان زن ساری و جاری کرده است؛ و چیزهایی را که به نفع او و یا بر عهده او است همانند و برابر قرار داده است، البته با حساب دقیق و حفظ موقعیت فطرتی که خداوند تبارک و تعالی در دایره اجتماع همراه مرد از تناکح و تناسل به او اعطاء فرموده است.

اسلام معتقد است که در مواهب اجتماعی برای مردان نسبت به زنان درجه‌ای از برتری است؛ پس گفته خداوند متعال «وَلِلرِّجَالِ عَلَیْهِنَّ دَرَجَةٌ» برای مردان نسبت به زنان مزیتی است «قیدی متمم و کامل کننده حکم سابق است و همه آیه معنی واحدی را می‌رساند؛ و آن این است که فطرت بین زن و مرد احکام واحدی را قرار داده است با حفظ برتری مردان بر زنان در این مواهب اجتماعی.

و با همین معیار خداوند بین آن دو تساوی قائل شده و برای آنان احکامی را وضع فرموده است و آنچه را که به نفع و یا بر عهده او است همانند و مشابه قرار داده است.

و بر این پایه محکم و استوار، اسلام بین زن و مرد از نظر تدبیر شؤون زندگی مادی در اراده و عمل برابری و مساوات قرار داده است، پس همانطور که مرد در نیازمندی‌های مادی انسانی مثل خوردن و آشامیدن و غیر آن از مسائل حیات مادی مستقل است، زن نیز در اراده و عمل مستقل است و مالک دسترنج خود می‌باشد؛ جز این که اسلام در او دو خصوصیت قرار داده که فطرت و آفرینش الهی او به این دو خصلت از مرد ممتاز و متفاوت می‌شود:

یکی از آنها این است که زن در ایجاد نوع انسانی و نمو آن به منزله کشت است و نوع انسان در بقای نسل خود بر وی اعتماد دارد؛ و از احکام الهی به آنچه که به کشت (تولید نسل) اختصاص دارد؛ مختص شده و بدین ترتیب از مرد جدا و ممتاز گردیده است؛ « نَسَاؤُكُمْ حَرْثُ لَكُمْ فَأَتُوا حَرْثَكُمْ أَلَيْ شِئْتُمْ » (آیه ۲۲۳ از سوره بقره - ۲)

دوم آن که خلقت زن بر پایه رقت احساس و عاطفه رقیق و لطافت بنیان نهاده شده، و این ویژگی‌های جسمانی در انجام وظائفی که در یک اجتماع صالح بر عهده او است و باید به انجامش قیام کند مدخلیت تام دارد. در اسلام احکام مشترک بین زن و مرد و احکام اختصاصی هریک، به این فلسفه گرفته شده از فطرت باز می‌گردد.

و قبلاً این آیه ذکر شده که: « از خداوند درخواست برتری‌هائی را که به بعضی (مردان) نسبت به بعض دیگر (زنان) داده شده ننمائید، هر کدام از مردان و زنان به همان اندازه بهره دارند که به دست آورده‌اند و از خدا طلب فضل و بخشش ننمائید که او به هر چیزی دانا است » « وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ وَاسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا » (آیه ۳۲ از سوره نساء - ۴).

خداوند متعال با این بیان می‌خواهد بفرماید که: ملاک اختصاص مردان به برتری‌هایی (نسبت به زنان) فقط اعمال و وظایفی است که عالم فطرت و آفرینش به هر یک از آنها محوّل می‌کند و این تنها ملاک اختصاص است و با این معیار استوار مردان بر زنان قیومیت دارند.

بنابراین زن در همه حقوق اجتماعی و احکام عبادی با مرد مشترک است، و در کسب و ملکیت و تعلیم و تعلّم و جلب منافع و دفع ضررها استقلال دارد، جز در آنچه که به ملاحظه این دو خصوصیتی که فطرت برای بقای نوع انسان در زن قرار داده است از عهده او خارج است، که این دو ویژگی یکی به منزله کشتزار بودن (و محلّ پرورش نطفه انسان بودن اوست) و دیگری ظرافت و لطافت خلقت وی و به این دو دلیل از مرتبه مرد در فعالیت و اعمال نیرو و سرسختی و شدت و زندگی تعقلی خارج می‌شود.

پس زن بر انجام اعمال سخت که محتاج قدرت زیاد و خشونت و تحمل شدید است که مهم‌ترین آنها جنگ و قضاوت و حکومت می‌باشد (طبعاً) قادر نیست. به خلاف مرد که در فطرتش این خشونت و تعقل قرار داده شده، و او مرد است و برای مرد نسبت به زن درجه‌ای از برتری می‌باشد و آن همان درجه تعقل و بنیه جسمانی و بسط و فزونی در علم و قدرت بدنی اوست، پس برای مردان بر زنان درجه و مزیتی است.

همچنان که خداوند عزّ و جلّ بر اساس یک معیار کلی مجاهدین از مؤمنین را بر قاعدین از آنان برتری داده و فرموده است: «فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى» (آیه ۹۵ از سوره نساء- ۴).

«خداوند مجاهدین به مال و جان (در راه خودش) را بر مؤمنان قاعدو نشسته (که بذل مال و جان در راه خدا ندارند) درجه و برتری داده است و برای همه خداوند پاداش نیکو وعده فرموده است».

پس خداوند مردان را بر زنان درجه‌ای از برتری داده است، با وجود این که

آنچه در عُرف زندگی اجتماعی و فطرت به نفع زنهاست همانند آن چیزی است که بر عهده آنها می‌باشد.

و این مطلب موجب اصلی منع وجوبی زنها از قتال و قضاوت و حکومت و منع استحبابی آنها از بسیاری از احکام دیگر می‌باشد.

در تفسیر علی بن ابراهیم قُمی پیرامون آیه شریفه «لِلرِّجَالِ عَلَى النِّسَاءِ دَرَجَةٌ» آمده است که می‌گوید امام علیه السلام فرمود: «حقّ مردان بر زنان بیشتر از حقّ زنان بر مردان است» و همانطور که بیان کردیم این مطلب منافاتی با برابری آنها در حقوق ندارد.

دو تذکر:

اول - اسلام به هنگام قانون‌گذاری، احکام همسری و زوجیت را بر اساس خلقت مردی و زنی قرار داده، زیرا تجاذب جنسی در میان آنها غیر قابل اجتناب است و دست طبیعت، هر کدام از آنها را به وسائل و تجهیزات خاصّ تولید مثل مجهّز ساخته است؛ و فرم جسمانی خلقت بیهوده و باطل انجام نگرفته است.

و جز تولیدمثل جهت بقای نسل هیچ غایت و منظوری برای این تجهیز و ساختمان نبوده است؛ بنابر این عمل نکاح و زناشویی بر این واقعیت بنا نهاده شده، و لذا احکام بر عفت و حجاب و اختصاص زن به شوهر و قرار دادن عدّه و مانند آن برای محکم کردن و استواری اساس خانواده ترتیب داده شده است.

ولی قوانین موجود در دنیا اعمّ از غربی یا شرقی بنیان ازدواج را بر شرکت زوجین در زندگی خانوادگی قرار داده است، و این یک نوع زندگی اشتراکی در دائره‌ای تنگ‌تر و محدودتر از دایره اجتماع شهری است بدون ملاحظه و در نظر گرفتن اصل تولید مثل و حفظ اولاد و نسل، و به این دلیل قوانین دنیای امروز متعرّض هیچ یک از چیزهایی که اسلام در نظر گرفته است مثل عفت و حجاب

و نفقه و غیر آن نشده است.

تذکر دوم: بسیاری از مردم که تنها به ظواهر اکتفا می‌کنند، و از علم و آگاهی بی‌بهره‌اند تصور می‌نمایند که معنی مساوات در حقوق مرد و زن این است که برای هر یک از آنها درست مانند دیگری، احکام و وظائف و بهره‌ها وجود داشته باشد، و این گفته مغلطه و سخنی دور از حق است.

زیرا اینان دریافته‌اند که معنی تساوی تعدیل است. و عدل، دادن حق هر صاحب حقی است به اندازه و درخور استحقاق، نه بیشتر و نه کمتر؛ و گرنه به خلاف مطلوب و نقض غرض منجر خواهد شد. زیرا که هر چیزی از حد خود تجاوز کند به ضد و مخالف خودش تبدیل می‌شود.

معنی مساوات در خوردن و آشامیدن بین افراد انسان این است که به هر یک به اندازه نیاز جسمی و کشش بدنی غذا داده شود؛ نه اینکه به هر یک درست مانند دیگری از نظر کمیّت و کیفیت غذا خورانیده شود.

چگونه چنین چیزی ممکن است در حالی که طفل شیرخوار به مقدار کمی شیر با مکیدن از پستان مادرش محتاج است و یک پهلوان پیشگام در میدان‌های نبرد بره‌ای بریان خوراک یک وعده او است؛ و این تساوی چگونه عاقلانه خواهد بود، که شیراین طفل شیرخوار برای یک جرعه پهلوان هم کافی نیست، و یک لقمه از گوشت بره بریان برای هلاکت این شیرخواره کافی است؟!!

مریض، محتاج استراحت و پرهیز و خوردن دارو است و شخص سالم با چند قرص نان و کوزه‌ای آب، بیابانی را می‌پیماید؛ و شخص حکیم به هر یک از این دو آنچه را که برای بقای حیاتش لازم است می‌دهد اولی را به اولی و دومی را به دومی، که اگر عکس این عمل کند هر دو را فوراً هلاک کرده است، و حاشا که حکیم چنین کاری بکند که در این صورت حکمتش مبدل به جهالت و نامش از حکیم به سفیه و بی‌خرد بدل شود.

و آنچه که اقتضای فطرت در تساوی وظائف و حقوق اجتماعی بین افراد است این است که به هر صاحب حَقِّی حَقِّش (به اندازه ظرفیت) داده شود؛ و تساوی این نیست که در مقدار و چگونگی و قدرت و مکان و سایر جهات و اعراض با هم برابر باشند.

و نیز اقتضای فطرت این نیست که به بعضی حَقِّی داده شود و دیگران مورد ظلم و ستم (ندادن حق) واقع شوند، ولی مقتضای این معنی جاهلانه از مساوات این است که هر مقام اجتماعی به هر کسی داده شود، و به نوآموز تازه کار، کرسی استادی سپرده شود و به ترسوی ضعیف مقام پهلوان شجاع؛ و آیا این جز تخریب و فاسد کردن هر یک آنها و در نتیجه تخریب اجتماع است؟

بلکه آنچه که عدل اجتماعی اقتضا می کند تساوی بین افراد به میزان حقوق فطری (ظرفیت وجودی) و استحقاق اکتسابی آنها است، «لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ عَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ» (آیه ۲۸۶ از سوره بقره - ۲)

«خداوند هیچ وجودی را جز به اندازه توانائی اش مکلف و مسئول نمی کند برای هر نفسی آن چیزی است که کسب کند و بر علیه او نیز آن چیزی است که بدست آورد.»

بنابر این تساوی به معنی رسیدن هر صاحب حَقِّی به حق خود موجب برخورد دو حق به یکدیگر و ضایع شدن و یا ابطال حق دیگری از راه زور و ستم، نخواهد شد.

و این معنی است که گفته خداوند متعال بیان می دارد: «وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَىٰ هُنَّ دَرَجَةٌ» برای زنان در عرف همان چیزی است که بر عهده آنها است و برای مردان نسبت به آنان درجه ای از برتری است.»

و آیه به آوازی بلندندای تساوی زن و مرد را می دهد در عین حالی که اختلاف

بین آن دو را بیان می‌کند و تفاوت مرد و زن را تثبیت و تأکید می‌نماید. و پیداست که این مساوات جاهلانه بین مرد و زن اصلاً تحقق نمی‌یابد مگر این که بپذیریم که مردان هم باید حامله شوند و بزایند و فرزند را شیردهند و به منزله حرث و کشت شوند، و زنان هم مردانگی پیدا کنند و نقش مرد را در زندگی زناشویی ایفا نمایند؛ و آیا ابراز چنین مطلبی جز مایه تمسخر برای پسر و جوان که به خرابی زنان و مردان و هلاکت هر دو گروه منجر خواهد شد چیز دیگری هم هست؟ و ما اکنون تمدن غربی را در پیش رو داریم که چگونه اساس زندگی خانوادگی را بهم ریخته و راحتی و آرامش را با ورود زنان در اجتماعات و کارهای مردانه و دادن حقوق مساوی به آنها کمّاً و کیفاً مانند مردان، از اجتماع سلب نموده است.

ولی اسلام با چنین طرز تفکری مبارزه می‌کند و با چنین نوع تدبیری در ستیز است و به اشتراک مرد و زن در اصول مواهب انسانی و فطری که مسأله اختیار است و آنچه را که از آن از فکر و اراده و عمل زائیده می‌شود، حکم می‌نماید. زن برای تصرف و دخالت در همه شؤون زندگی فردی و اجتماعی خود مستقل است و اسلام به او این استقلال را به کاملترین وجه داده است که به لطف و نعمت الهی نفساً مستقل و در اراده و عمل از مردان جدا است. آن چنان استقلالیه که در هیچ جای دنیا در هیچ دوره‌ای به وی داده نشده است و صفحات تاریخ وجود و از برخورداری از آن خالی است.

خداوند متعال می‌فرماید: «فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَا فِي أَنْفُسِنَا بِالْمَعْرُوفِ» (آیه ۲۳۴ از سوره بقره - ۲).

«در آنچه که زنان در نفس خود (برای خود) از خوبی انجام دهند بر شما باکی نیست (به شما ارتباطی ندارد)».

ولیکن با وجود این عوامل مشترک و متساوی در زنان از جهت دیگری با مردان

اختلاف دارند و آن این که: در علم فیزیولوژی ثابت شده است که درجهات کمالیه از بنیه جسمانی مانند مغز و قلب و ورگها و اعصاب و قامت و وزن، حدّ متوسط زنان از حدّ متوسط مردان عقب‌ترند؛ و به این دلیل جنس زن لطیف‌تر و ظریف‌تر است همان‌طور که جنس مرد خشن‌تر و سخت‌تر است. و احساسات لطیفه مانند عشق و دوستی و رقت قلب و میل به زیبایی و آرایش در زن بیش از مرد بوده و تعقل در مرد بیش از زن می‌باشد. و به طور کلی زندگی زن احساس و عاطفه، و زندگی مرد زندگی تعقل و تفکر است.

و این علت (تفاوت) موجب شده است که اسلام بین آنها در وظائف و تکالیف عمومی اجتماعی که قوام آن تکالیف به یکی از دو امر تعقل و احساس مربوط می‌شود فرق بگذارد.

جنگاوری و جهاد و قضاوت و حکومت را بمردان اختصاص دهد، زیرا که این امور به قوای تعقلی احتیاج فراوان دارند و زندگی تعقلی بیشتر از زنان در مردان است. و در مقابل پرورش و نگهداری اولاد و تربیت آنها و تدبیر امور منزل را به زن واگذار نماید - چون این امور احتیاج بیشتری به اعمال عاطفه و احساسات لطیف دارند - و مخارج منزل و نفقه عیال را هم به عهده مرد بگذارد، که امکان انجام این امور برای او (زن) باشد.

و این جز عدالت و حکمت است؛ که برای مردان نسبت به زنان امتیازی قرار داده شده، و «این (برتری طبق) ناموس خلقت خداوند دانا است» **ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ**. (آیه ۹۶ از سوره انعام - ۶ و آیه ۳۸ از سوره یس - ۳۶ و آیه ۱۲ از سوره فصلت - ۴۱).

پس منزهی تو ای خداوند که چقدر در أفعالت، عدالت و حکمت نهفته است. «ولکن خداوند کسی را که از حدّ اعتدال تجاوز کند گمراه خواهد نمود». **كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُّرْتَابٌ**. (آیه ۳۴ از سوره غافر یا مؤمن - ۴۰).

تمام آنچه را که در اینجا ذکر کردیم بطور خلاصه با توضیحاتی که از ناحیه ما انجام شده مطالبی بود که از تفسیر المیزان استاد بزرگوار علامه طباطبائی استفاده شده است.^۱

در اینجا با کمک و یاری پروردگار بحث از دو آیه کریمه قرآن مجید به پایان رسید.

و اکنون به توفیق و یاری پروردگار به بحث در سایر ادله‌ای که در این موضوع وارد شده است می‌پردازیم که عبارتند از روایات، اجماع و شهرت و ابتداءً بحث را در سقوط جهاد از زن قرار می‌دهیم و سپس در مورد منع زن از قضاوت و حکومت بحث خواهیم کرد.

۱- «المیزان» جلد دوم از ص ۲۷۳ تا ص ۲۹۲

جهاد زن

جهاد زن

بدون هیچ شک و خلافتی (از طرف علماء) جهاد بر زن واجب نیست، بلکه بنا بر یک حکم تکلیفی (نه اختیاری) ساقط است؛ و اجماع در مورد این مسأله به هر دو قسم (مُحْصَلٌ و منقول) حاصل است؛ و فقهاء این موضوع را از مسلمات اسلام تلقی می‌کنند، به حدی که این مسأله (عدم وجوب جهاد بر زن) از مسائلی حساب می‌شود که در فقه هیچ شک و شبهه‌ای در آن نیست.

شیخ طوسی (ره) در کتاب «نهایه» می‌گوید: حکم جهاد از زنان و خردسالان و پیرمردان و دیوانگان و افراد مریض و کسی که یارای فراهم آوردن شرائط آن را ندارد ساقط و برداشته می‌شود.

و ابن ادریس در کتاب «سرائر» عین عبارت را ذکر کرده است.

و شیخ طوسی در کتاب «مبسوط» می‌گوید: و جهاد جز بر هر شخص مذکر بالغ عاقل واجب نیست، تا جائی که می‌گوید: و اما زنان جهاد برایشان واجب نیست؛ و از پیغمبر اکرم ﷺ سؤال شد: آیا برای زنان جهاد واجب است (بر عهده آنان جهاد هست)؟ فرمودند: بلی، جهادی که در آن خونریزی نیست، حج و عمره.

و علامه در کتاب «قواعد» می‌گوید: (جهاد) بر طفل و مجنون و عبند واجب نیست، تا جائی که می‌گوید: و بر زن و ختنای مُشْکَل^۱ واجب نیست.

۱- ختنی شخصی است که جنسیت او کاملاً مشخص نیست و تحقیقاً نمی‌توان گفت

و محقق در کتاب «شرایع» می‌گوید: (جهاد) بر هر مکلف آزاد مذکر غیر پیر واجب است؛ پس بر طفل و مجنون و زن و پیرمرد واجب نیست. و علامه در «تحریر» می‌گوید: در وجوب جهاد ذکوریت شرط شده است، پس برزن و خنثای مشکل واجب نیست، و از اشخاص خنثی هر که به جنس ذکور ملحق شود بر او جهاد واجب می‌گردد.

و در «تذکره» می‌گوید: در وجوب جهاد شش امر مدخلیت دارد: بلوغ و عقل و آزادی و ذکوریت و سلامت بدن و وجود نفقه (وسیله امرار معاش)، تا آنجاکه می‌گوید: و زنان به علت عدم قدرت و توانائیشان از اقدام به آن، جهاد برایشان واجب نیست و سهمی برایشان در این امر قرار داده نشده است.

و در «جواهر» در شرح گفتار مصنف (صاحب شرایع) راجع به جمله «بر زن واجب نیست» می‌گوید: در این مطلب (در قول علماء) خلافی دیده نشده است بلکه اجماع به هر دو قسم (مُحَصَّل و منقول) وجود دارد، مضافاً بر اینکه زن را توانائی جهاد نیست، و امیرالمؤمنین طبق خبری که اصبح نقل می‌کند فرمودند: «خداوند جهاد را بر مردان و زنان واجب فرمود، پس جهاد مرد در این است که مال و جاننش را ایثار نماید تا در راه خدا به شهادت برسد. و جهاد زن در این است که بر اذیت شوهرش شکبیا باشد (مشکلات شوهرداری را بپذیرد و تحمل نماید)». گر چه ممکن است بگوئیم که فرق معنی جهاد مردان و زنان موجب عدم شرکت هر دو در امر جهاد می‌باشد.

←

مرد است یا زن. گاهی شخص خنثی با علت مشخصات خارجی جسمانی تناسلی به یکی از دو جنس مرد یا زن منتسب می‌شود، و یا در محیط اجتماع و خانواده به عنوان مرد یا زن شناخته شده است و یا با معاینات تکمیلی اختصاصی می‌توان او را به جنس مذکر و یا مؤنث منتسب کرد. در همه این موارد خنثی جزء گروه جنسی شناخته محسوب می‌شود. در موارد نادری چنین انتساب به مردی یا زنی ممکن نمی‌شود، این موارد اخیر «خنثای مشکل» نامیده می‌شود. (مترجم)

و در «ریاض» پس از آن که شروط^۱ هشت‌گانه جهاد را که از آن جمله ذکوریت است بر شمرده گفته است: در این مورد (ذکوریت) هیچ خلافی را از فقهاء ندیده‌ام (که کسی ذکوریت را شرط لازم برای وجوب جهاد نداند). بلکه در این مطلب (ذکوریت) اجماع در عبارات گروهی از فقهاء وجود دارد چنان که در کتاب «غُنیه» به اجماع در مورد تمام شرایط ذکر شده تصریح دارد، تا جایی که می‌گوید: و در کتاب «منتهی» در باره بلوغ و مرد بودن اشاره به اجماع شده است بلکه در آن دو شرط و نیز شرط دوم و سوم (عقل و آزادی) و نابینائی نیز تصریح به اجماع فقهاء شده است.

چند تذکر:

تذکر اول - قدر متیقن آن است که جهادی که شرعاً از عهده زن برداشته شده است، جهادی است که ابتداءً از ناحیه مسلمین برای دعوت کفار به دین اسلام شروع می‌گردد، و اما در مورد سایر اقسام جهاد ممنوعیت در همه آنها معلوم نیست بلکه وجوب بعضی از اقسام آن بر زنان مسلم است.

در «مسالك» پس از آن که ذکوریت را در وجوب جهاد شرط می‌کند می‌گوید: بدان که جهاد دارای اقسامی است:

قسم اول: این است که ابتداءً از طرف مسلمین برای دعوت به اسلام شروع می‌شود و این همان جهادی است که مشروط به بلوغ و عقل و آزادی و ذکوریت و غیر آن و اجازه امام یا نائب او می‌باشد و وجوب آن بنا بر اجماع علماء کفائی است.

قسم دوم: اینکه مسلمین مورد تجاوز دشمنان کافر واقع شوند و دشمن بخواهد

۱- و این شروط نزد صاحب کتاب ریاض عبارت است از: بلوغ، عقل، آزادی،

ذکوریت، و اینکه پیر و زمین‌گیر و نابینا و همچنین مریض نباشد.

بر شهرهای اسلامی تسلط یابد و یامسلمین را به اسارت بگیرد و یا اموالشان را غارت نماید و امثال این تجاوزات به ناموس و ذریه مسلمین؛ و جهاد در این نوع، دفاع و دفع دشمن بر آزاد و برده (عبد) و مرد و زن اگر به آنها احتیاج باشد، واجب است و موقوف به اجازه امام و یا حضور او نیست، و همچنین به افراد مسلمان مورد تجاوز اختصاص ندارد. بلکه بر هر کس که از حمله و تجاوز دشمن بر مسلمین آگاه باشد. در صورتی که قدرت مقاومت و دفاع افراد مورد حمله معلوم و مشخص نباشد. واجب است که در دفاع شرکت نماید، و این وجوب نسبت به افراد نزدیکتر به آنها مؤکدتر است؛ و به افراد مورد حمله و قصد دشمن بخصوص واجب است که تا حدّ قدرت دفاع کنند؛ و در این امر، مرد و زن، سالم و نابینا و مریض و لنگ و عبد و غیر آنها مساوی هستند.

و در «روضه البهیه» (شرح لمعه) می‌گوید: جهاد چند قسم است:

جهاد ابتدائی با مشرکین برای دعوتشان به اسلام.

و جهاد با کفّاری که بر مسلمین قصد حمله دارند. بطوری که بیم استیلاء و تسلطشان بر بلاد اسلامی و یا غارت اموال مسلمین برود و امثال این‌ها، اگر چه کفّار اندک باشند.

و جهاد با کسی که می‌خواهد نفس محترمه‌ای را به قتل برساند، یا مالی را ببرد و غارت کند و یا ناموسی راهتک و بی‌حرمتی کند؛ بطور مطلق؛ و از این قسم است جهاد مسلمانی که اسیر مشرکین است با آنها برای حفظ جان خودش؛ و چه بسا که به این قسم، دفاع گفته شود نه جهاد و این تعبیر بهتر است.

و جهاد با کسانی که نسبت به امام یاغی شدند.

تا آنجا که می‌گوید: و ذکوریت (مرد بودن) شرط وجوب جهاد است، و جهاد به معنی اول بر زن واجب نیست؛ اما قسم دوم بر هر کسی که قدرت و توانائی دارد اعمّ از مرد و زن و سالم و نابینا و مریض و عبد (بنده) و غیر آنها واجب است. مبسوط‌ترین گفتار را در این مقام شیخ اعظم کاشف الغطاء (ره) در «کشف

الغطاء» دارد که می‌گوید:

جهاد بر حسب اختلاف متعلقات آن به پنج قسم تقسیم می‌شود:

اول: جهاد برای حفظ کیان دولت اسلامی، و آن در هنگامی است که جماعت کفار سزاوار غضب الهی، قصد حمله به سرزمین‌های مسلمانان و شهرها و روستاهای آنها را نموده و برای این منظور با تمام قوا و امکانات خود مهیا شده‌اند، تا کفر را سربلند و اسلام را واژگون ساخته، در بلاد مسلمین (بجای بانگ اذان) ناقوس‌ها را به صدا در آورند، کنیسه‌ها و کلیساها بنا نموده و شعائر اسلامی را محو و نابود سازند؛ و دیانت به نام موسی و عیسی علیهم‌السلام بر مسلمین مسلط شود، کفر شدت یابد؛ و قائلین به تثلیث، و منکران توحید آفریدگار، و دیگر عقائد باطله همچون روس‌ها - که خداوند به حق محمد و خاندان او خوارشان سازد - بر مسلمین استیلا یابند.

در اینحال اگر بقدر کافی از مسلمانان برای دفاع بسیج شوند، از بقیه ساقط می‌شود، و گرنه اقدام بر آن، بر همه مسلمین جهان که توانائی هجرت و قدرت سرکوب دشمن را دارند و بر هر کس که می‌تواند برای اینکار نیرو و سپاهی بسیج نماید، چه در زمان غیبت، یا با حضور امام علیه‌السلام، واجب است. و اجازه امام علیه‌السلام، و در زمان غیبت امام، حضور مجتهد (جامع الشرائط) چنانکه خواهد آمد لازم است؛ و امام می‌تواند از اموال مسلمین در این راه بقدر لازم بردارد. **دوم:** جهاد برای دفع اشرار از تسلط بر جان و عرض مسلمین است که به ناموس مسلمین (زنان و کودکان) متعرض می‌شوند. و این جهاد بر هر فرد حاضر و غایب واجب می‌باشد، در صورتی که حاضرین قادر بر دفع آنها نباشند. و برای رئیس مسلمین جائز است که برای این قسم از جهاد، از اموال مسلمین به قدر لزوم جهت دفع دشمنان بردارد در صورتی که خود مسلمانان مورد تجاوز نتوانند آن اشرار را دفع بنمایند؛ و این اجازه برای رئیس مسلمین، تفاوتی نمی‌کند در اینکه امام علیه‌السلام حاضر باشد ولیکن قدرت بر دفع نداشته باشد؛ و یا آنکه غائب باشد؛ و یا اینکه مجتهد فقیه حاضر باشد، و یا غائب باشد؛ ولیکن اجازه گرفتن از مجتهد در این صورت سزاوارتر است.

سوم: جهاد برای دفع گروهی از کفار که با طائفه‌ای از مسلمین به جنگ پرداخته و بیم پیروزی کفار می‌رود.

چهارم: جهاد برای دفع کفار از بلاد مسلمین، هنگامی که آنها بر اراضی و شهرهای مسلمین تسلط پیدا کردند و اصلاح بقیه اراضی مسلمین پس از شکست کفار و سعی در نجات مسلمین از دست کفار.

در این صورت بر مسلمین حاضر در صحنه و غایب واجب است که مال و فرزند را رها نموده و برای دفع دشمنان دین هجرت نمایند. و هر که دارای موقعیت و مقامی است، یا مال و ثروت، یا اسلحه و نقشه جنگی، یا تدبیر و سیاست دارد، باید از آنها در راه حفظ کیان اسلام استفاده کند.

ناگفته نماند که بسیج مسلمین چه حاضر و چه غایب، در صورتیست که افراد مستقر در مرزها یارای رویارویی با کفار را نداشته باشند و گرنه فقط و خوب جهاد متوجه همان افراد خواهد بود.

و این قسم از جهاد بهترین نوع جهاد است و بهترین اسباب قرب الهی و حتی از جهاد برای اسلام آوردن کفار، بالاتر می‌باشد. چنان که در زمان نبی اکرم ﷺ چنین بود.

و هر که در یکی از این اقسام جهاد کشته شود، در روز جزا در صف شهداء قرار گیرد. و به خدا قسم این است شهید اکبر. و سعادت‌مند کسی است که میان صفوف ارتش اسلام شهید شود، که اجر و پاداش شهدای کربلا را خواهد داشت. و اینانند آنهایی که بهشت مهیای پذیرش آنها است و حور و ولدان در انتظارشان به سر می‌برند، و روز قیامت میهمان پیامبر اکرم (سید الانس و الجن) ﷺ خواهند بود.

پس هر کس که بر خود واجب می‌داند که سخن مرا بپذیرد و احکام نبی اکرم را از

من اخذ کند، اسلحه از نیام برآورد و با بلندترین آواز فریاد برآورد:

کجاست آن غیرت اسلامی؟، کجایند آنان که در طلب خون شهیدان شریعت سید الانام هستند؟، کجایند آنها که جانهای خود را با بهشت و نعمت‌های آن معامله کنند؟، و خدای رؤوف و مهربان را از خود خشنود سازند؟، کجایند بندگان امیرمؤمنان؟ کجایند آنها که دوست دارند از شهدای کربلا باشند؟ کجایند آنها که خواهان زدودن لوث کفار از شریعت رسول اکرم‌اند؟ و بالاخره کجایند کسانی که در حق ایشان گفته می‌شود که اکثر اصحاب حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه از عجم می‌باشند؟.

پنجم: جهاد با کفار و تسلط بر سرزمین آنها است تا به دین مبین اسلام گرویده و به ایمان به آنچه پیامبر اسلام از طرف خداوند آورده، گردن نهند. و این نوع جهاد از ویژگی‌های نبی و امام، یا نایب خاص او است، نه نایب عام. و احکامی به آن اختصاص دارد چنان که خواهد آمد، ولی در بقیه اقسام جهاد همه مردم شریکند. و همه این اقسام پنجگانه جهاد مندرج در جهاد در راه حق به شمار می‌روند، و کشته شدگانش در زمره شهیدان دنیا و آخرتند. و درجات عالی و مقام رفیع و جایگاه طیب و حیات دائم، و بالاتر از همه خشنودی خداوند که برای شهداء وعده داده شده، برای همه اینها می‌باشد. و احکام دنیوی شهیدان، نیز در حق آنها جاری است. و درد دنیا غسل و کفن و حنوط برای آنها نیست، و با لباس خونین خود مدفون می‌شوند. و هیچ چیز از بدنشان بیرون آورده نمی‌شود، جز آنچه که از جنس پوست باشد، و یا چیزی که دفن آن زیان بزرگی به ورثه وارد آورد. و این حکم زمانی است که دوشادوش ارتش اسلام به نبرد پرداخته و شهید شده، و هنگامی مسلمین او را دریابند، که دیگر رمق حیات در او نباشد.

۱- در متن عربی لفظ « فری » آمده ولی ظاهراً « فرآء » با مدّ جمع « فرو » است که

به جامه‌ای که از کرک شتر بافته شده گویند: (مؤلف)

مطالب گذشته افادات شیخ بزرگوار بوده که الحق شامل فوائدی بس گرانقدر است. سپس گوید:

چهار قسم اول از قسم پنجم در چند جهت تفاوت دارد^۱.

سپس چهارده وجه در فرق بین چهار قسم گذشته و قسم اخیر ذکر کرده. و چون به باب سوم در بیان شروط جهاد می‌رسد ترتیب اقسام جهاد را تغییر می‌دهد و می‌گوید:

اقسام جهاد را قبلاً بیان کردیم و گفتیم که آن بر پنج قسم است.

اول: جهاد برای حفظ کیان اسلام وقتی کفار قصد یورش به مملکت اسلام را داشته باشند.

دوم: جهاد برای دفع آنها از شهرها و روستاهای مسلمین بعد از تسلط کفار بر آنها.

سوم: جهاد برای دفع آنان از تسلط بر جان و قتل مردم مسلمان و ناموس آنان.

چهارم: جهاد برای دفاع از جمعی از مسلمین که با جمعی از کفار روبرو گردند و ترس استیلاء کفار می‌رود.

پنجم: جهاد برای دعوت به اسلام، و اقرار به شریعت پیغمبر اسلام ﷺ^۲ سپس برای جهاد ۸ شرط شمرده و می‌گوید:

شرط ششم، مرد بودن مجاهد است. پس بر زنان، یا افرادی که بطور تردید از زمره مردان بیرونند، مانند خنثای مشکل، جهاد واجب نیست^۳. و این حکم مخصوص قسم آخر، یا دو قسم اول و دوم است.

۱- «کشف الغطاء» ص ۳۸۱

۲- «کشف الغطاء» ص ۳۹۵

۳- «کشف الغطاء» ص ۳۹۶

از این بیان روشن می‌شود که سقوط جهاد از زن، فقط در قسم آخر است، که عبارت است از جهاد برای دعوت به اسلام، و یابه ضمیمه دو قسم اول و دوم: یعنی جهاد برای حفظ کیان اسلام، وقتی که مورد سوء قصد کفار واقع شود. و جهاد برای دفع کفار از بلاد مسلمین پس از تسلط آنها.

و اما در قسم سوّم و چهارم، که عبارت است از جهاد برای دفع کفار، از تسلط بر جان مسلمین و هتک ناموس آنها، و جهاد برای دفاع از جمعی از مسلمین که با کفار درگیرند، و بیم تسلط کفار می‌رود. در این دو قسم حکم جهاد بر زن نیز ثابت است.

استقراء اقسام جهاد توسط مؤلف

نویسنده گوید: به توفیق خداوند اقسام جهاد را استقراء کردم که به دوازده قسم بالغ می‌شود:

قسم اول: جهاد ابتدائی که جمله از جانب مسلمین است به کشورهای کفر برای دعوت کفار و مشرکین به اسلام. مثل جهاد مسلمین صدر اسلام با ایران و روم، و قبائل مشرک عرب و اهل کتاب ساکن جزیره العرب، برای دعوت آنها به اسلام و توحید. چنان که خداوند متعال می‌فرماید:

فَإِذَا انسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَأَحْضِرُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ، فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوْا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ. (آیه ۵، از سوره توبه- ۹).

« چون ماه‌های حرام پایان گرفت، با مشرکین در هر مکانی که هستند قتال کنید و آنها را بگیرید و محاصره کنید و در هر کجایی که به انتظارشان بنشینید، و اگر به اسلام بازگشت کردند و نماز اقامه نمودند و زکات دادند، آزادشان گذارید، که خداوند غفور و رحیم است.». و خداوند می‌فرماید:

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ

وَ رَسُوْلِهِ وَلَا يَدْبِيْنُوْنَ دِيْنَ الْحَقِّ مِنْ الَّذِيْنَ اُوْتُوْا الْكِتَابَ حَتّٰى يُعْطُوْا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَ هُمْ صَاغِرُوْنَ. (آیه ۲۹، از سوره توبه - ۹)

« با کسانی که از اهل کتاب (یهود و نصاری) به خدا و قیامت ایمان ندارند و حرامهای خدا و رسول را حرام نمی دانند، و بدین حق گردن نمی نهند، قتال کنید تا با دستهای خود بحال خواری و فروتنی جزیه بپردازند.»

و خداوند امر فرموده با کفّاری که با مؤمنان همجواریند جهاد کنند، تا در راه توحید سرسختی بیابند و اسلام توسعه پیدا کرده در سراسر گیتی منتشر گردد، و حکومتش جهانگیر شود و همه دلها و جهانها را فرا گیرد. چنان که خداوند می فرماید:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ (آیه ۱۲۳ از سوره توبه - ۹)

« ای مؤمنان با کفّاری که همسایه شما هستند جهاد کنید، و باید در شما سرسختی و استواری بیابند، و بدانید خداوند با متّقیان است.»

قسم دوم: جهاد با کفّار محارب برای دفاع از کیان اسلام (موجودیت اسلام).
که بر همه مسلمانان واجب است برای حفظ خود و اموال و نوامیس خود جهاد کنند. چنان که در غزوه بدر^۱ و اُحُد و احزاب، پیغمبر ﷺ دفاع فرمود.

۱- جنگ بدر را نمی توان از قسم اول بشمار آورد، که برای دعوت کفّار به اسلام است. بلی ابتدای آن از طرف مسلمین بود، چون شنیده بودند قافله قریش که از شام برمی گشت، نزدیک مدینه است، و قصد داشتند به قافله شیخون زده، و اموال او را به غنیمت بگیرند. در آن قافله حدود ۳۰ نفر یا ۴۰ نفر وجود داشتند که میان آنها ابوسفیان، مخرمه بن نوفل و عمروعاص بودند. چون ابوسفیان این خبر را شنید، قاصدی به مکه فرستاد و قضایا را برای آنها تشریح کرد. آنها هم به سرعت خود را آماده کرده برای نجات قافله به طرف مدینه حرکت کردند.

هنگامی که پیغمبر و اصحاب به بدر رسیدند، قافله را نیافتند و به حضرت خبر دادند

←

و خداوند می فرماید:

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدًّا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِيَعْيِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ * الثَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ.
(آیه ۱۱۱ و ۱۱۲ از سوره توبه- ۹)

« خداوند در برابر بهشت جان و مال مؤمنان را می خرد، که در راه خدا قتال کنند و بکشند و کشته شوند، و این وعده حق است در تورات و انجیل و قرآن. و چه کسی از خداوند نسبت به عهد خویش با وفاتر است؟ پس بشارت باد شما را بر این معامله ای که کردید که همانا رستگاری و سعادت در این معامله پرسود است. و بشارت پروردگار بر توبه کنندگان، و حمدکنندگان، و نیایش کاران، و اهل رکوع، و سجود، و آمرین به معروف، و نهی کنندگان از منکر، و نگهبانان حدود الهی باد». و فرمود:

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ * وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجَكُمُ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ

←

قریش برای نجات قافله از مکه حرکت کرده و در آن سرزمین فرود آمده اند. ولی چون ابوسفیان دید که دیگر مسلمین قادر بر تصرف اموال نیستند، به قریش پیغام داد که خطر رفع شده و به مکه باز گردند.

در این موقع عتبه گفت: ای جماعت قریش، محمد [صلی الله علیه وآله وسلم] را به حال خود واگذارید، اگر از طرف عرب مورد سوء قصد واقع شد، که به آرزوی خود رسیده اید، و الا اموالتان محفوظ است و لزومی برای جنگ، دیگر نیست. ولی آنها امتناع کرده و مهبای جنگ شدند و به ناچار پیامبر هم آماده شد. و این قضیه در صبح روز جمعه هفدهم ماه مبارک رمضان اتفاق افتاد. و ما این مطالب را از سیره ابن هشام ص ۴۴۰ الی ۴۵۶ ج ۲ بطور خلاصه نقل کردیم. (مؤلف)

وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ * فَإِنْ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ * وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنْ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ. (آیه ۱۹۰ تا ۱۹۲ از سوره بقره - ۲).

« در راه خدا با کسانی که با شما قتال می‌کنند مقاتله کنید ولی تعدی روا ندارید که خداوند تعدی کنندگان را دوست ندارد. و آنان را هر کجا یافتید بکشید و از هر نقطه که شما را رانده‌اند برانید، و فتنه‌انگیزی بدتر از قتل است، و در کنار مسجد الحرام قتال نکنید مگر آن که آنها ابتداء به قتال کنند، که در این صورت با آنان به جنگ بپردازید و آنها را از بین ببرید، و این است سزای کافران. و اگر دست از کارزشت خود بردارند خداوند غفور و رحیم است. و از بینشان ببرید تا جائی که ریشه فتنه خشک گردد و دین توحید همه را فرا گیرد، و اگر دست از قتال بدارند جز با دشمنان ستیزه نکنید.»

و فرمود: وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُوكُمْ كَافَّةً وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ. (آیه ۳۶ از سوره توبه - ۹)

« با همه مشرکین نبرد کنید چنان که آنها به نبرد شما می‌آیند، و بدانید که خداوند با متقیان است.»

قسم سوم: جهاد با کفاری که در بلاد اسلام به تجاوز غاصبانه مأوی گرفته‌اند، و بیرون راندن آنها از سرزمین اسلامی، و از بین بردن سلطه آنان بر نوامیس و منابع و ثروت و معادن، و دیگر شئون سیاسی و اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی و نظامی.

خداوند متعال می‌فرماید: وَلَا تُطِيعُ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا. (آیه ۵۲ از سوره فرقان - ۲۵).

« از کفار اطاعت مکن، بلکه با آنان با قرآن به نبردی سخت و بزرگ برخیز.»

و فرمود: فَلْيَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ
وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا * وَ مَا لَكُمْ
لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ
يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا
وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا * الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا
يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ
ضَعِيفًا. (آیه ۷۴ تا ۷۶، از سوره نساء - ۴)

« باید پیکار کنند در راه خدا آنان که زندگانی دنیا را به زندگانی آخرت فروخته‌اند،
وبه هرکس که در راه خدا قتال کند و کشته شود یا غالب گردد، اجری بزرگ خواهیم
داد. و چرا در راه خدا برای نجات مردان و زنان و کودکان مستضعف نمی‌جنگید؟
همان کسانی که همواره می‌گویند، خداوندا ما را از این سرزمین که اهل آن ستمگرند
نجات بخش و از خود برای ما رهبر و سرپرستی بفرست. مؤمنان در راه خدا می‌جنگند
و کفار در راه طاغوت، با اولیاء شیطان بجنگید که کید شیطان ناچیز است.»

قسم چهارم: جهاد با کفاری که با مسلمین عهد شکنی کرده‌اند، و به اسلام
طعن می‌زنند، و عمل به شرائط ذمه نمی‌نمایند.

خداوند متعال می‌فرماید: وَإِنْ كَثُرُوا أَيَّمَانُهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَ طَعَنُوا
فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أُمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ * أَلَا تَقَاتِلُونَ
قَوْمًا كَثُرُوا أَيَّمَانُهُمْ وَ هَمُّوا بِأَخْرَاجِ الرَّسُولِ وَ هُمْ بَدُّوكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ أَتَخْشَوْنَهُمْ
فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ * قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَ يَخْزِيهِمْ
وَ يَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَ يَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ * وَ يَذْهَبُ غِيظَ قُلُوبِهِمْ وَ يَتُوبُ
اللَّهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ. (آیه ۱۲ الی ۱۶ از سوره توبه - ۹).

« پس از عهد بستن اگر عهد خویش بشکستند و بدین شما طعن زدند، پس با
پیشوایان کفر نبرد کنید که اینان تعهدی به پیمان خود ندارند شاید دست از تجاوز

بردارند. چرا با قومی که عهد بشکستند و بر بیرون کردن پیغمبر ﷺ همت گماردند، نبرد نمی‌کنید، که اینان با شما آغاز به نبرد کرده‌اند. آیا از ایشان بیم دارید، که خداوند شایسته‌تر است که از او بیم داشت، اگر مؤمنید. با آنان بجنگید، خداوند به دست شما عذابشان کند و ذلیلشان گرداند و شما را بر آنها پیروزی دهد تا دل‌های مردم مؤمن تشفی پیدا کند. و غیظ از قلوبشان برود، و خداوند می‌پذیرد توبه هر کس را که بخواهد که خداوند دانا و حکیم است.»

قسم پنجم: جهاد با کفاری که با مسلمین طریق مکر و حيله پیش گرفته‌اند و قصد نیرنگ و فریب دارند، و قصد تضعیف دین و شعائر اسلامی را دارند، و مردم را از راه اسلام که راه خدا است منحرف سازند، گرچه هنوز لشگری آماده نساخته و سپاهی فراهم ننموده‌اند.

خداوند می‌فرماید: **إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُنْفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ وَالَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ * لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلَىٰ بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ جَمِيعًا فَيَجْعَلُهُ فِي جَهَنَّمَ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ * قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ وَإِنْ يُعْودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّةُ الْأُولَٰئِينَ * وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينَ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ.** (آیه ۳۶ تا ۴۰ از سوره انفال - ۸).

«کفار اموال خود را خرج می‌کنند تا مردم را از راه خدا باز دارند، آنان این چنین می‌کنند ولی حسرت آن را خواهند کشید، و بعد نیز مغلوب خواهند شد، و کفار به جهنم محشور خواهند شد. خداوند مردم پاک را از ناپاک جدا ساخته و ناپاکان را بر هم نهاده و متراکم نموده و سپس همه را درون جهنم جای دهد، اینان خسران زدگانند. ای پیامبر به کفار بگو: اگر دست از شرارت بدارند، گذشته آنان مورد عفو و اغماض قرار خواهد گرفت و اگر باز گشت‌نکنند به همان سرنوشت

دردناک گذشتگان دچار خواهند شد چنان که خود مشاهده کردید. و با آنان به نبرد برخیزید تاریشه فساد از بین برود، و دین خدا همه جا را فراگیرد و اگر دست بردارند خداوند به اعمالشان بصیر است.»

قسم ششم: جهاد برای دفع کفّار در هر نقطه‌ای که مسلمین از آنها ایذاء و سختی و غلظت احساس کنند.

خداوند می‌فرماید: **فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَ حَرِّضَ الْمُؤْمِنِينَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَاللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا وَأَشَدُّ تَنْكِيلًا.** (آیه ۸۴ از سوره نساء - ۴)

«در راه خدا نبرد کن، و تو جز درباره خود تکلیفی نداری، و مؤمنان را بقتال تشویق کن و برانگیز، امید است خداوند ستم کفّار را از شما دفع کند، که عقوبت و بأس خدا شدیدتر است.»

قسم هفتم: جهاد با کفّاری که مسلمین را از خانه و زندگی خود رانده، آنها را به جلاء وطن و ترک اموال مجبور ساخته‌اند، یا آنها را واداشته‌اند که در سلک ظالمین و به دین آنها درآیند و مثل آنها شوند.

می‌فرماید: **فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُوذُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ.** (آیه ۱۹۵ از سوره آل عمران - ۳).

«آنان که هجرت کردند و از دیار خود رانده شدند و در راه من رنج کشیدند و بیکار نمودند و کشته شدند، گناهشان خواهیم بخشید (این اعمال را کفّاره گناهانشان قرار خواهیم داد) و به بهشت‌هایی که نهرها از زیر آن جاری است داخلشان می‌نمائیم و اینها همه پاداشی است از جانب خدا، و پاداشهای نیک نزد خدا می‌باشد.

و نیز می‌فرماید: **لَا يَنْهَيْكُمْ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ لَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ***

إِنَّمَا يَنْهَيْكُمْ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَىٰ إِخْرَاجِكُمْ أَنْ تُوَلُّوهُمْ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ. (آیه ۸ - ۹ از سوره ممتحنه - ۶۰).

« خدا شما را از نیکی و عدالت با کسانی که با شما نمی‌جنگند و شما را از دیارتان بیرون نمی‌رانند باز نمی‌دارد، که خداوند دادگران را دوست دارد. فقط شما را از دوستی با کسانی باز می‌دارد که با شما جنگیده‌اند و از دیارتان بیرون رانده‌اند و بر اخراج شما فشار آورده‌اند، و هر کس که با کفار پیوند دوستی برقرار کند ستمکار است.»

قسم هشتم: جهاد به دستور و فرمان امام، با طغیانگرانی که بر ضد امام خروج کرده‌اند و قصدشان عهدشکنی با او و تضعیف صولت و مقام و موقعیت وی و از بین بردن حکومت او است، گرچه این طغیان نمازخوان بوده و روزه‌گیر باشند.

خداوند می‌فرماید: **إِنْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ.** (آیه ۴۱ از سوره توبه - ۹)

« همگی سبکبار و گرانبار (بدون هیچ عذری) کوچ کنید و با مال و جان در راه خدا جهاد نمایید که این برای شما بهتر است اگر بدانید.»

و می‌فرماید: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَنْتَاقُلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ، أَرْضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ.** (آیه ۳۸ از سوره توبه - ۹).

« ای مؤمنان چرا وقتی به شما امر می‌شود که در راه خدا برای جهاد کوچ کنید زمین‌گیر می‌شوید، آیا به زندگی دنیا عوض آخرت خشنود شده‌اید، که متاع دنیا نسبت به آخرت جز اندکی نیست.»

قسم نهم: جهاد برای قلع‌ریشه نفاق در بلاد اسلام، و قلع و قمع منافقانی

که دوست دارند به مؤمنان نسبت‌های ناروا داده و شایعه پراکنی کنند. و به زشتی دعوت، و از خوبی جلوگیری نمایند، به اسلام تظاهر می‌کنند و خود را به اسلام نسبت می‌دهند، ولی دلشان با کفار و شیاطین است، سخنان حق را تحریف می‌کنند و همواره بنیان کفر را تأیید می‌نمایند، و در محو اسلام می‌کوشند.

خداوند می‌فرماید: لَنْ لَّمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَا إِلَّا قَلِيلًا * مَلْعُونِينَ أَيْنَ مَا تُقْبَلُوا أُخِذُوا وَقُتِلُوا تَقْتِيلًا * سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا. (آیه ۶۰ تا ۶۲ از سوره احزاب - ۳۳).

« اگر منافقان، و آنان که قلوبشان به کفر بیمار است و شایعه سازان در مدینه دست از اعمال زشت خود برندارند، ترا بر آنها چیره می‌سازیم، که نتوانند جز مدت کمی در جوار تو در مدینه زیست نمایند، اینان رانده شدگان از رحمت پروردگارت، هر کجا یافت شوند دستگیر و کشته شوند، و این قانون و سنت الهی است در گذشته، و قانون پروردگار قابل تبدیل نخواهد بود.»

و می‌فرماید: وَلَا يَزَالُونَ يَقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ. (آیه ۲۱۷ از سوره بقره - ۲).

« همواره باشما نبردمی‌کنند تا شما را اگر بتوانند از دینتان برگردانند، و هر فرد از شما که از دین برگردد و با کفر بمیرد، اعمالش در دنیا و آخرت فاسد و تباه خواهد شد، و اینان اهل آتشند و تا ابد در دوزخ خواهند بود.»

قسم دهم: جهاد برای دفع محاربین با خدا و رسول، و کسانی که در زمین فساد می‌کنند، و از راه قتل و اسارت و راهزنی و تهدید مؤمنین با اسلحه، و ایجاد جوّ رعب و وحشت در شهرها و روستاها و کوه‌ها سعی در اشاعه فساد دارند.

خداوند می‌فرماید: **إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ* إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تُقَادَرُوا عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ.** (آیه ۳۳ - ۳۴ از سوره مائده - ۵).

«سزای کسانی که با خدا و پیامبر نبرد می‌کنند، و می‌کوشند در زمین فساد منتشر سازند، این است که کشته شوند، یا به دار آویخته گردند، یا دست و پایشان به خلاف یک دیگر (دست راست و پای چپ یا بالعکس) قطع گردد، یا تبعید گردند، و این کیفر برای ایشان رسوائی است در این دنیا، و در آخرت عذابی سخت در انتظارشان خواهد بود. مگر کسانی که توبه کنند پیش از آن که دستگیر شوند و بدانید که خداوند غفور و رحیم است.»

قسم یازدهم: جنگ با طائفه‌ای از مسلمین، که با طائفه دیگری از مسلمین درگیر شوند و تن به صلح و آشتی ندهند، و نسبت به طرف خود متجاوز باشند، و باید با آنان جنگید تا به امر الهی تن در دهند.

خداوند می‌فرماید: **وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَاتَتْ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ* إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ.** (آیه ۹ - ۱۰ از سوره حجات - ۴۹).

«اگر دو طائفه از مؤمنین با هم به قتال برخیزند، بین آنان از اصلاح دهید، و اگر یکی از آن دو نسبت به دیگری راه تجاوز پیش گیرد، با او نبرد کنید تا به امر الهی باز گردد و اگر از تجاوز خود دست برداشت، بین آنان را عادلانه اصلاح کنید و راه عادلانه پیش‌گیرید، که خداوند دادگران رادوست دارد. به درستی

که مؤمنان برادر هم‌اند، و بین برادران‌تان اصلاح کنید، و از خدا بترسید تا مورد ترحم قرار گیرید».

قسم دوازدهم: جنگ با ظالمی که قصد تجاوز به جان، یا مال، یا حریم، یا آبرو، یا دین کسی را دارد، و یا قصد ایذاء و آزار برادر ایمانی خود را دارد. نبی اکرم ﷺ فرمود: هر کس برای دفع ظلمی کشته شود شهید است. و این شخص که مدافع از مظلوم می‌باشد، مجاهد در راه خدا است، و اگر کشته شود شهید است. و عموم آیات جهاد، شامل حال او می‌شود. مثل آیه شریفه:

أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بَأْتِهِمْ ظُلْمًا وَأَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ*
الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَلَا دَفْعُ اللَّهِ
النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهْدَمَّتْ صَوَامِعُ وَبَيْعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُ
اللَّهِ كَثِيرًا وَلَيُنصَرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرْهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ. (آیه ۳۹ - ۴۰
از سوره حج - ۲۲).

« کسانی که مورد حمله قرار می‌گیرند، اجازه دارند که قتال کنند، چرا که مورد ستم واقع شده‌اند و خداوند بر یاری ایشان توانا است. کسانی که به ناحق از دیار خود رانده شده‌اند و تقصیرشان این است که می‌گویند، پروردگار ما الله است، و اگر خداوند بعضی از مردم را به دست بعضی دیگر دفع نکند، صومعه‌ها و کلیساها و کنیسه‌ها و مساجدی که ذکر خدا در آن شود، نابود و ویران می‌گردد، و البته که خداوند یاوران خود را یاری می‌دهد، و خداوند قوی و غالب است».

پس دفاع از حق لازم است، بطوری که خداوند در مورد کسی که مورد ظلم واقع شود، صدای بلند به دادخواهی را دوست دارد چنان که می‌فرماید:

لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلِمَ. (آیه ۱۴۸ از سوره نساء - ۴)
« خداوند دوست ندارد که صدا به بدی و دشنام بلند شود، مگر از کسی که

مورد ستم قرار گیرد».

به هر صورت هرگاه که مجاهد نیت خود را در جمیع اقسام جهاد، برای خدا خالص گرداند و قصد وی از رفتن به جهاد فقط و فقط تقرب بسوی او باشد، به ثواب‌هایی که از جانب خداوند داده شده از بقای اعمال و روزی طیب و زندگانی در جوار قرب الهی دست یافته، از نعمت‌های موعود که خداوند به فضل خود در اختیارش می‌نهد متنعم و مسرور گردد و برادران مؤمن خود را که هنوز به او نپیوسته‌اند، به بهشت موعود و زندگانی خالی از هر نوع وحشت و اضطراب و تشویش بشارت دهد.

خداوند می‌فرماید: وَالَّذِينَ قَاتَلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ.

(آیه ۴ از سوره محمد (ص) - ۴۷).

« آنها که در راه خدا شهید می‌شوند، خداوند اعمالشان را از بین نمی‌برد».

و می‌فرماید: وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قَاتَلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ

اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ. (آیه ۵۸ از سوره حج - ۲۲).

« آن کسانی که در راه خدا از وطن دوری گزیدند، سپس کشته شدند، یا

مردند، خداوند روزی حسن و شایسته به آنها عطا می‌نماید و او بهترین روزی دهندگان است».

و می‌فرماید: وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قَاتَلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ

عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ * فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ

لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ * يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ

مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ. (آیه ۱۶۹ تا ۱۷۱ از سوره آل عمران - ۳).

« گمان مبرید کسانی که در راه خدا کشته می‌شوند مردگانند، بلکه زنده‌اند

و نزد خدا روزی دارند. و به نعمت‌های الهی مسرورند و به کسانی که هنوز به آنها

ملحق نشده‌اند، بشارت می‌دهند که هیچ ترس و اندوهی نداشته و از نعمت‌ها و فضل

الهی مسرور و مشعوفند، و خداوند اجر مؤمنان را ضایع نخواهد کرد».

ومی فرماید: وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَمْوَاتٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ. (آیه ۱۵۴ از سوره بقره - ۲).

« آنان را که در راه خدا کشته شوند مرده مخوانید، که زنده‌اند، ولی شما ادراک نمی‌کنید»^۱.

و مخفی نماند که تمام این اقسام جهاد، تحت یکی از دو عنوان قرار دارند:
اول: آن که جهاد ابتداءً و بالذات از طرف مسلمین آغاز گردد. خواه برای دعوت به اسلام باشد، یا اغراض دیگر مذکور و یا برطاغی و یاغیان که بر امام شوریده‌اند و خروج کرده‌اند، یا کسانی که محارب با خدا و رسول می‌باشند، و کسانی که سعی می‌کنند نظم جامعه را مختل سازند اگر چه بظاهر مسلمان باشند.

و این نوع از جهاد باید با اجازه پیغمبر ﷺ یا امام السَّلَوة باشد. و هم او باید امر به تجهیز ارتش و بسیج نماید. و فقط مردان باید به این قسم از جهاد مبادرت ورزند نه زنان؛ و وجوب بر مردان هم کفائی است.

و گویا استعمال لفظ جهاد در این موارد باعث انصراف آن لفظ در این موارد شده است.

این نوع از جهاد، شامل قسم اول، و چهارم، و پنجم، و ششم، و هفتم، و هشتم، و دهم، می‌شود.

دلیل بر اینکه این قسم از جهاد اختصاص به مردان دارد علاوه بر ظاهر آیات شریفه:

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ.

« با افرادی که ایمان به پروردگار و روز جزا ندارند به قتال برخیزید (خطاب

۱- ناگفته نماند استدلال به آیات در موارد دوازده‌گانه، اختصاص به همان مورد ندارد. بلکه بعضی از این آیات علاوه بر مورد خود شامل بعضی از موارد دیگر هم می‌شود.

به جماعت مردان است).

و همچنین آیه: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ.

«ای مؤمنان با کفاری که همسایه شما هستند جهاد کنید».

و آیه: قَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَ حَرِّضَ الْمُؤْمِنِينَ.

«پس در راه خدا بجهاد پرداز و بدان که تو خود مسئول خویشی و تکلیف

دیگران بر عهده تو نیست و مؤمنین را (بقتال) ترغیب نما».

و آیه: اِنْفِرُوا خِفَافًا وَ ثِقَالًا.

«همگی سبکبار و سنگین بار (بدون هیچ عذری) کوچ کنید».

و امثال این آیات که در مورد مردان است.

و علاوه بر این که در آیه شریفه زیر، ذکر از مجاهدین و مجاهدات نشده است:

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَاتِلِينَ وَالْقَاتِلَاتِ
وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ
وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ
وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا
عَظِيمًا. (آیه ۳۵ از سوره احزاب - ۳۳).

«بدرستی که خداوند برای مردان و زنان مسلمان و بایمان و فرمانبرو راستگو

و صابر و اهل خشوع و صدقه دهنده و روزه‌گیر و مردان و زنانی که قدم از راه عفت
برون نمی‌گذارند و خدا را بسیار یاد می‌کنند آمرزش و اجر بزرگی مهیا نموده
است».

که از این آیات استفاده می‌شود زنان در جهاد همدوش مردان قرار نگرفته‌اند

(دقت کنید) - روایاتی از پیامبر اکرم و ائمه علیهم‌السلام وارد است، که دلالت بر
سقوط جهاد از زنان دارد، و قسمتی از آنها را ذکر کردیم. تا آنجا که اجماع به

هر دو قسم آن^۱ حاصل و سیره و روش عملی از زمان پیغمبر ﷺ تا این زمان در همه اعصار و شهرها قائم است بر اینکه جهاد اختصاص به رجال دارد.

دوم: جهادی که شروع نبرد از طرف کفار علیه مسلمین است، که بر مسلمین واجب است از خود دفاع کنند، و برای جلوگیری از خطر، با مال و جان خود دفاع کنند.

و این مطلب (وجوب دفاع) یک حق فطری و طبیعی انسان است، که هر کس در وجدان خود مشروعیت آن را احساس می‌کند. و عقل به وجوب دفع ضرر احتمالی حکم قطعی می‌دهد، تا چه رسد به یقینی. و حکم شرعی مستفاد از آیات و روایات نیز جاری است.

این جهاد منوط به اذن امام علیه السلام نیست، بلکه در زمان حضور، به آن امر می‌نماید، و در زمان غیبت از عهده مسلمین ساقط نمی‌گردد، بلکه واجب است به آن قیام نموده و مرد و زن باید در این امر مهم کوشش نمایند «کفایة».

این نوع جهاد، شامل اقسام دوم، سوّم، نهم، یازدهم، و دوازدهم می‌باشد.

تذکر دوم: آنچه گفتیم که زنان اجازه شرکت در انواعی از جهاد را ندارند مراد این است که در زد و خورد، نمی‌توانند مداخله کنند، نه اینکه حضورشان در میدان جنگ، و کمک در امور دیگری، مثل مداوای مجروحین نیز حرام باشد. چنان که استاد علامه طباطبائی ادام الله ظلّه بدان اشاره فرموده‌اند^۲.

علامه در «تحریر» می‌گوید: جائز است زنان را برای استفاده در کارها به میدان جنگ برد، ولی بهتراست از زنان بزرگسال انتخاب شوند، و مکروه است

۱- اجماع محصل و منقول.

۲- «تفسیر المیزان» ج ۲ ص ۲۸۴

زنان جوان را با خود برد^۱.

و در «تذکره» گوید: اگر امام بردگان را به اجازه صاحبانشان، و نیز زنان و کودکان خردسال را با خود ببرد، جاز است برای تهیه آب و رساندن آن به سربازان، طبخ غذا، و زخم بندی از آنها کمک گرفت. چنان که با پیغمبر اکرم ﷺ ام سلمه و دیگر زنان انصار می‌رفتند، ولی دیوانه را نباید برد، که سودی ندارد^۲.

و شیخ طوسی در «مبسوط» گوید: پیغمبر اسلام ﷺ، زنان را با خود به جنگ می‌برد^۳.

البته لازم است که زنان امور پرستاری و مداوای مجروحین، مثل شکسته بندی، و زخم بندی، و تزریقات را فرا گیرند تا بتوانند به مجروحین کمک کنند^۴. همچنین تعیین گروه خون، و بعضی از اقسام جراحی را بدانند، تا بتوانند در این موارد مفید واقع گردند، البته این کمک‌ها کفایه بر عهده آنها است. بلکه در این زمان باید امور فنی، برق، مکانیکی، مخابرات و بی‌سیم و دیگر امور را با همه انواعش، بیاموزند تا از آنها در جنگ‌های اسلامی استفاده شود.

و اشکالی ندارد که فنون نظامی رانیز بیاموزند، برای استفاده در مواردی که

۱- «تحریر، کتاب جهاد» آخر صفحه ۱۳۴.

۲- «تذکره» کتاب جهاد ص ۱.

۳- «مبسوط» کتاب جهاد ص ۵.

۴- ناگفته نماند تمام این مطالب که ذکر شد، در صورتی است که زنان با مردان آمیزش پیدا نکنند و هر کدام بکار خود مشغول بوده از اختلاط هم بپرهیزند. همچنین جاز نیست زنان در هنگام مداوای مردان، نظر بر مواضع محرّم آنان بیندازند و یا بدن آنها را لمس کنند، مگر در مواقع ضرورت. (مؤلف)

نیاز به دفاع از حریم خود و مؤمنین داشته باشند در اقسام جهاد واجب بر آنها^۱.
تذکر سوم: سقوط جهاد از زنان موجب سقوط کلی ثواب از آنها نیست. بلکه هر زنی که رعایت احکام الهی را بر خود لازم بداند، و بدانها عمل کند و شوهر را در حضور اطاعت کند و در غیبت مال و ناموس وی را حفظ نماید، اجر مرد مجاهد در راه خدا برای او است.

و ما روایت آسماء، دختر یزید انصاری، که از جانب زنان بحضور پیغمبر ﷺ رسید، و روایات دیگری را که به وجهی بلیغ تر بر این مطلب دلالت دارند قبلاً ذکر کردیم^۲.

کلینی روایت می‌کند: «جهاد زن خوب شوهرداری کردن است»^۳.

علامه در «منتهی» گوید: ذکوریت شرط وجوب جهاد است، پس بر زن به اتفاق علماء واجب نیست چون عایشه از پیغمبر ﷺ روایت کرده و می‌گوید: به پیغمبر عرض کردم، آیا بر زنان جهاد می‌باشد؟ فرمود: «آری، جهاد بی قتال: حج و عمره». و از طریق شیعه، شیخ طوسی از اصبع بن نباته از امیرالمؤمنین علیه السلام روایت

۱- و چنین گمان نرود که فراگیری فنون جنگ برای زنان و رزم آزمائی، مستلزم اختلاط زن و مرد در صف‌های واحدی است زیرا که اینگونه استلزام اختلاط در حکومت‌های جائر و کافر است که بنای آنها بر مراعات دستورات و قوانین اسلام نیست؛ ولیکن گفتار ما در اینجا راجع به حکومت اسلام است و بنا بر این بر عهده دولت اسلام است که به زنان آداب رزم و جنگ را بطور صحیح بیاموزد و راه دفاع از جان و نفس آنان را به آنها نشان دهد بطوریکه هیچیک از محظورات مذکوره لازم نیاید؛ همچنان که بر عهده دولت اسلام است که به آنها سایر فنون و حرفه‌هایی را که اختصاص به آنان دارد بیاموزد مانند فن پزشکی و فن جراحی و قابلگی و مداوای زنان مرضی که در هنگام زایمان نیازمند به عمل جراحی هستند بطوری که هیچیک از جهات اختلاط منفی و منهی عنه بین مردان و زنان پیش نیاید.

۲- این روایت را از «در المثور» ج ۲، ص ۱۵۳ نقل کردیم.

۳- «فروع کافی» چاپ حیدری ج ۵ کتاب «الجهاد» ص ۹.

کرده که فرمود: « خداوند جهاد را بر مردان و زنان نوشته است. جهاد مرد بذل مال و جان است تا جایی که در راه خدا کشته شود. و جهاد زن این است که برادیت‌های شوهر و اقوام وی صبر کند».

این فرقی که بین دو معنی جهاد داده شده، می‌رساند که جهاد مرد وزن یکسان نیست. جهت دیگر اینکه زن بواسطه ضعف و ظرافت بدن شایسته انجام امور سربازی نیست، و به همین جهت برای او سهمی از غنیمت مقرر نشده، و در این مطلب مخالفی نشان ندارم^۱.

این حدیث در «کافی» نیز نقل شده، ولی بجای لفظ «عشیره» (اقوام شوهر)، لفظ «غیره» آورده شده^۲.

شیخ طوسی در کتاب «مبسوط» می‌گوید: جهاد فقط بر مرد بالغ آزاد واجب است، تا آنجا که گوید: ولی برای زنان نیست. و از پیغمبر ﷺ سؤال شد، که آیا جهاد بر زنان واجب است؟ فرمود: «بلی، جهاد بی‌قتال: حج و عمره».

در اینجا بحث فقهی، پیرامون مسأله جهاد پایان می‌یابد و اکنون به بحث عدم جواز دخالت زن در قضاوت و حکومت می‌پردازیم.

۱- «متهی» ج ۲ کتاب «جهاد» ص ۸۹۹.

۲- «فروع کافی» ج ۵ ص ۹.

فصل سوّم از مرحله دوّم:

نظر فقهاء

در عدم جواز تصدّی مناصب حکومت و قضاوت برای زن

نظر فقهاء

در عدم جواز تصدّی مناصب حکومت و قضاوت برای زن

بین مسلمین هیچ جای اشکال و خلافی وجود ندارد، در اینکه برای زن به هیچ وجه جایز نیست متصدّی حکومت شود. و اما در مورد قضاوت، نیز علمای شیعه اتفاق بر عدم جواز آن دارند.

ولی ابوحنیفه (از علمای اهل تسنن) قضاوت وی را دراموری که شهادت او قبول است جایز می‌داند. و ابن جریر مطلقاً قضاوت زن را جایز می‌داند. ولی شافعی در عدم جواز قضاوت زن بطور کلی، موافق است. در اینجا بجا است که بحث در پیرامون هر یک از قضاوت و حکومت را جداگانه ادامه دهیم، ولی چون بسیاری از فقهاء به روایاتی که بر عدم جواز حکومت و قضاوت زن بطور مشترک موجود است متمسک شده‌اند، ما نیز در این روش از آنها پیروی می‌کنیم.

در اینجا لازم است اول نظریات و کلمات فقهاء، و دلالت آنها را بر اجماع و اتفاق در مسئله ذکر کنیم.

و ثانیاً، سیره و روش عملی و مستمرّ مسلمین را در این باب تحقیق نماییم. و بالاخره روایات دالّ بر مطلب را بیان نماییم.

و اما نکته اول که عبارت است از نظرات فقهاء.

شیخ طوسی در «مبسوط» گوید: شرط سوم قاضی آن است که در دو چیز، خلقت، و احکام، کامل باشد. تا آنجا می‌رسد که: اما کمال در احکام آن است که بالغ عاقل، آزاد، و مرد باشد، که قضاوت به هیچ وجه برای زن نخواهد بود. ولی بعضی گفته‌اند: جایز است که زن قاضی باشد، لکن قول اول صحیح‌تر است. و آن کس

که قضاوت را برای زنان جایز می‌داند، فقط آنرا در مواردی معتبر می‌داند که شهادت وی در آن موارد مقبول است. و شهادت او در همه جا، جز موارد حدود و قصاص پذیرفته است^۱.

مراد شیخ از جایز داننده، ابوحنیفه است، چنانچه در کتاب خلاف، به آن تصریح می‌کند.

در خلاف گوید: جائز نیست زن در هیچ یک از احکام قضاوت کند. و شافعی نیز به همین مطلب معتقد است.

ابوحنیفه می‌گوید: زن می‌تواند قاضی شود، البته در اموری که شهادتش پذیرفته است، و آن همه احکام است جز حدود و قصاص. و ابن جریر می‌گوید: جائز است زن قاضی شود در همه مواردی که مرد قضاوت می‌کند، زیرا زن از اهل اجتهاد شمرده می‌شود. و سپس (شیخ در «خلاف») گوید:

و اما دلیل ما بر عدم جواز این است که: جواز قضاوت زن احتیاج به دلیل دارد، زیرا قضاوت حکم شرعی است، و هر کس ادعای جواز دارد باید دلیلش را ارائه دهد، و از پیغمبر اکرم ﷺ روایت است که فرمود: «ملتى که زمامدار و حاکم آن زن است، رستگار و موفق نخواهد بود». و امام الشیخ فرمود: «در اموری که خداوند مردان را بر زنان مقدم داشته است، زنان را مقدم ندارید». بنابراین این کسی که قضاوت را برای زن جایز دانسته زن را مقدم داشته و مرد را مؤخر. و امام می‌فرماید: «کسی که در نماز چیزی از او فوت شود، باید تسبیح کند، زیرا تسبیح مخصوص مردان و تصفیق (دست‌ها را به هم زدن) از آن زنان است»^۲.

۱- «مبسوط» ج ۸ کتاب «قضاء» ص ۱۰۱.

۲- ظاهراً این تفصیل راجع به نماز جماعت باشد که چون مردی از جماعت عقب بیفتد و بخواهد به رکوع امام برسد امام را با ذکر تسبیح مطلع کند و چون زنی از جماعت تأخیر بیفتد و بخواهد امام را مطلع کند دست‌های خود را به هم بزند تا آن که صدای او بلند نشود.

و پیغمبر ﷺ زن را از نطق و خطابه، ممنوع ساخته، که مردان سخن وی را نشنوند، زیرا ممکن است فسادی در پی داشته باشد. پس منع وی از قضاوت که لازمه آن سخن و کلام و چیزهای دیگر نیز هست، به طریق اولی لازم است.^۱

علامه در کتاب «قواعد» گوید: در قاضی شرط است: بلوغ، عقل، مرد بودن، ایمان، عدالت، حلال‌زادگی و علم، پس قضاوت کودک گرچه در مرز بلوغ باشد نافذ نیست. تا آنجا که گوید: همچنین قضاوت زن صحیح نیست گرچه واجد بسیاری از شرایط باشد.^۲

و در «تحریر» گوید: در قاضی، بلوغ، عقل، ایمان، عدالت، حلال‌زادگی، علم، و مرد بودن شرط است. تا آنجا که گوید: قضاوت برای زن در حدود و غیر حدود منعقد نمی‌شود.^۳

محقق حلی در «شرایع» گوید: در قاضی، بلوغ، عقل، ایمان، عدالت، حلال‌زادگی، علم، و مرد بودن شرط است. و قضاوت برای زن، گرچه واجد بقیه شرایط باشد جایز نیست.^۴

شهید در کتاب «لمعه»، مرد بودن را از شرائط قضاء شمرده، و شهیدثانی در «شرح لمعه» آن را تأیید نموده است.^۵

و شهید در «مسالک» نیز گوید: شرط مرد بودن، برای قاضی از این است، که زن قابلیت این منصب را دارا نیست، زیرا مجالست با مردان و صدا برآوردن در میان آنان، لایق شأن او نیست، و قاضی به این کارها اجبار پیدا می‌کند و پیغمبر ﷺ فرمود: «قومی که زن متولی امور آنها شود، رستگار نخواهد شد.»^۶

۱- خلاف طبع سنه ۱۳۸۳ ج ۲، کتاب قضاء ص ۵۹۰

۲- «قواعد» ج ۲ کتاب قضاء ص ۲۰۱. ۳- «تحریر الاحکام» کتاب قضاء ص ۱۷۹

۴- «شرایع» چاپ محمد کاظم - کتاب قضاء ص ۲۷۳ و ۲۷۴.

۵- «شرح لمعه» چاپ محمد کاظم ج ۱ ص ۲۰۰.

۶- «مسالک» ج ۲ صفحه اول از کتاب قضاء.

محقق سبزواری در «کفاية الاحکام» گوید: در قاضی، بلوغ، عقل، ایمان، بدون تردید و خلاف شرط است و نیز عدالت، حلال‌زادگی، و مرد بودن، شرط شده است، و فقها بر این شرایط اتفاق نظر دارند. و تمام این شرایط در سخنانشان دیده می‌شود. همچنین علم قاضی نیز مشروط شده است.^۱

شیخ محمد حسن نجفی در «جواهر» در شرح قول محقق (شرط است در قاضی... و مرد بودن) گوید: در هیچیک از این شرایط اختلافی نیافته‌ام، بلکه در «مسالك» آمده: این شرایط نزد ما مورد اتفاق است. و در «ریاض» نیز از دیگری چنین نقل نموده، از مقدس اردبیلی دعوی اتفاق شده، البته به استثنای شرط سوم و ششم. و در «غنیه» اتفاق بر علم و عدالت قید شده، و در «نهج الحق» در علم و مرد بودن نقل اجماع شده است، تا اینکه می‌گوید:

و اما دلیل ما بر اشتراط ذکوریت، اتفاق فقهاء، و کلام پیغمبر اکرم ﷺ است که فرمود:

«ملتى که زمامدار و حاکم آن زن است رستگار نخواهد شد». و فرمود: «زن نباید مقام قضاوت را به عهده گیرد». و دیگر وصیت آن حضرت است چنانچه در «من لا یحضره الفقیه» به اسناد خود از حماد نقل کرده است که حضرت فرمودند: «ای علی، بر زن نماز جمعه و جماعت نیست - تا آنجا که گوید: - و زن نباید متصدی قضاوت شود». و این اخبار دلالت بر عدم توانایی زن نسبت به این منصب می‌نماید، و اینکه شایسته نیست زنان با مردان مجالست بنمایند، و در میان آنان صدای خود را بلند گردانند. و نیز از سیاق روایاتی که از طرف امام برای نصب حاکم در زمان غیبت به ما رسیده، و دیگر روایات، این مطلب استفاده می‌شود. بلکه در بعضی از این روایات تصریح به قضاوت مردان

۱- «کفاية الاحکام» صفحه اول از کتاب قضاء.

شده است. و بر فرض اینکه علم به جواز قضاوت زن نداشته باشیم، لااقل شک در جواز خواهیم داشت. و در مورد شک، قاعده علمی، و اصل، عدم اجازه قضاوت برای زنان است.^۱

سید جواد عاملی در «مفتاح الكرامة» در شرح قول غلامه در «قواعد» گوید: زن نمی‌تواند قضاوت کند، به دلیل خبر جابر از امام پنجم علیه السلام که فرمود: «زن نمی‌تواند قاضی شود». ولی مقدس اردبیلی بر فرض عدم اجماع، این دلیل را کافی نمی‌دانست.

البته این خبر در صورتی که اتفاق و اجماع فقهاء هم انکار شود، با شهرت بزرگی که مؤید آن است جبران می‌شود. مضافاً به اینکه روایاتی وارد شده که زن از نظر قوای عقلانی و دیانت از مرد عقب بوده و نمی‌تواند امامت جماعت مردان را به عهده بگیرد. و شهادت او غالباً برابر نصف شهادت مرد قبول می‌شود. و در «خلاف» گوید: ابوحنیفه قضاوت زن را در مواردی که شهادت‌ش پذیرفته است، جایز دانسته، و این جریر مطلقاً اجازه داده است.^۲

و دانی ما، مولی احمد نراقی در «مستند الشیعه» گوید: از شرایط قضاوت مرد بودن است به اتفاق فقهاء، چنانکه در «مسالك» و «نهج الحق» و «معتمد» و غیر آنها ذکر شده.^۳

مولی علی کنی در کتاب «قضاء» گوید: شرط قضاوت، بلوغ، کمال عقل، ایمان، عدالت، حلال‌زادگی، ذکوریت و علم است بدون هیچ اختلافی. و

۱- «جواهر» چاپ مملق صفحه اول و دوم از کتاب قضاء.

۲- «مفتاح الكرامة» ج ۱۰ کتاب قضاء ص ۹.

۳- «معتمد الشیعه» کتابی است بس نفیس و ارزشمند که متعلق به پدر مولی احمد نراقی مرحوم مولی مهدی نراقی است که او از طرف مادری جد اعلای ما به حساب می‌آید.

اجماع محصل و منقول در این مورد قائم است. و در «مسالك» گوید: این شرایط نزد ما مورد اتفاق است. و در «كشف - اللثام» به لفظ وفاق آورده است. و در «مفتاح الكرامه» به لفظ اجماع آورده. و در آنجا مذکور است که: این شرایط هفتگانه به اجماع معلوم و منقول معتبر است حتی در «مسالك» و «کفایه» و «مفاتیح». و در «ریاض» گوید: در میان فقهای شیعه، مخالفی با این شرایط نیافته‌ام. بلکه در عبارت عدّه‌ای مانند «مسالك» و غیر او در همه این شرائط ادعای اتفاق شده است. همچنین در کتاب «شرح الارشاد» مقدّس اردبیلی دعوی اجماع شده، البتّه به استثنای شرط سوم و ششم (که در اینجا شرط هفتم است).

و «غنیه» در عدالت و علم ادعای اجماع نموده، و در «نهج الحق» غلامه در مورد علم و ذکوریت ادعای اتفاق شده است. و در «دروس» مذکور است که قضاوت برای زن جایز نیست، زیرا گذشتگان بر منع آن یک رأی بوده‌اند. و در «مسالك» می‌نویسد: عدم جواز قضاوت برای زن مورد اتفاق است. و در «روضه» در جائی بر معتبر بودن علم در قضاوت ادعای اجماع نموده و در جاهای دیگر در باره ذکوریت دعوی اجماع نموده است، چنانچه در طی مطالب آتیه بدانها اشاره خواهد شد. تا اینجا کلام مرحوم مولی علی کنی تمام شد.^۱

مرحوم سیّد علی در «ریاض»، بعد از اینکه شروط ششگانه قضاوت را، که از جمله ذکوریت است شمرده، گوید: اختلافی در این شروط نیافته‌ایم، بلکه در عبارت جماعتی چون «مسالك» و غیره، در همه ادعای اجماع شده است. تا اینکه گوید: علاوه بر اینکه قاعده و اصل فقهی اقتضا می‌کند که این منصب مختصّ به امام است. و این مطلب مورد اتفاق فقهاء است از نظر فتوایی و تصریحاتی که شده است.

۱- «قضاء» کنی ص ۱۲.

در این زمینه علاوه بر آنچه که گذشت، روایتی وارد شده که از طرق متعددی نقل گردیده، چنانچه در کتاب «من لایحضره الفقیه» نقل شده است: «از حکومت بپرهیزید، زیرا حکومت مختص به امام عالم به قضاوت و عادل در میان مسلمین است، مانند نبی یا وصی نبی». البته از این منع، قاضی واجد شرائط قضاوت، با اذن از طرف امام علیه السلام، خارج شده است. چنان که به نص و اجماع در این مورد اشاره خواهد شد. و برای کسی که فاقد یکی یا همه این شرائط است، قضاوت و حکومت جائز نیست^۱.

این بود آنچه برای ما امکان تفحص داشت، از کلمات فقهاء بزرگ رضوان الله علیهم.

اما سیره مسلمین بدون اشکال در این مورد متحقق است. و معنی سیره این است که قاطبه مسلمین از فقهاء و علماء و حکام شیعه و سنی از زمان پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله تا به حال همگی ملتزم بوده‌اند که زنان را به حکومت و امارت و قضاوت، منصوب نکنند، با اینکه زنان دانشمند، عاقل و فهیم و دارای محاسن اخلاقی در طول تاریخ موجود بوده‌اند.

و ما در اثر تفحص آراء آنان در کتب سیر و تاریخ به این نتیجه رسیده‌ایم که امتناع گذشتگان از منصوب کردن زنان، تصادفی نبوده است، بلکه مستند به روش پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و پیروی از راه مستقیم و استواری بوده، و از اینرو بخود اجازه تجاوز از این روش را نمی‌دادند.

و این سیره عملی، مانند شهرت قولی برای استناد کفایت می‌کند.

اگر اشکال شود که عدم نصب زن، امری عدمی است و تنها مطلبی که از سیره استفاده می‌شود این است که زنان در طول تاریخ اسلامی به این مقام منصوب

۱- «شرح کبیر» ج ۲ صفحه اول از کتاب قضاء.

نشده‌اند، ولی دلیل عدم جواز نصب از آن استفاده نمی‌شود. پس تمسک به سیره در این موارد در غایت اشکال است.

در جواب گفته خواهد شد: بدون اشکال، امراء و حکام ظلم مانند بنی امیه و بنی عباس بیش از پانصدسال بر امت اسلام حکومت می‌راندند، و همین طور حکامی که بعد از آنها آمدند و راه آنان را پیمودند تا زمان ما. و در میان امت، همواره و در هر زمان زنان عالم، عاقل، شاعر، ادیب، فقیه، مفسر، محدث، وجود داشته است که بعضی از آنها به مرتبه اجتهاد رسیده و از اهل استنباط شده‌اند، و بسیاری از آنان دارای صلاحیت و تقوی بوده‌اند، و باین همه حتی یک مورد در این تاریخ طولانی ندیده‌ایم که یکی از آنها زنان را به مقام قضاوت و حکومت منصوب کرده باشند. و این مطلب نمی‌تواند جز از راه عدم سازش آن با روح اسلام و شریعت محمدی ﷺ باشد، بطوری که حکام نمی‌توانستند در نظر عامه مردم که آن را ضروری و بدیهی از اسلام می‌دانستند، مخالفت کنند.

و اگر اسلام از این امور نهی نمی‌کرد، حتماً زنان را به مقامات قضایی و ولایت نصب می‌کردند، و آنها را در هر شهر و دیار به قضاوت می‌گماشتند، و ولایت استانهای مهمی از سرزمین اسلامی را به آنها می‌سپردند.

و بدون شک این حکام بر نصب زنان به منصب حکومتی سخت اشتیاق داشتند، و زنان نیز برای بدست آوردن این مناصب راغب بودند. زیرا در تاریخ می‌بینیم که آنان حتی بسیاری از غلامان و بردگان خود را منصب می‌دادند، و امور مهم و مقامات عالی را به آنها می‌سپردند، چگونه می‌توان گفت که از دادن این مناصب به زنان و دختران و خواهران خویش خودداری می‌کردند؟! با اینکه مشاهده می‌شود که مردم عموماً و حکام خصوصاً، مایل به شرکت دادن زنان در این امور می‌باشند. پس با ملاحظه این قرائن حالیه و مقامیه روشن می‌گردد چگونه این سیره بی‌زبان به ناطقی گویا بدل می‌شود، و با بیانی فصیح و روشن فریاد

می‌کند و دلیل انعقاد این مطلب مهمّ اسلامی را روشن می‌سازد. و به همین مقدار برای روشن شدن مطلب بسنده می‌شود.

اما روایاتی که در این مورد به آنها استناد می‌شود

قبل از شروع بحث در آنها ناچاریم یک اصل و قاعده‌ای کلی تأسیس کنیم، که در موقع شکّ در شرط بودن امری در قضاوت و حکومت بر آن اصل و قاعده تکیه کنیم و در موقع نبودن دلیل اجتهادی بر شرطیت آن مورد، به آن اصل و قاعده تمسک جوئیم.

و برای انجام یک بحث کامل باید مقدماتی را ذکر کرد.

مقدمه اول

قضاوت و حکومت شعبه‌ای از شعبه‌ها و شأنی از شئون ولایت است. و ولایت امری بس بزرگ و شأنی بسیار بلندمرتبه است. زیرا ولایت عبارت است از حکومت بر جان و مال و ناموس و آبرو و دیگر شئون مردم و تصرف در آنها. و در حقیقت، ولایت عبارت است از رهبری و بدست داشتن مصالح مردم و بهره برداری از نعمت‌های الهی و به ثمررسانیدن استعدادهای نهفته در وجود آنها به بهترین و کاملترین وجه.

بنابر این اگر این منصب به افراد لائق و شایسته واگذار شود، مردم در امور دنیا و آخرت در کمال تنعم و سعادت به سر خواهند برد، و به سوی تکامل حقیقی خود رهسپار خواهند شد، و در دنیا به گواراترین زندگی و بهترین سعادت نائل خواهند گردید، و در عین حال به آخرین درجه کمالات انسانی اوج خواهند گرفت، و در آخرت نیز از نتایج اعمال و کردار نیک خود بهره‌مند خواهند شد، که دنیا مزرعه آخرت و بازار تجارت آنجاست، و در بهشت از تمام نعمت‌های مهیّا

و آنچه بخواهند و اشتها کنند متنعم و ملتذ خواهند گردید.

ولی اگر این منصب در جای خود قرار نگیرد و به دست افراد فاسد و فاسق افتد، انسانها ضایع می‌شوند، و استعدادهای نهفته ایشان در همان مرحله نطفه‌ای از بین خواهد رفت، و هیچ حقی به صاحبش نخواهد رسید و زندگی مردم مانند زندگی حیوانات و جانوران، بر پایه غلبه وهم و شهوت و درنده خوئی قرار خواهد گرفت، که هر فردی حیات خود را درمات دیگری، وسلامت و سعادت خویش را در فقر و فلاکت دیگران می‌یابد. و در این صورت است که جامعه تبدیل به مجتمع جنگلی خواهد شد و به محیط درندگان و چرندگان تغییر پیدا می‌کند.

مقدمه دوم

آیات شریفه قرآن، ولایت را بر عهده آنچنان مردی الهی قرار می‌دهد که حقیقت در وجودش تجلی یافته و از جانب خداوند هدایت شده، و به سوی او هدایت می‌کند، و این آیات مردم را فقط به پیروی از چنین کسی دعوت می‌کنند. و چنین کسی همان معصوم از پیروی هواهای نفسانی و متابعت از نفس اماره و لغزشها و اشتباهات است.

۱- خداوند متعال می‌فرماید: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ، فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا. (آیه ۵۹ از سوره نساء - ۴).

«ای مؤمنان از خدا و رسول و اولی الامر اطاعت کنید، و اگر در موردی بین شما نزاعی در گرفت، آن را به حکم خدا و رسول برگردانید، اگر ایمان به خدا و روز جزا دارید، که این برای شما بهتر و سرانجام نیکوتری دارد.»

استدلال به این آیه بدین نحو است که: اطاعت خدا همان پیروی از احکام

اوست که در ضمن آیات قرآن به زبان عربی فصیح و روشن فرستاده شده و به وسیله روح الامین بر قلب پیغمبر ما ﷺ فرستاده شده تا مردم را انداز کند.

و اما اطاعت از پیغمبر اکرم ﷺ بر دو قسم است:

اول: در احکام جزئی که بیان خود پیغمبر است برای تعیین حدود احکام کلی و قیود و شرائط آنها، که به قانون گذاری و تشریح احکام باز می‌گردد.

دوم: احکامی است که در موضوعات و مسائل روزمره زندگی، که مربوط به ولی است به عنوان والی و امام بر مردم از پیغمبر صادر می‌شود.

و در این قسم، تشریح الهی دخالتی ندارد، بلکه اینگونه اوامر و نواهی از شخص پیغمبر از جهت احاطه او به مصالح مردم، و حوادث و پیش آمدهای زندگی صادر می‌شود.

و این دو قسم اطاعت از پیغمبر با اطاعت از خدا و آیات قرآنیه مغایرت دارد، از این رو اطاعت رسول را با عطف به اطاعت خدا متصل کرده، و عطف دلالت بر مغایرت دارد.

و به واسطه همین مغایرت و دوگانگی، خداوند لفظ امر به اطاعت را تکرار نموده است.

و اما اولی الامر در هر زمان و موقعیتی که باشند اجازه تشریح ندارند، بلکه منصب امارت و حکومت و ولایت بر مردم، در موارد مختلف با آنهاست، و اولی الامر فقط از این جهت با پیغمبر شریکند.

و به جهت این نوع اشتراک، یعنی اشتراک در تصدی امور و ولایت بر مردم، خداوند اطاعت آنها را بدون تکرار لفظ امر به اطاعت (اطیعوا) واجب کرده است.

اولی الامر باید معصوم از گناه و خطا باشند، و گرنه امر به اطاعت خدا و پیغمبر، با امر به اطاعت از ایشان به ضدین، بلکه متناقضین خواهد بود، و این مطلب بر خداوند محال است. چنانچه فخر رازی در تفسیر خود به آن اعتراف نموده،

و احتمال این که وجوب اطاعت از آنها مانند وجوب اطاعت حکام مسلمین است در زمان پیغمبر ﷺ و امیرالمؤمنین علیؑ - که وجوب در این صورت مخصوص مواردی است که حکم آنها با حکم خداوند مخالف نباشد، و اگر در مواردی خطا کنند، مفسده این خطاها با مصالح حاصل از ولایت آنها بر مردم جبران می شود - مردود است. زیرا گرچه این مطالب فی حدّ نفسه و با لذّات صحیح است، ولی با ظاهر سیاق آیه منطبق نیست و آیه در این مطلب ظهور دارد که وجوب اطاعت از اولی الامر به همان نحو و بر منوال وجوب اطاعت از خدا و رسول به سبک واحد و سیاق واحد است.

پس به ناچار باید پذیرفت که اولی الامر افرادی از مردم هستند، که از خطا و گناه معصومند و همه مسلمین اتفاق دارند که هیچکس عصمت ولایسی و رهبری در این آیه را برای احدی قائل نیست، جز آنچه شیعه برای ائمه دوازده گانه خود قائل است. پس مورد آیه بالطّبع بر آنها تطبیق می کند.

فایده :

از آن رو که آیه خطاب به مؤمنین دارد، و خداوند اطاعت اولی الامر را بر آنها واجب کرده بنابراین معقول نیست که در هیچ امری، نزاع بین مردم و اولی الامر واقع گردد، پس مورد نزاع در آیه شریفه (فان تنازعتم) منحصر است به اختلافات مسلمین در بین خود. و چون مرجع نزاع کتاب خدا و سنّت رسول اکرم است، و این دوفقط مصدر تشریح احکامند، پس در مورد نزاع باید به این دو مراجعه کنند، چنان که آیه دلالت دارد، و امیرالمؤمنین علیؑ این چنین آیه را تفسیر نموده، هنگامی که مالک اشتر را روانه مصر نموده در عهدنامه ای که به او می نویسد می فرماید: «در کارهای مهمّ و معضلی که برای تو پیش می آید به حکم خدا و رسول عمل نما، و در اموری که حکم بر تو مشتبه است به حکم خدا و رسول گردن نه، که خداوند به مردمی که

ارشاد آنها را دوست دارد می‌فرماید: «ای مؤمنان خدا را اطاعت کنید و پیغمبر و اولی الامر را اطاعت نمایید، و اگر در موردی اختلاف کردید، آن را بر کتاب خدا و سنت پیغمبر عرضه بدارید».

و رجوع به خدا، رجوع به آیات صریح قرآن است. و رجوع به پیغمبر صلی الله علیه و آله رجوع به سنت اوست، که موجب اجتماع بوده و تفرقه را از بین می‌برد.^۱

۲- خداوند می‌فرماید: أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمَّنْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يُهْدَىٰ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ. (آیه ۳۵ از سوره یونس - ۱۰).

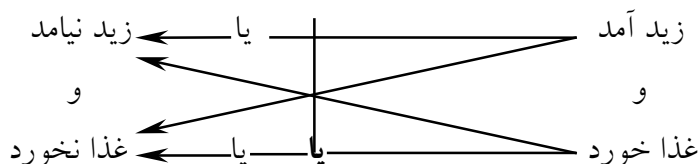
«آیا آن کس که به حق راه می‌برد برای پیروی سزاوارتر است، یا کسی که راه را پیدا نکرده مگر آن که دست او را بگیرند، و هدایتش کنند. پس چرا از مسیر خود منحرف شده به راه باز نمی‌گردید، چگونه حکم خواهید کرد؟! استدلالتان به آیه چنین است: پایه و اساس استدلال بر لزوم متابعت حق است. زیرا خداوند می‌فرماید: «بگو خداوند به حق هدایت می‌نماید» پس از آن که از مشرکین باجمله استفهام انکاری: «بگو آیا از شرکاء شما کسی هست که به حق راه برد؟» اقرار می‌گیرد که شرکاء آنها به حق راه نمی‌برند.

سپس بر این اساس معادله‌ای ترسیم می‌کند میان جمله أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ «آیا کسی که به حق راه می‌برد؟» و میان جمله دیگر لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يُهْدَى «یا کسی که هدایت نیافته مگر آن که خود هدایت شود». سپس فرموده: أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمَّنْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يُهْدَى «آیا آن کس که به حق راه می‌برد برای پیروی سزاوارتر است، یا کسی که هدایت نیافته، مگر آن که از او دستگیری شود».

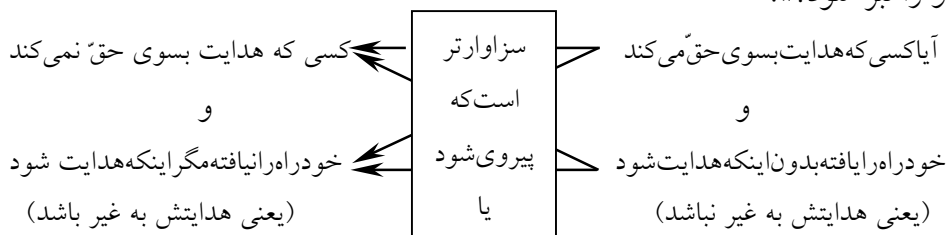
۱- «نهج البلاغه» باب نامه‌ها ص ۹۳ - ۹۴.

و معلوم است که «لایَهْدِي» از باب افتعال است، و اصل آن «لایَهْتَدِي» بوده، و «تاء» در «دال» ادغام شده، و به صورت «لایَهْدِي» درآمده است. پس از روشن شدن مطلب می‌گوییم:

معادله صحیح حتماً باید بین نفی و اثبات صورت پذیرد. مانند جمله «زید آمد، یا نیامد»، و صحیح نیست گفته شود: «زید آمد، یا غذا نخورد»، مگر آنکه بین آمدن و خوردن تلازم باشد. پس در هر طرف معادله، جمله‌ای مقدر است، که معنی به آنها کامل می‌شود، و معادله به این شکل تحقق پیدا می‌کند: «زید آمد غذا خورد، یا نیامد و غذا نخورد».

و آیه مورد بحث از این قبیل است. زیرا «کسی که راه نمی‌یابد مگر با هدایت شدن» عدل معادله نیست، مگر اینکه دو جمله در دو طرف معادله قرار دهیم. «آیا کسی که به حق راه می‌برد و خود راه را یافته و رهنمون شده است، به پیروی سزاوارتر است، یا کسی که جز با هدایت و دستگیری از او نمی‌تواند هادی و راهبر شود؟».

نتیجه آن است که: هرکس هدایت‌وی به دست دیگری است، و بنفسه نمی‌باشد، نمی‌تواند هادی به حق باشد، و هادی به سوی حق کسی است که هدایت او ذاتی و الهی باشد. این شخص کسی است که علم او حضوری و فعلی بوده، و خداوند او را از خطا و لغزش مصون داشته است.^۱

پس این آیه نظیر آیه شریفه: وَجَعَلْنَاهُمْ أُمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ. (آیه ۷۳ از سوره انبیاء - ۲۱).

« ما این افراد را امامان و پیشوایانی قرار دادیم که به فرمان ما هدایت می‌کنند. و امور خیر و به پا داری نماز و پرداختن زکات را به ایشان وحی نمودیم و اینان از عبادت‌کنندگان برای ما بودند.»

و نیز آیه شریفه: وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أُمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ. (آیه ۲۴ از سوره سجد - ۳۲).

« و ما از ایشان (بنی اسرائیل) پیشوایانی برگزیدیم تا مردم را به فرمان ما هدایت نمایند، به آن هنگام که صبر پیشه کردند و به آیات ما یقین داشتند» می‌باشد. از مطالب گذشته روشن می‌گردد که: آیه دلالت بر لزوم عصمت در امام دارد، که به امور مردم قیام می‌نماید. استدلال به این آیه بر ولایت فقیه - چنانچه از بعضی در خطبه نماز جمعه شنیده شده - تمام نیست.

و ما بحمد الله کتابی نفیس و پر مطلب در معرفت امام بنام «امام شناسی» نوشته‌ایم، و در آن از این دو آیه و دیگر آیاتی که بر عصمت امام دلالت دارند بحث کافی و تمام نموده‌ایم.

۱- مراد از هدایت غیری آن است که شخص به واسطه غیر خود از مردم هدایت پیدا کند. ولی هدایت ذاتی آن است که به واسطه حضرت حق، راه بر افراد روشن گردد و چیز دیگری در این امر مداخلت نداشته باشد.

۳- یا داوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ
وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ. (آیه ۲۶ از سوره ص - ۳۸).

« ای داود! ما تو را خلیفه و جانشین خود در زمین قرار دادیم، پس میان مردم به حق حکم نما، و از هوی و هوس پیروی مکن که از راه خدا گمراهت خواهد نمود.»

خداوند در این آیه جواز حکم و قضاوت را فرع جانشین خداوند بودن قرار داده، و خلیفه الهی کسی است که تمام صفات بندگی به حد کمال در وی موجود باشد. صفاتی که محاذی صفات ربوبی است، و حضرت حق واجد بالذات آنها است. و این کیفیت جز با عصمت تحقق پذیر نیست، بلکه عصمت از لوازم و آثار آن است.

ممکن است توهم شده، یا گفته شود که: آیه وجوب حکم بین مردم را فرع خلاف قرار داده، ولی جواز حکم متفرع بر خلافت نکرده است. یا آن که حکم به حق در بین مردم رافع خلافت نموده، پس وجوب حکم به حق مترتب بر قید است (قید حق بودن حکم) ولی اصل حکم نمودن و نفس حکم مترتب بر قیدی نیست.

ولی این سخن صحیح نیست چنان که آشتیانی - قُدَسَ سِرُّهُ - در کتابش ذکر نموده^۱، زیرا امر اگر پس از نهی و منع وارد شود افاده جواز می کند. و بدون اشکال آیه ظهور دارد بر اینکه حکم به حق به نحو قید و مقید با هم فرع خلافت الهی است.

۴- خداوند به پیامبر ﷺ می فرماید: إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِتِينَ حَصِيمًا. (آیه ۱۰۵ از سوره نساء - ۴).

« ما کتاب را به حق بر تو فرستادیم تا به آن نحوه خدا به تونشان داده

۱- کتاب «قضاء» آشتیانی ص ۳.

بین مردم حکم نمائی، پس طرفداری از خائنان مکن.»

و استدلال به این آیه نیز موقوف است بر انحصار لزوم تبعیت از حق و عدم واسطه بین حق و باطل، به دلیل آیه: **فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ فَأَنَّى تُصْرَفُونَ.** (آیه ۳۲ از سوره یونس - ۱۰)

« آیا بعد از حق جز گمراهی طریق دیگری نیز هست؟ پس به کجا می‌روید؟».

بنابر این حکم بین مردم، آنطور که خدا نشان می‌دهد و می‌نمایاند، فقط همان حکم به حق است که هرگز باطلی به آن آمیخته نباشد. و خداوند چنین حکمی را مترتب بر فرستادن قرآن بر قلب پیامبر اسلام کرده است. پس در آیه، نزول کتاب بر قلب پیامبر اکرم - که گیرنده وحی و در بردارنده اسرار الهی (لاهوئی، جبروتی، ملکوتی) است - علت حکم بین مردم به آنچه خدا می‌نمایاند شده است که همان حق است.

۵- **كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اخْتَلَفُوا فِيهِ.** (آیه ۲۱۳ از سوره بقره - ۲)

« مردم همگی تابع یک مرام (ساده و بدون اختلاف) بودند پس خداوند پیامبران را برای بشارت و انذار فرستاد و کتاب را به حق با ایشان نازل نمود، تا (آن کتاب) بین مردم در آنچه اختلاف نموده‌اند حکم کند. استدلال به این آیه مانند آیه قبلی است.

۶- **وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيِّمًا عَلَيْهِ، فَاحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ.** (آیه ۴۸ از سوره مائده - ۵).

« ما قرآن را به حق بر تو فرستادیم، که کتب الهی را تصدیق نموده، بر آنها تسلط و سیطره دارد. پس میان مردم به آنچه خدا فرستاده حکم‌نما. و از هواهای

آنها پیروی مکن نسبت به آنچه که از حق نزد تو آمده است».

و پس از فاصله‌ای کوتاه می‌فرماید:

وَ أَنْ أَحْكُمُ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ أَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ. (آیه ۴۹ از سوره مائده - ۵).

«در بین مردم به آنچه خدا فرستاده حکم کن، و از هواهای مردم پیروی منما و زنهار که ترا نفرینند، و از بعضی از آنچه خدا فرستاده منصرف نساژند».

استدلال به این آیه نیز مانند آیات گذشته، بر مبنای ترتب احکام الهی بر نزول کتاب به حق، استوار است.

۷- فَلَا وَ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا. (آیه ۶۵ از سوره نساء - ۴).

«به پروردگارت سوگند، که این مردم به ایمان نخواهند رسید، مگر آن زمان که در مشاجرات خود از تو حکم جویند، و سپس در قضاوت تو کمترین ناراحتی در خود احساس ننمایند و تسلیم محض و منقاد حکم الهی شوند».

خداوند در این آیه پیغمبر ﷺ را مصدر حکم و قضاوت قرار داده، که قضاوت در دعاوی و مشاجرات مسلمین بر آن دور می‌زند به نحوی که هرگز از حکم وی احساس ناراحتی و ثقل در خود ننمایند.

پس قضاوت پیغمبر حق خالص است، که از نورانیت و روشن بینی خود حضرتش، که متجلی به انوار الهی، و متخلّق به اسماء و صفات حضرت حق است مایه می‌گیرد، که از آن جمله علوم کلیه الهیه است.

۸- وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا. (آیه ۳۶ از سوره احزاب - ۳۳).

«هیچ فرد مسلمان حق ندارد از خود اظهار رأی و سلیقه نماید، وقتی که خدا و پیامبرش به امری حکم کنند، و هر کس به حکم خدا و رسول‌گردن نهد

به گمراهی آشکاری افتاده است».

خداوند در اینجا پیامبر را قرین خود قرار داده، که چون به امری فرمان دهد اختیار از همه کس در آن مورد سلب می‌گردد، که اختیاری در مقابل اختیار پیغمبر، و اراده‌ای در جنب اراده‌ی وی ندارند، و حکم او حکم الله است، و در استواری و استقامت به منزله حکم خدا است.

و اما روایاتی که دلالت دارد مقام حکومت، اختصاص به معصومین « پیغمبر و ائمه‌الکلیه » دارد بسیار است. از جمله روایتی است که کلینی از گروهی از محدثین از سهل بن زهیر، و از محمد بن عیسی، و از ابی عبدالله مؤمن، از ابن مسکان، از سلیمان بن خالد، از حضرت صادق علیه السلام نقل نموده، که فرمود:

« از حکومت بپرهیز، که آن مخصوص امام عالم به قضاوت و عادل در میان مسلمین یعنی نبی یا وصی نبی است! »^۱.

دیگر شیخ صدوق این روایات را در « من لایحضر » از سلیمان بن خالد نقل می‌کند. فقط به جای لفظ « لِنَبِيِّ » « کُنْبِيِّ » آورده است.^۲

همچنین این روایت را شیخ طوسی در « تهذیب » با اسناد خود از سهل بن زیاد از حضرت صادق علیه السلام نقل نموده است.^۳

و از جمله روایتی است، که کلینی از محمد بن یحیی، از محمد بن احمد، از یعقوب بن یزید، از یحیی بن مبارک، از عبدالله بن جبهه، از ابی جمیله، از اسحاق بن عمّار از امام صادق علیه السلام نقل نموده که حضرت فرمودند: « امیر المؤمنین علیه السلام به شریح قاضی فرمود: ای شریح تو برمسندی تکیه زدی که جز پیغمبر، یا وصی پیغمبر، یا

۱- « فروع کافی » چاپ اسلامیة سال ۱۳۷۹ ج ۵ ص ۱ کتاب قضاء.

۲- « الفقیه » چاپ کتابفروشی صدوق ج ۳ ص ۵ کتاب قضاء.

۳- « تهذیب » چاپ دارالکتب سال ۱۳۷۹ ج ۶ ص ۲۱۷ کتاب قضاء.

شقیّ بر آن تکیه نمی‌زند^۱».

و شیخ طوسی در «تهذیب» با اسناد خود از محمد بن احمد عین این حدیث را نقل نموده^۲.

ولی مرحوم صدوق در «فقیه» از امیر المؤمنین علیه السلام چنین روایت نموده: «در مجلسی نشستهای که غیر نبیّ یا وصیّ یا شقیّ در آن ننشسته است^۳».

از روایت کلینی و شیخ طوسی استفاده می‌شود که مشکلات قضاوت چنان است که این منصب را مختصّ معصوم نموده، و از روایت صدوق چنین استفاده می‌شود که از زمان پیغمبر تا زمان حاضر جز یکی از این سه گروه در مقام قضاوت ننشسته است.

مرحوم مجلسی در «مرآت العقول» می‌گوید: ظواهر این اخبار دلالت دارد که قضاوت جز برای معصوم جائز نیست، و شکی نیست که معصومین علیهم السلام برای شهرها و بلاد قاضی نصب می‌کردند. پس باید اخبار را به این معنی حمل نمود که قضاوت در اصل اختصاص به آنها دارد، و برای شخص دیگری جز با اجازه آنان جائز نمی‌باشد. همچنین آنجا که می‌فرماید: «باید فقط پیامبر در مسند قضاوت بنشیند» یعنی اصالة حقّ اوست. و حاصل مطلب آن که اختصاص و حصر در روایت اضافی است، یعنی بالنسبه به کسی که بدون اجازه آنها در این مسند بنشیند^۴.

بهترین و کاملترین این روایات، حدیثی است که کلینی از ابی محمد قاسم بن علاء با حذف واسطه از عبدالعزیز بن مسلم از حضرت رضا علیه السلام در «مرو» نقل نموده. و حضرت

۱- «کافی» ج ۵ ص ۴۰۶ کتاب قضاء.

۲- «تهذیب» ج ۶ ص ۲۱۷.

۳- «فقیه» ج ۳ ص ۵ کتاب قضاء.

۴- «مرآت العقول» چاپ سنگی ج ۴ ص ۲۳۱ کتاب قضاوت و احکام.

این روایت را که حدیث مفصّلی در باره ولایت و شئون آن است فرموده‌اند، تا آنجا که می‌فرماید: «همانا امامت شأنش بزرگتر و ارزشش بلندتر و مکانش رفیعتر از آن است که مردم به عقول خود به آن برسند، یابه آرای خود به آن دست یابند، یا اینکه به اختیار خود امامی را تعیین نمایند»^۱.

تمام آنچه در این مورد گفته شد قسمتی از دلایل بر ولایت امام علیه السلام است که در آن غایت اختصار رعایت شده است.

مقدمه سوم

روایاتی هست که دلالت دارند بر اینکه ائمه علیهم السلام برای حکومت و قضاوت مردانی را به طور خاصّ، یا به نحو عامّ منصوب می‌کردند. و ما بعضی از آنها را در اینجا ذکر می‌کنیم.

۱- روایت معروف عمر بن حنظله است، که کلینی آن را به طور مستند از محمدبن یحیی، از محمدبن حسین، از محمدبن عیسی، از صفوان، از داودبن حصین از عمر بن حنظله، از حضرت صادق علیه السلام نقل می‌کند که وی از آن حضرت پرسید: «اگر دو نفر از ما (شیعه) در وام یا میراث نزاعی دارند، آیا می‌توانند محاکمه نزد سلطان یا قضات جور و ظلم ببرند؟»

فرمود: هر کس محاکمه را به نزد طاغوت برد، و برفع او حکم نماید، همانا آن مال رابه حرام گرفته، گرچه در این مورد حقّ با او باشد زیرا آن مال را به حکم طاغوت گرفته، در حالی که خداوند فرمان داده که به طاغوت کافر گردند.

عمر بن حنظله گوید: پرسیدم: چه باید کرد؟

فرمود: تفحص نمایید، و شخصی را که از شما بوده (شیعی باشد) و اخبار ما را روایت می‌کند، و در حلال و حرام نظرمی‌افکند، و احکام ما رامی‌داند، پیدا

۱- «اصول کافی» ج ۱ ص ۱۹۸ بخش فضائل امام و صفات او.

کنید، و او را به حکمیت قبول نموده، به حکم او گردن نهید، که من او را حاکم بر شما قرار دادم. و چنانچه حکمی نمود، و شما از او اطاعت ننمودید، حکم خدا را سبک شمرده، و ما را رد کرده‌اید، و کسی که ما را رد کند، خدا را رد کرده، و این در حدّ شرک به خداست»^۱!

و شیخ طوسی این روایت را از محمد بن یحیی، از محمد بن حسن بن شمون، از محمد بن عیسی در «تهذیب» آورده.^۲

این روایت تتمه‌ای دارد که مرحوم صدوق در «من لایحضره الفقیه» خود آورده:

«گفتم: اگر هر یکی از متخاصمین، فردی را با شرایط شما انتخاب کردند، و آن دو نفر در قضاوت اختلاف کردند، آن وقت چه باید کرد؟ فرمود: حکم آن است که عادلتر، فقیه‌تر، راستگوتر، و با تقواترین آن دو صادر کند. و به حکم دیگری نباید التفات نمود.

گفتم: اگر هر دو عادل و مورد قبول اصحاب بوده و هیچ‌کدام بردیگری برتری نداشته باشند، در آن صورت حکم چیست؟

فرمود: اگر روایت یکی از آن دو که مطابق آن حکم نموده، با اجماع اصحاب تو (شیعه) مطابقت دارد باید به آن عمل نمود، و روایت نادر را که بین اصحاب تو (شیعه) مشهور نیست، رها کرد، که در امر اجماعی تردید وجود ندارد. و بدان که امور بر سه گونه است: امری که صحّت و درستی آن روشن و واضح است و باید اطاعت شود. و امری که ضلالت و گمراهی آن روشن است، که باید از آن اجتناب کرد. و امری که صحّت و سقم آن واضح نیست، که حکم آن به خداوند مربوط می‌شود. (مردم نباید به آراء خود آن را تفسیر

۱- «فروع کافی» ج ۵ ص ۴۱۷ و چاپ سنگی ج ۱ ص ۶۷ کتاب قضاء و احکام.

۲- «تهذیب» ج ۶ ص ۲۱۸.

نمایند).

پیغمبر ﷺ فرمودند: امور بر سه گونه است: حلال روشن، حرام واضح، و شبهات بین این دو. و هر کس شبهات را ترک گوید، از محرّمات نجات یابد، و هر که مرتکب شبهات شود به محرّمات دچار گردد، و بی آن که خود بفهمد به هلاکت افتد.

گفتم: اگر هر دو خبر از شما مشهور باشد، وثقات از شما روایت کرده باشند، چه باید کرد؟

فرمود: آن حکمی که با کتاب و سنت موافق است، و با عامّه (اهل تسنن) مخالف است، باید اخذ شود.

گفتم: فدایت شوم، اگر یکی از این دو خبر موافق نظر عامّه و دیگری مخالف با نظر آنان باشد تکلیف چیست؟

فرمود: به آن حکمی که مخالف عامّه است عمل شود، که رشد در آن است.

گفتم: فدایت شوم: اگر هر دو خبر موافق دو دسته از عامّه باشد چه؟

فرمود: نظر شود به خبری که حاکمان و قاضیان ایشان بیشتر به آن توجّه دارند، آن ترک، و خبر دیگر اخذ شود.

گفتم: اگر حاکمان عامّه به هر دو خبر با توافق نظر دهند چه باید کرد؟

فرمود: در این موقع باید توقّف نموده، تا امام خود را زیارت نمایی، که تأمل در شبهات بهتر از افتادن در مهلکه است»^۱.

در «مستند» پس از نقل قسمتی از این حدیث گوید: تضعیف این حدیث از نظر سند با جبران مفاد آن - چنانچه گذشت، تا جائی که به مقبوله مشهور شده است - صحیح نیست. زیرا در سند حدیث کسی که نسبت به او تردید شود، جز داود بن حصین، کس دیگری وجود ندارد. و نجاشی او را قابل اعتماد ذکر کرده است. تازه اگر سخن

۱- «الفقیه» چاپ کتابفروشی صدوق جلد ۳ ص ۹ تا ۱۱ کتاب قضاء و احکام.

شیخ و ابن عقده صحیح باشد که در باره او توقّف کرده‌اند، این روایت موثّق بشمارمی‌آید، نه ضعیف. و توثیق عمر بن حنظله هم نقل شده است. علاوه بر این، در سند قبل از این دو صفوان بن یحیی آمده، و نقل شده که اهل حدیث بر تصحیح خبری که سندش تا وی صحیح باشد اجماع دارند.^۱

نگارنده گوید: این بود سند روایت. امّا از جهت دلالت متن، با همه اشکالاتی که بر آن وارد است، و در کتب اصول، مثل «رسائل» شیخ و غیره ذکر شده اجمالاً دلالت بر ثبوت ولایت برای فقهای شیعه در مقامات سه‌گانه یعنی فتوی، قضاوت، و حکومت دارد. و این نظیر آیه ثباً^۲ است، که با همه کثرت اشکالات وارده بر آن بر حجّیت خیر واحد دلالت می‌کند، چنانچه شیخ انصاری (قده) قائل است.

۲- کلینی با سند خود از حسین بن محمد، از معلی بن محمد، از حسن بن علی از ابی خدیجه نقل می‌کند که حضرت صادق علیه السلام فرمود: «بپرهیزید از اینکه یکدیگر را برای محاکمه نزد اهل جور و ظلم ببرید. ولی مردی که از شما بوده (شیعی باشد) و احکام ما را بداند و بتواند میان شما قضاوت نماید، بیایید، نزاع را پیش او ببرید، که من او را قاضی بر شما قرار دادم».^۳

و شیخ طوسی این حدیث را در «تهذیب» به همین سند و متن ذکر کرده، ولی به جای «قضاوت ما» «قضایای ما» آورده.^۴

و صدوق آن را از احمد بن عائد، از ابی خدیجه سالم بن مکرّم جمّال نقل نموده که حضرت صادق علیه السلام به عین این متن را فرمودند، ولی به جای لفظ «قضاوت ما»

۱- «المستند» ج ۲ ص ۵۱۶ کتاب قضاء و شهادت.

۲- «إن جاتکم فاسق بنأ فتنینوا أن تصیّبوا قوماً بجهالة فتصبحوا علی ما فعلتم نادمین».

۳- «فروع کافی» ج ۷ ص ۴۱۲ کتاب قضاء.

۴- «تهذیب» ج ۶ ص ۲۱۹ کتاب قضاء.

«قضایای ما» را آورده^۱.

و محمد بن حرّ عاملی در «وسائل الشیعه» از محمد بن حسن (شیخ طوسی) باسند خود از محمد بن علی بن محبوب، از احمد بن محمد، از حسین بن سعید، از ابی جهّم، از ابی خدیجه نقل می‌کند، که می‌گوید: امام صادق علیه السلام مرا به سوی اصحاب ما (شیعیان) فرستاد. و فرمود: «به ایشان بگو: اگر خصومتی بین شما پدید آمد و یا اختلافی در میان شما پیدا شد، مبادا به یکی از این قضات جور و ظلم مراجعه کنید. بلکه مردی را از میان خود (شیعه) که حلال و حرام ما را می‌شناسد، حکم قرار دهید، و قضاوت رانزد او بپذیرید. که من او را بر شما قاضی قرار دادم. و مبادا که همدیگر را برای محاکمه به نزد سلطان ببرید»^۲.

کنی این روایت را در «قضا» ی خود ذکر کرده^۳، و قسمتی از آن را نراقی در «مستند» آورده^۴.

ناگفته نماند که صاحب «مستند» این روایت را صحیح دانسته، سپس گوید: توصیف این دو روایت به عدم صحّت - با اینکه این سخن در نزد ما ضرری به حدیث نمی‌رساند، با توجه به اینکه آنها در اصول معتبره ذکر شده‌اند، و با اجماع محقق مستفیض جبران می‌شوند، و نیز با توجه به اینکه در «مسالك» گفته: این دو حدیث و مقبوله بین اصحاب مشهور است، و علماء در عمل به مضمون آن متفقند - صحیح نیست، زیرا روایت اول را شیخ صدوق در کتاب «الفقیه» خود از احمد بن عائذ،

۱- «الفقیه» ج ۳ ص ۱ و ۲ کتاب قضاء.

۲- «وسائل الشیعه» ج ۳ باب ۱۱ از ابواب صفات قاضی ص ۳۸۵ از چاپ

بهادری.

۳- «قضاء» کنی ص ۱۲ و ۱۳

۴- «مستند» ج ۲ ص ۵۱۶. ولی در آنجا به جای لفظ «تداری»، «ترادی» آمده، همچنین

در «قضاء» کنی.

از ابی خدیجه نقل نموده است. و سند شیخ صدوق تا احمد بن عائد صحیح می باشد، چنانچه در «روضه» بدان تصریح نموده، و احمد بن عائد خود موثق و شیعی است. و اما ابو خدیجه که نامش سالم بن مکرم است، اگرچه شیخ او را در جائی ضعیف شمرده، لکن در جایی دیگر او را توثیق نموده است. همچنین نجاشی او را توثیق کرده است، و حسن بن علی بن الحسن گفته: وی مردی شایسته است.

و در کتاب «مختلف» در باب خمس روایت او را صحیح شمرده، و محقق استرآبادی در کتاب «رجال» خود او را موثق شمرده است.^۱ و اما تحقیق مطلب آن است که: ابو خدیجه بنام سالم بن مکرم در کوفه بوده و شترداری می کرده و گاهی از او به ابی سلمه کینه می آوردند. او شخص موثقی است؛ و از امام ششم و هفتم روایت نقل نموده است. و از او کتابی باقی مانده که بزرگان از او نقل می کنند.

شیخ محمد تقی تستری در «رجال» خود گوید: علامه در «خلاصه» گوید: شیخ طوسی در بعضی از کتابهایش او را ضعیف شمرده، و در جایی دیگر او را توثیق نموده است. ولی من در مواردی که روایت او با دیگری تعارض کند توقّف می کنم.

سپس تستری گوید: من دلیلی بر اضطراب آنان درباره وی نمی یابم، پس از آنکه نجاشی و کشی او را موثق دانسته اند.

علاوه بر این تضعیف شیخ مبنی بر اشتباهی است که مرتکب شده، و گمان کرده که ابی خدیجه، سالم بن ابی سلمه است، و قبلاً گفته شد که غضائری و نجاشی او را ضعیف شمرده اند، به جهت تشابه اسمی. بنابراین گفتار بزرگان حدیث در مورد ابی خدیجه روشن است. و از جمله دلایلی که دلالت دارد ابی سلمه خود ابی خدیجه

۱- «مستند» ج ۲ ص ۵۱۶.

است، نه پدرش، این است که: روایت خریدن دو عبد که از طرف مولای خویش اجازه خرید همدیگر را دارند، را در «تهذیب» از ابی خدیجه نقل کرده و در «کافی» از ابی سلمه^۱.

و بنابراین برای توقّف علامه وجهی باقی نمی‌ماند، چون توقّف وی مبتنی بر تضعیف شیخ است، و روشن است که تضعیف شیخ صحیح نبوده، زیرا ابی خدیجه را با شخص دیگری اشتباه گرفته است.

۳- صدوق در «معانی الاخبار» با اسناد خود از علی بن ابراهیم بن هاشم، از پدرش، از حسین بن یزید نوفلی، از علی بن داود یعقوبی، از عیسی بن عبدالله بن محمد بن عمر بن علی بن ابی طالب، از پدرش، از جدش، از علی بن ابی طالب علیه السلام روایت می‌کند که آن حضرت فرمود: پیغمبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «خدایا خلفای مرا رحمت کن، خدایا خلفای مرا رحمت کن، خدایا خلفای مرا رحمت کن. پرسیدند: یا رسول الله خلفای شما کیانند؟

فرمود: کسانی که بعد از من می‌آیند، و حدیث و سنت مرا روایت می‌کنند»^۲.

شیخ حرّ عاملی گوید: صدوق این حدیث را در «عیون الاخبار» نیز آورده است.^۳

مصنّف گوید: علی بن ابراهیم و پدرش ابراهیم بن هاشم از بزرگان حدیث و مورد اعتماد همه علماء و فقهاء بوده‌اند. به طوری که ارزش و منزلت آنها بر کسی پوشیده نیست. و حسین بن یزید نوفلی هم از بزرگان بوده. و شیخ در «رجال» خود او را از اصحاب حضرت رضا علیه السلام شمرده، و در کتاب «فهرست» هم از او یاد کرده

۱- «قاموس الرجال» ج ۴ ص ۲۹۷.

۲- «معانی الاخبار» چاپ چاپخانه حیدری سال ۱۳۷۹ هـ ص ۳۷۴ و ۳۷۵.

۳- «وسائل الشیعه» ج ۳ باب ۱۱ ص ۳۸۵ از چاپ بهادری.

می‌گوید: برای او کتابی در دست است. ونجاشی او را شخص شاعر وادیبی معرفی نموده، و گوید: در ری ساکن بوده و در همانجا وفات کرده، و کتابی در «تقیّه» از او باقی مانده است.^۱

و علی بن داود یعقوبی نزد فقهای شیعه شخصیت معرفی است.^۲ همچنین عیسی بن عبدالله بن محمد بن عمر بن امیرالمؤمنین علیه السلام را شیخ در «رجال» خود از اصحاب امام صادق علیه السلام شمرده. و در «فهرست» هم از او نام برده است. ونجاشی در «رجال» خود از او یاد نموده و کتابی رابه او نسبت داده که جماعتی آن را روایت می‌کنند.^۳

و اما دلالت خبر

چون به فقهای که حدیث پیغمبر را روایت می‌کنند، نسبت خلافت داده شده، می‌توان از آن استدلال کرد که آنها به ولایت و قضاوت و افتاء منصوب شده‌اند. زیرا ظاهر خلافت، جانشینی است. یعنی قیام فقیه در مقام نبی، که شامل همه مزایا و خصائص و مناصب نبی می‌شود، مگر چیزهایی که با دلیل خارج شده باشد، مانند خصائص امامت.

۴- در «نهج البلاغه» از کلام حضرت به کمیل بن زیاد نخعی :

کمیل گوید: امیرالمؤمنین علیه السلام دستم را گرفت و مرا به بیابان برد. سپس نفسی عمیق برآورد و فرمود: «ای کمیل! این دلها ظرفهایی هستند که بهترین آنها ظرفیت ترین آنها است؛ پس آنچه گویم حفظ نما. مردم بر سه دسته‌اند: عالم ربّانی. متعلّم در راه نجات، و دسته سوّم

۱- «قاموس الرجال» ج ۳ ص ۳۴۳.

۲- «قاموس الرجال» ج ۶ ص ۴۸۶.

۳- «قاموس الرجال» ج ۷ ص ۲۷۵.

پشه‌هایی که در فضا پراکنده‌اند، و با صدای هر بانگ زنده‌ای از جای خود بجنبند، و به دنبال آن روند، و در مسیر هر بادی حرکت می‌کنند، زیرا از نور علم روشنی نگرفته و به پایه‌ای استوار پناه نبرده‌اند.

ای کمیل! علم بهتر از مال است. علم تورا نگه داشته و تو باید مال را نگهدار باشی. مال با انفاق کم شود، و علم با انفاق نموّ کند. و آنچه که در اثر مال بدست آمده با از دست دادن آن نیز از دست خواهد رفت.

ای کمیل! علم، مرامی است پسندیده که مردم از آن اطاعت می‌کنند، بوسیله آن انسان در زندگی کسب اطاعت کرده، و پس از مرگ نام نیکی بدست می‌آورد. علم حاکم و مال محکوم علیه است.

ای کمیل! ثروتمندان در زندگی خود در هلاکت‌اند. و علماء تاجهان باقی است، بقاء دارند. پیکرشان در زیر خاک پنهان ولی آثارشان در دلها موجود است.

سپس آهی کشیده (اشاره به سینه خود نمود) و ادامه داد: در اینجا علم بی حدّ انباشته شده، ای کاش می‌توانستم کسی را که شایستگی تحمّل و آموزش آن را داشته باشد بیابم.

بلی کسانی را می‌یابم که یا مورد اعتماد نبوده و دین را وسیله راحتی در دنیا قرار داده‌اند، و به نعمت‌های الهی بر بندگان خدا فخر می‌فروشند، و با حجّت‌های الهی بر اولیای او بزرگی می‌کنند.

یا اینکه مطیع حاملان حقّ‌اند، ولی خود بصیرتی ندارند، و با کمترین شبهه‌ای در آنها شکّ ایجاد می‌شود، که نه این و نه آن قابلیت تحمّل علوم را ندارند.

یا در لذاذ فرو رفته و به راحتی لجام خود را به دست شهوت سپرده‌اند، و یا سرگرم جمع و اندوختن ثروت ناچیز دنیا هستند، و این دو دسته در هیچ امری رعایت این را نمی‌نمایند.

شبهه‌ترین چیزها به اینان، چهارپایان چرنده‌اند. و این چنین است که علم

می‌میرد به مردن حاملان علم. ولی زمین از کسی که با حجّت برای خدا قیام کند خالی نخواهد ماند، که یا ظاهر و مشهور است، یا خائف و گمنام. تا حُجَج الهی باطل نگشته و بینه‌های خداوند از بین نروند. و چقدر کم‌اند اینان، و کجایند آنها؟ اینان بخدا قسم از نظر تعداد در اقلیت، و از نظر مقام در بزرگترین درجه‌اند. خداوند بوسیلهٔ آنها حجّت‌ها و بینات خود را حفظ می‌کند، تا آنها را به افرادی نظیر و مانند خود به‌ودیعه نهند. و دردل همانند خود کشت نمایند. علم و دانش حقیقی از روی بصیرت بر آنها هجوم آورده است، و به آرامش یقین دست یافته‌اند، و آنچه را که نازپروردگان دشوار می‌دانند ایشان سهل و آسان می‌شمرند، و به آنچه جاهلان از آن وحشت دارند انس گرفته‌اند. بدنهایشان در این دنیا، ولی ارواحشان در ملکوت اعلیٰ سیر می‌کند.

و اینانند خلفاء خداوند در زمین، و دعوت‌کنندگان به دین او. آه آه، که چقدر مشتاق دیدارشان هستم. سپس حضرت فرمود: دیگر صحبتی نیست، اگر می‌خواهی برو!^۱

این حدیث شریف را شیخ صدوق در «خصال» با سند خود از ابی‌الحسن محمد بن علی بن شاه نقل می‌کند که او گوید: برای ما روایت کرد ابواسحاق خواص، از محمد بن یونس کریمی، از سفیان و کیع، از پسرش، از سفیان ثوری، از منصور، از مجاهد، از کمیل بن زیاد. با این تفاوت که به جای جمله «ای کمیل علم مرا می‌پسندیده که مردم از آن اطاعت می‌کنند» جمله «ای کمیل محبت عالم روشی است که انسان از آن پیروی می‌کند. که در دنیا بواسطهٔ آن کسب طاعت نموده و پس از مرگ نام نیکی به دست می‌آورد، پس سود مال با از بین رفتن آن از بین می‌رود» را آورده. و به جای جمله «تا با حجّت‌های الهی بر بندگان مقرب او چیره

۱- «نهج البلاغه» باب حکم، چاپ عبده مصر ص ۱۷۱ تا ۱۷۴.

بفروشدند» جمله «تا اینکه به جای ولیّ حقّ ضعیف (و سست ایمانها) را دوست و همراز خود گیرند» را ذکر کرده است.

سپس صدوق گوید: این حدیث را از طرق مختلفه نقل نموده‌ام، و در کتاب «اکمال الدین و اتمام النعمة فی اثبات الغیبة و کشف الحیرة» این خبر را آورده‌ام.^۱ و نیز شیخ حسن بن علیّ بن حسین بن شعبه حرّانی در «تحف العقول» از آن حضرت نقل کرده است که فرمود: «این قلوب ظرفهائی مختلف هستند، که بهترین آنها پر ظرفیت‌ترین آنهاست. تا آخر حکمت...» به عین آنچه صدوق نقل کرده؛ ولی لفظ «و بازگو کنندگان کتاب او» را بعد از جمله «تا اینکه حجّت‌های الهی باطل نگردد» اضافه نموده و در آخر گوید: «ای کمیل اینان، افراد امین پروردگارند در میان خلق، و جانشینان او در زمین، و چراغهای نورانی او در بلاد، و دعوت کنندگان به سوی او. آه، که چقدر مشتاق دیدارشان هستم. و برای خود و تو از خداوند طلب مغفرت می‌نمایم».^۲

شیخ ابو اسحاق ابراهیم بن محمد ثقفی کوفی، نیز این روایت را در کتاب «الغارات» با سلسله سند خود، از محمد، از حسن، از ابراهیم، از ابی زکریّا، از ثقه^۳ از کمیل بن زیاد، همان طور که در «خصال» آورده است.^۴ و شیخ مفید آن را در «امالی» خود در مجلس بیست و نهم ذکر کرده.^۵

۱- «خصال» چاپ سنگی ص ۸۷ و ۸۸.

۲- «تحف العقول» چاپ کتابفروشی صدوق ص ۱۶۹ تا ۱۷۱.

۳- ممکن است مراد از ثقه، در کلام ابو اسحاق کوفی، فضیل بن خدیج باشد. چون او از کمیل بن زیاد، بسیار روایت نقل می‌کند و یا اینکه مراد عبد الرحمن بن جندب است، به قرینه سایر روایاتی که از این متن شده است. (محدث ارموی)

۴- «الغارات» ج ۱ ص ۱۴۷ الی ۱۵۴.

۵- «امالی» مفید ص ۱۴۶.

و جدّ ما^۱ مرحوم علامه محمّد باقر مجلسی نیز در جلد اوّل «بحار الانوار» در باب اصناف مردم در علم و ارزش محبّت علماء، این روایت را از «خصال»، «تحف العقول»، «الغارات»، و «نهج البلاغه» نقل نموده، و بر آن شرحی مبسوط و سودمند نگاشته، و در پایان گفته: ما شرح مختصری بر این روایت زده‌ایم که اندکی از بسیار است. زیرا فائده آن برای طالبین بسیار می‌باشد، و سزاوار است که هر روز با دیده یقین در آن بنگرند. و مقداری از فوائد آن را در کتاب «امامت» انشاءالله توضیح خواهیم داد.^۲

۱- والدۀ پدر ما، عالم تحریر مرحوم سیّد محمّد صادق حسینی طهرانی اعلی الله مقامه، همشیره علامۀ خبیر، مرحوم میرزا محمّد طهرانی شریف عسکری اعلی الله مقامه الشریف، صاحب کتاب نفیس «مستدرک البحار» بوده است.

بنابر این مرحوم میرزا محمّد طهرانی دائی پدر ما محسوب می‌شود. و والدۀ مرحوم میرزا محمّد که جدۀ بزرگ ما می‌باشد از نواده‌های عالم بزرگوار، مرحوم میرزا محمّد صالح حسینی خاتون آبادی داماد علامۀ مجلسی بوده، که دختر او فاطمه بیگم را تحت حبالۀ نکاح خود داشت، و لذا علامۀ مجلسی جدّ اعلای ما از طرف مادری می‌باشد.

محقق مدقق عالم فاضل حاج میرزا ابو الحسن شریف عسکری پسر دائی پدر ما، مرحوم میرزا محمّد نقل کردند که: مرحوم میرزا محمّد طهرانی کراراً در مدت حیات خود می‌فرمودند که: ما از اولاد مرحوم مجلسی هستیم. و ایشان می‌فرمودند: یکی از اجداد ما هنگامی که در معیت قافله‌ای برای زیارت مرقد مطهر حضرت رضا علیه السّلام در حرکت بود، قافله آنها مورد هجوم ترکمن‌ها واقع شد، و آنها تمام اثاثیۀ قافله را غارت کردند، منجمله قرآنی بود که مرحوم مجلسی برای قرائت روزانه از آن استفاده می‌نمود. و از او نقل می‌کرد: بر اثر بردن این قرآن غم و اندوه بسیاری بر من عارض گشت، چون این قرآن را خداوند از مرحوم مجلسی به یادگار در خانواده ما قرار داده بود. و ایشان (میرزا ابوالحسن شریف عسگری) نقل می‌کردند: در بروجرد سادات طباطبائی از نواده‌های آمنه بیگم دختر مجلسی هستند، و من هروقت خدمت آیةالله بروجردی رضوان الله علیه می‌رسیدم می‌فرمودند: ما از طرف مادر با هم نسبت داریم، و شما از پسر دائیهای ما هستید.

۲- «بحار الانوار» چاپ کمپانی ج ۱ ص ۵۹ تا ۶۱.

مرحوم مجلسی این حدیث را در جلد هفتم «بحار الانوار» در باب «نیاز شدید به حجّت» به چند سند از صدوق نقل می‌کند و سپس گوید: این خبر شریف با شرح آن در باب «فضل علم» گذشت. سپس به وجود این خبر در کتب دیگری مثل «محاسن» و «سرائر» اشاره می‌کند و بعضی از فقرات آن را بیان می‌نماید^۱.

نگارنده: اما در مورد سند حدیث، از بحث پیرامون آن بی‌نیازیم. خصوصاً با کثرت طرق آن به حدی که می‌توان آن را مستفیض نامید. مضافاً به اینکه محتوای متن آن با آن معانی بدیع و حقایق عالی و دقائق لطیف بر قلب کسی جز معدن ولایت و شاخه امامت صلوات الله علیه خطور نتواند کرد.

اما راجع به دلالت آن

مجلسی قُدّس سرّه، گوید: چون تا وقتی که نوع انسان در زمین باقی است، رشته علم و عرفان گسستنی نیست، بلکه در هر زمانی وجود امامی برای حفظ دین لازم است حضرت کلام خود را با این جمله استدراک نموده و استثناء می‌زند:

«اللّهم بلی»، و در «نهج البلاغه» اینطور مذکور است: «آری زمین از کسی که با حجّت الهی به پا دارنده احکام او است خالی نخواهد ماند، که یا ظاهر و شناخته شده است و یا خائف و گمنام».

و در «تحف العقول» به این نحو آمده: «به پا خاسته با حجّت الهی، که یا ظاهر و مکشوف است، یا خائف و تنها. تاحجّت‌های الهی باطل نگردند و راویان کتابش از بین نروند».

امام ظاهر و مشهور، مانند امیرالمؤمنین علیه السلام، و خائف و پنهان مانند حضرت ولی عصر عجل الله فرجه در زمان ما و مانند بقیّه ائمّه علیهم السلام که در پرده تقیه و خوف پنهان بودند. و محتمل است که باقی ائمّه جزو قسم ظاهر و مکشوف محسوب

۱- «بحار الانوار» چاپ کمپانی ج ۷ ص ۱۰ و ۱۱.

گردند.

و بر این احتمال، مقصود از حافظین و کسانی که علم را به ودیعه نزد دیگران قرار می‌دهند، ائمه السّیّدات هستند.

و بر احتمال اول، ممکن است مقصود از این جمله، شیعیانی باشند که در زمان غیبت حافظ دین الهی هستند.^۱

نگارنده: لزوم بقاء علم و عرفان در نوع انسان و ضرورت وجود امام حافظ دین، در همهٔ آزمه و اعصار قابل تردید نیست. سخن در این است که آیا سیاق خبر فقط برای دلالت بر لزوم وجود شخص امام السّیّدات است در هر عصر و زمان، یا دلالت بر لزوم وجود طائفه‌ای از علماء ربّانی نیز دارد، که از جمله آنها یا فوق و برتر از همه آنها در هر زمان امام می‌باشد؟

در این خبر لفظ امام و شبیه آن وجود ندارد، بلکه آنچه هست جمله «زمین از کسانی که بپا دارنده حجج الهی هستند خالی نخواهد ماند، که یا ظاهر و مشهور، یا خائف و گمنامند» می‌باشد.

و اینها عناوینی کلی هستند که در زمان بر جمعی از علماء ربّانی و نگهبانان بیّنات و حجّت‌های الهی، که علوم و اسرار را به افرادی لایق نظیر خود می‌سپزند، و معارف را در دل اشباه خود قرار می‌دهند، منطبق می‌شود.

و معلوم است که امام بالاترین مصداق این عناوین است، نه اینکه فقط او مصداق است.

مؤید این سخن این است که: این کلام حکیمانه در صدد تقسیم مردم است با همهٔ طبقات و اصناف، به سه طائفه. عالم ربّانی، متعلّم در راه نجات، و افراد جاهل، و آنچه بعد از این تقسیم آمده تفسیر آنهاست. و امام خود نیز در این تقسیم داخل است. پس او خود از علماء ربّانی بشمار می‌رود.

۱- «بحار الانوار» ج ۱ ص ۶۱ از چاپ کمپانی.

و این خود دلیلی است بر اینکه به پادارنده حجج الهی، مشهور یا پنهان، خارج از این تقسیم نیست.

و احتمال اینکه عالم ربّانی فقط انحصار در ائمه علیهم السلام داشته باشد، علاوه بر اینکه دلیلی بر آن نیست، مخالف معنی کلمه ربّانی است، چنان که مجلسی از بزرگان لغت و ادب چنین نقل می‌کند: ربّانی منسوب به ربّ است، با زیاده الف و نون بر خلاف قیاس، مثل رقبانی.

جوهری گوید: ربّانی به انسان الهی و عارف بالله گفته می‌شود. و فیروز - آبادی نیز چنین گفته است. و در «کشاف» آمده: ربّانی کسی است که سخت به خداوند و اطاعت او تمسّک داشته باشد. و در «مجمع البیان» وارد است: ربّانی کسی است که با علم و تدبیر خود، تربیت و اصلاح و اداره امور مردم را به عهده می‌گیرد.

و پیداست که در هر عصری و نسلی فقهای عادل هستند که در تأییدین مبین، و ترویج مسلک حقّ و حقیقت می‌کوشند، و بر شکوه و عظمت آن می‌افزایند، و دست تحریف و بدعت گمراهان یا زیاده طلبان را کوتاه می‌سازند. و عالم ربّانی با این معنای ژرف خود بر این دسته از مردان بزرگ تطبیق می‌کند. زیرا دلشان به اسرار الهی پیوسته، و در زمره مردان حق گشته‌اند. و مردم را به سوی پروردگار خوانده، و سر رشته تربیتی آنها را با تدبیر امور و اصلاح فرد و اجتماع به دست دارند.

علاوه بر این، در خبر تصریح شده که: خداوند حجج و بینات خود را به دست اینگونه رجال ربّانی حفظ می‌کند، تا آنها را به افرادی نظیر و مانند خود منتقل نمایند. و معلوم است که امام نظیر و شبیه ندارد تا این کار را انجام دهد.

پس مراد از نظیر و شبیه جماعتی از علماء عاملین هستند که در سیطره علماء

ربّانی و تحت تربیت و رهبری آنها قرار گرفته، و در مهد علم و عمل آنان تعلّم و تربیت یافته‌اند، تا نردبان علم و معرفت را طیّ نموده و به آخرین درجه از معارف الهی قدم گذارده‌اند، و به مقام یقین و تسلیم واصل گشته‌اند. و از جملهٔ ودیعه‌گزاران و علماء ربّانی شده، که بر مسند تعلیم و تربیت نشسته، و زمام هدایت را به دست گرفته و مردم را به سوی مصالح خود پیش می‌رانند، و حجج الهی را ننگهبانی می‌نمایند. و این رشته همچنان نسل به نسل بماند، و دست به دست بگردد و تا آخر عمر انسانها هرگز گسسته نشود.

و مؤیّد آن نیز روایت «تحف العقول» است که می‌فرماید: «تا حجج الهی باطل و ضایع نشود، و راویان کتاب خدا از بین نروند». و راویان کتاب خدا علمائی هستند که به سیر در علم قرآن موفّق‌اند و به تربیت علماء ربّانی تربیت یافته‌اند که در هر زمانی وجود دارند.

در این تصریح بر ولایت علماء و فقهاء است که امام علیه السلام ولایت را منحصرأ در آنان ذکر فرموده و گوید: «اینانند امینان پروردگار در میان خلق، و خلفاء وی در زمین، و چراغهای او در بلاد، و دعوت‌کنندگان به دین او». و عنوان خلفاء و چراغهای روشن‌کننده، و دعوت‌کنندگان، لازمه‌اش خلافت و ولایت الهی است در همهٔ شئون حقیقی و سیاسی، از فتوی و قضاوت و حکومت با تمام مراحل آن.

و به جان خودم سوگند که این روایت پر ارزش با مضامین عالی‌ای که دارد که مرحوم مجلسی در بارهٔ آن گوید: این روایت بسیار سودمند می‌باشد و سزاوار است که هر روز با دیدهٔ یقین به آن بنگرند، از جملهٔ مستدل‌ترین و بهترین روایات در مورد ولایت فقیه عادل جامع شرایط می‌باشد.

و در شگفتم چگونه علماء اعلام، در باب قضاوت و حکومت آن را ذکر نکرده‌اند. و شیخ انصاری در «مکاسب» و نراقی در «مستند» به آن استناد نکرده‌اند

و آن را در زمره ادله ولایت فقیه یاد کرده‌اند، با اینکه از نظر سند و متن از جمله صریح‌ترین و روشن‌ترین وقوی‌ترین آنهاست.

اگر گفته شود: شاید به علت بعضی خصوصیات است که در آن ذکر شده مانند: «علم توأم با بصیرت و روشنگری خود، در آنها قرار داده شده و با روح یقین معجون گشته‌اند، و عمر خود را به پایان می‌رسانند با بدن‌هایی که در زمین است، ولی ارواح آنها در حریم قدس الهی در طیران است» که این خصوصیات را بر عده معدودی حمل نموده‌اند، و گفته‌اند: حقیقت این معانی ویژه عده‌ای از اهل یقین است که کارشان از درس و تعلّم گذشته، و به مرحله مافوق درس و تربیت نائل گشته‌اند.

در جواب باید گفته شود: که این مطلب صحیح نیست، زیرا پس از آن که امیر مؤمنان علیه السلام خلافت خدا و دعوت به دین را منحصر به ایشان نموده، چاره‌ای نیست که داعی به دین خدا و خلیفه الهی، باید ربّانی و فقیه و متّصف به این صفات باشد و گرنه نمی‌تواند این منصب خطیر خلافت و دعوت را به دوش بکشد، بلکه غاصب این منصب و مطرود از زمره بندگان صالح و اولیاء مقربین خواهد بود.

پس فقیه منصوب از طرف امام و صاحب ولایت کلیه الهیه که به پا دارنده امور و حاکم بر نفوس و أعراض و اموال و مربی بشر به نیابت از امام علیه السلام می‌باشد باید واجد این شرایط و صفات باشد. چنانکه اخبار بسیار و مستفیض بلکه متواتر تصریح دارد که باید علم و عمل در فقیه و ولی امر با یکدیگر مقرون باشد، و از سپردن منصب قضاوت و حکومت به غیر عالم ربّانی، که از اطاعت هوی به دور بوده و مطیع امر مولی باشد، مؤکداً نهی می‌نماید.

۵- شیخ موثق ابو محمد حسن بن علی بن حسین بن شعبه حرّانی در کتاب «تحف العقول» در باب روایات امام بزرگوار حضرت سید الشهداء علیه السلام در ضمن خطبه

امر به معروف و نهی از منکر از آن حضرت چنین نقل می‌کند:
 « ای مردم از مواظب الهی به اولیاء خود، و بدگویی نسبت به احبار (علماء
 یهود) عبرت بگیرید »

« و مصیبت بر شما از همه افراد مردم بزرگتر و سخت‌تر است زیرا در حفظ
 منزلت و موقعیت علمای خود کوتاهی نموده و مغلوب - هوای نفس و روحیه
 استکباری خود- گردیدید؛ اگر چنین باشد که بر این معنی آگاهی داشتید که: مجاری
 امور و احکام به دست علماء بالله است که امینان بر حلال و حرام خدا هستند».
 سپس در « تحف العقول » گوید: این روایت از امیرالمؤمنین علیه السلام هم نقل شده^۱.

در توضیح این حدیث شریف باید گفت: شهید ثانی در « منیة المرید » گوید:
 تمامی علوم به دو علم بازگشت می‌نماید: علم معاملات، علم معارف.
 علم معاملات، علم به حرام و حلال و احکام نظیر آنهاست. و شناخت اخلاق
 نیک و بد و کیفیت علاج اخلاق ناپسند و دوری گزیدن از آنست.

و علم معرفت، مانند علم به خدای تبارک و تعالی و اسماء و صفات اوست.
 و علوم دیگر غیر از این علوم یا ابزار این علوم است، یا برای عملی از
 اعمال انسان است چنان که بر افراد متتبع و آگاه روشن است. و علم معاملات جز
 برای عمل نیست، بلکه اگر حاجت عملی به آن نبود سودی و ارزشی نخواهد داشت.
 در اینجا باید گفت: کسی که علوم شرعی و امثال آن را به خوبی فرا گرفته و در
 آنها ورزیده شده، چون به علم خود مغرور گردد و در مواظبت اعضای خود و حفظ
 از معاصی اهمال ورزد و از ترقی و تکامل در اطاعت خدا باز ماند و در انجام
 امور شرعی و وظایف مستحبّه و سنن کوتاهی نماید، و خیال کند که علم مقصود
 بالذات و هدف اصلی است، نسبت به خود و دینش فریب خورده و عاقبت کاربر او
 مشتبه خواهد شد.

۱- « تحف العقول » چاپ چاپخانه حیدری سال ۱۳۷۶ ص ۲۳۷ و ۲۳۸.

سپس چنین فردی را به شخص بیماری تشبیه نموده و شرح سودمندی بر آن نگاشته است.^۱

نگارنده: از مطالب گذشته چنین استفاده می‌شود، که علماء بر سه گروه تقسیم می‌شوند:

اول - عالم به خداوند، که به لقاء الهی مشرف شده و توحید ذاتی و صفاتی و افعالی را ادراک کرده.

دوم - عالم به امر خداوند، که مقداری از علوم رسمی تفکری را آموخته، و توانسته احکام جزئی فرعی را که شامل عبادات، معاملات و سیاسات است استنباط کند.

سوم - عالم به خدا و به امر خدا، که انوار ملکوت در دلش تجلی نموده، و از حبّ دنیا و پستی مادیّت منزّه گشته، و سینه‌اش به اسلام باز شده، و قلبش برای تلقی نفحات سبحانی از عالم جبروت وسعت یافته، و بر اوج لاهوت پر گشوده، و به راستی از اهل توحید گشته و خدا را به خدا دریافته، و فانی در ذات او گشته، و به بقاء الهی بقاء یافته، و با نور حق در میان خلق سیر نموده، و سفرهای چهارگانه بروی تمام گشته است. این چنین شخصی عالم به خدا و به امر خداست، و آن کسی است که حضرت سیدالشهداء علیه السلام به وی اشاره می‌کند و می‌فرماید: «مجاری امور و احکام به دست علماء به خداوند و اماناء بر حلال و حرام اوست.» پس علماء به خدا و به امر خدا کسانی هستند که به الطاف ویژه الهی اختصاص یافته‌اند. خداوند آنها را در حرم قدس خود وارد کرده و از چشمه زلال و صاف علم خود آنها را سیراب نموده، و علوم اصطلاحی را از تحقیق و شهود به آنان فهمانده است.

خداوند می‌فرماید: **أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِّنْ رَبِّهِ.**

(آیه ۲۲ از سوره زمر - ۳۹).

۱- «منیة المرید» چاپ سنگی ص ۱۶ و ۱۷.

« کسی که خداوند سینه‌اش را برای قبول اسلام گشوده و او را دارای نور الهی نموده است.»

و نیز می‌فرماید: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَآمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهِ**. (آیه ۲۸ از سوره حدید - ۵۷).

« ای افرادی که به خداوند ایمان آورده‌اید! از گناهان بپرهیزید، و به فرستاده او ایمان آورید تا دو بهره از رحمت خویش به شما بخشاید، و نوری دهد که با آن راه مستقیم را باز شناسید و در آن قدم بگذارید.»

و می‌فرماید: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا** (آیه ۲۹ از سوره انفال - ۸).

« ای مؤمنان اگر تقوی پیشه کنید، خداوند برای شما معیار حق و باطل قرار خواهد داد.»

آری! اینانند امینان پروردگار بر حلال و حرام او، نه هر کس که چند صباحی درس بخواند، و صفحاتی چند به خاطر سپرد، بدون آن که درکی یابد یا رعایتی نماید، و ایشان را با محفوظات و ساخته‌های ذهن خود مخاطب سازد، و نمی‌فهمد چه می‌گوید و چه می‌کند. که چنین شخصی گمراه است و گمراه کننده. و چه سزاوار است که از این گروه که خود را به فقاقت معرفی نموده و بر منصب فتوا تکیه زده‌اند، اعراض شود که خداوند می‌فرماید:

فَأَعْرِضْ عَنْ تَوَلَّيَ عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا * ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ اهْتَدَى. (آیه ۳۰ از سوره نجم - ۵۳)

« از کسانی که از یاد ما رخ برتافته و جز زندگی دنیا نمی‌جویند، روی گردان که همه علم آنان همین است. خداوند به آنان که گمراه گشته‌اند و به هدایت

یافتگان آگاه است.»

استاد بزرگوار ما، محقق عالیقدر علامه فهیم، مرحوم شیخ حسین حلی (خداوند او را غریق رحمت و اسعه خود بگرداند) در مجلس درس در باره ولایت فقیه می فرمود:

بعضی از علماء گفته اند: مراد از علماء به خدا در این حدیث، قومی از اهل معرفت اند، که حب دنیا از دلشان بیرون رفته و از وساوس شیطان و نفس اماره با اخلاص به خدا و تفویض امور به او در امان شده اند، چنان که امیرالمؤمنین علیه السلام در خطبه خود می فرماید:

«همواره خداوند متعال را در هر عصری و برهه ای، بندگانی است که در سویدای وجودشان با او در مناجات و در اندرون عقولشان با او در سخن، و به نور حقیقت و ندای حق در دلها و چشمها و گوشه اشان مستبصرند. و مردم را به ایام الله تذکر می دهند، و آنها را از جلال و جبروت الهی تخویف می دهند. اینان همچون ادله و راهنمایانند در بیابانهای مخوف و دهشتناک. افرادی را که راه میانه در پیش گرفته اند تشویق نموده، و به رهایی بشارت دهند، و افرادی که به چپ و راست منحرف شده اند راهشان را نستوده، و آنان را از هلاکت و بوار می ترسانند.

و این چنین اند که چراغهای منور در تاریکی ها و ظلمات و راهنمایان در شبهاست گشته اند.

یاد و ذکر خدارا اهلی است که آن را عوض دنیا پذیرفته اند، چنان که تجارت و بیع و شراء از ذکر حق غافلشان نسازد. روزگار خود را به یاد او سپری نمایند، و نهی از محارم الهی را در گوش غافلان زمزمه کنند. مردم را امر به قسط و عدل نموده و خود نیز بدان عمل نمایند. و از منکرات نهی کرده، خود از آنها پرهیزند. گویا دنیاراسپری کرده به آخرت رسیده اند، و اکنون در جهان دیگری به سر می برند،

و ماوراء این عالم را مشاهده می‌کنند. گویا پنهانی‌های اهل برزخ را می‌بینند، تو گویی که قیامت وعده‌های خود را محقق ساخته، و پرده‌ها را بر آنان دریده است، و می‌بینند آنچه را که مردم نمی‌بینند، و می‌شنوند آنچه را که آنان نمی‌شنوند. تا آنجا که امام علیه السلام می‌فرماید:

به درگاه پروردگار خود با حالت ندامت و اعتراف ناله می‌زنند. وقتی بر ایشان می‌نگری آنان را پرچمدار هدایت و رستگاری، و چراغهای هدایت در ظلمات و تاریکی‌ها می‌یابی، که ملائکه آنان را در میان گرفته و بافرشتگان سرو سرّی پیدا کرده‌اند. و آرامش و اطمینان بر دلشان مستولی گشته، درهای آسمان برویشان گشوده شده، و مقام رفیع و باکرامتی برایشان آماده شده است، درمقامی که خداوند بر ایشان آگاه و از کوششان خشنود است، و جایگاهشان را ثنا گوید... تا آخر خطبه»!

پس اینان به حقّ علماء بالله هستند. و این مقام جایگاهی رفیع و جلیل است که دست ما به آن نرسد. از شرور نفس خود به خدا پناه می‌بریم، و به لطف و کرم وی تمسک می‌جوئیم.

سپس مرحوم حلیّ قدّس سرّه فرمود: بعضی احتمال داده‌اند، مراد از علماء بالله درقول امام علیه السلام: «زمام امور به دست علماء بالله است» عارفین بالله است، به قرینه اضافه آنها به خداوند متعال. و مراد از مجاری امور، امور تکوینی است. و این روایت، دلالت بر ولایت تکوینی علماء بالله دارد. ولی این احتمال بعید است، به قرینه جمله «امینان بر حلال و حرام» (چون حلال و حرام مربوط به تشریح است نه تکوین). تا اینجا کلام مرحوم حلیّ به پایان می‌رسد.

۶- شیخ طبرسی در «احتجاج» از تفسیر منسوب به امام حسن عسکری علیه السلام از امام صادق علیه السلام در تفسیر آیه: وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ: «بعضی

۱- «نهج البلاغه» خطبه ۲۲۰ ص ۴۴۶ تا ۴۴۸ از چاپ مصر - محمد عبده.

از اهل کتاب افرادی هستند عامی که اطلاعی از کتاب ندارند» در جواب سؤال کننده‌ای که علت فرق بین عوام یهود و عوام ما را از آن حضرت پرسش نموده چنین نقل می‌کند: «اما از فقهاء آن کس که نگهدارنده نفس امّاره، نگهبان دین خود، مخالف بر هوای نفس، مطیع امر مولای خود باشد عوام را سزاوار است که از او تقلید نمایند.

و این کس جز بعضی از فقهاء شیعه - نه همگی آنان - نمی‌باشد. و اما کسی که مرتکب زشتی‌های فسّاق عامّه و اهل خلاف باشد، هرگز از او چیزی را قبول ننمائید، تا آخر حدیث»^۱.

و این روایت دارای لطائف و دقائقی است، و حضرت امام حسن عسکری علیه السلام در این روایت مطالب نفیسی در تفسیر آیه شریفه بیان فرموده‌اند. و شیخ انصاری در کتاب «رسائل» همه آن را ذکر نکرده، بلکه به همان مقدار کلام حضرت صادق علیه السلام در جواب سائل اکتفاء نموده است.

و تفسیر منسوب به امام حسن عسکری علیه السلام، گرچه دارای مطالب غیر حقّ و متناقض است، که نمی‌توان آن را منسوب به عالمی دانست، چه رسد به اینکه از آن حضرت باشد، ولی بعضی از مطالب آن در کمال متانت و دقّت است، مانند این روایت شریف.

و شیخ اعتراف نموده، این خبر شریف که آثار صدق از آن پیدا است، بر جواز قبول قول کسی که به دوری و پرهیز از دروغ شناخته شده، دلالت می‌کند. گرچه ظاهراً عدالت و حتی بیش از آن را معتبر می‌داند.

و مرحوم آیه‌الله سید محمد کاظم یزدی رحمه‌الله علیه در «غرّوة» می‌فرماید: مفتی علاوه بر عدالت باید از دنیا روی گردان، و مقبل بر آن نباشد، و در تحصیل آن مُجِدِّ نباشد. خود را بر دنیانینداخته، از پیوستن بدان پرهیزد. وی به همین حدیث

۱- «احتجاج» چاپ نجف ص ۲۶۳ تا ۲۶۵.

شريف استناد می‌کند.^۱

مرحوم آية‌الله سيّد ابوالحسن اصفهانی قدس سره در حاشیه «عروة» به وی ایراد می‌گیرد که اقبال بر دنیا و طلب آن اگر بر وجه حرام باشد، موجب فسق و نافی عدالت است، و به قید عدالت از ذکر این صفت بی‌نیازیم. و اگر بر وجه حرام نباشد، مانع از جواز تقلید نیست. و صفات مذکوره در خبر جز تعبیر و بیان دیگری از صفت عدالت نمی‌باشد، و عده‌ای از علماء نیز از مرحوم اصفهانی پیروی کرده، عدالت را کافی دانسته‌اند.

ولی در این سخن اشکال است، زیرا ظاهر روایت دلالت بر لزوم ملکه صلاح در مفتی می‌نماید، که صاحب این ملکه به واسطه آن به دنیا رو نیاورده، جز امر پروردگار را اطاعت نمی‌کند. نه اینکه روایت دلالت بر مجرد ملکه‌ای می‌نماید که مانع از گناه باشد، گر چه سلامت درون و صفای باطن در شخص محقق نگشته باشد. و بین این دو معنی فاصله‌ای بس بعید است.

بنابراین عدالت، که عبارت از ملکه نگهدارنده از گناه است، بدون آن که شخص به درجه تقوای قلبی و صفای باطن رسیده باشد، مجوز تقلید نمی‌باشد.

و شاید شهید ثانی در «منیة المرید» به این درجه از روشنی نور الهی اشاره می‌کند، و پس از ذکر مقدار لازم از علومی که برای تفقه در دین لازم است، می‌گوید: و پیداشدن این صفات جز با فضل الهی و نیروی قدسی که انسان رابه این درجه و رتبه عالی برساند، ممکن نیست. و همین عمده است در فهم دین، که به کوشش بنده میسر نمی‌شود، بلکه بخشش خدایی و نفعه ربّانی است که به هر بنده‌ای که بخواهد عنایت می‌کند. ولی سعی و کوشش و مجاهده و توجه به خداوند و انقطاع به سوی او اثری روشن در افاضه آن از جانب خدا دارد.

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ.

۱- «عروة الوثقی» مسئله ۲۲ از احکام تقلید.

(آیه ۶۹ از سوره عنکبوت - ۲۹).

«کسانی که در راه ما سعی و مجاهده کنند، راههای وصول به خودمان را نشانمان خواهیم داد. و البته خداوند با نیکوکاران است»^۱.

۷- سید رضی (ره) در «نهج البلاغه» در ضمن عهدنامه‌ای که امیرالمؤمنین علیه السلام به مالک اشتر دادند و او را برای حکومت مصر روانه نمودند آورده است که حضرت فرمودند:

«برای حکومت بین مردم بهترین فردی را ژانتخاب کن، که کارها بر او تنگ نیاید، خصومت او را به ستوه نیاورد و در لغزش فرو نرود، و بازگشت به حق وقتی آن را شناخت بر وی سخت نباشد. و خویشان را به طمع آلوده نسازد، و در قضاوت به فهم ابتدایی به جای ژرف‌نگری کفایت نکند. در شبهات از همه تأمل کننده‌تر و به دلایل و حجتها متمسک‌تر باشد. و از مراجعه افراد برای خصومت اظهار خستگی و ناراحتی نکند، بر کشف امور صبورتر، و در اجرای حکم سازش ناپذیرتر باشد. کسی که به واسطه پرگوئی‌ها دچار احساسات نشود، و اینان بسیار کم‌اند»^۲.

۸- سید هاشم بحرانی در «غایة المرام» از شیخ در «مجالس» نقل می‌کند که فرمود: جماعتی برای ما نقل کرده‌اند از ابی المفضل، از ابوالعباس احمد بن محمد بن سعید بن عبدالرحمن همدانی در کوفه، از محمد بن مفضل بن ابراهیم بن قیس اشعری، از علی بن حسان واسطی، از عبدالرحمن بن کثیر، از جعفر بن محمد، از پدرش، از جدش علی بن حسین علیه السلام که فرمود: «زمانی که امام حسن مجتبی علیه السلام تصمیم گرفت با معاویه صلح کند، به ملاقات معاویه رفت. چون باهم گردآمدند، معاویه برخاست و خطبه خواند. سپس امام حسن علیه السلام

۱- «منیة المرید» ص ۸.

۲- «نهج البلاغه» باب رسائل ص ۹۴.

برخاست و خطبه‌ای قرائت کرد و فرمود: سپاس خداوندی را که به نعمتهای خود و بخشش‌های پی‌در پی مستحقّ سپاس است... در ضمن خطبه فرمود: پیغمبر ﷺ فرمودند: هیچ امتی زمامداری خود را به مردی نسپرد که در میان آنها از وی عالمتر وجود داشته باشد، جز اینکه نظام و رشد آن امت به پستی گراید، تا اینکه اشتباه خود را جبران کند و امور خود را به دست عالمترین افراد بسپرد»^۱.

و نیز در «غایة المرام» مختصر همین خطبه را با سند دیگر از «مجالس» شیخ نقل می‌کند و عین همین عبارت را از نبی اکرم ﷺ ذکر می‌نماید.^۲

۹- مرحوم شیخ محمد بن حسن حرّ عاملی در کتاب «وسائل» در باب یازدهم از ابواب صفات قاضی و فتاوی آن، از مرحوم صدوق محمد بن علی بن حسین در کتاب «اکمال الدین و اتمام النعمة»^۳ از محمد بن محمد بن عصام، از محمد بن یعقوب، از اسحاق بن یعقوب نقل می‌کند که می‌گوید: از محمد بن عثمان عمّری (نایب خاصّ امام عصر عجل الله فرجه) درخواست نمودم، که نامه مرا که در آن مشکلات خود را سؤال کرده بودم به امام الکلیله برساند. پس در جواب آن حضرت که به خطّ خودشان بوده چنین آمده است: «اما سؤالات تو - خداوند تو را در را حقّ، ثابت و در طریق رشد و هدایت پا برجا بدارد - .. تا اینجا که می‌رسد: و اما در حوادثی که برایتان پیش می‌آید، به‌راویان حدیث مراجعه کنید، که آنان حجّت من بر شما هستند،

۱- «غایة المرام» چاپ سنگی ص ۲۹۸ در حدیث بیست و ششم.

۲- «غایة المرام» ص ۲۹۹ در حدیث بیست و هفتم.

۳- مرحوم علامه شیخ آغا بزرگ طهرانی در کتاب نفیس خود «الذریعه» ج ۲ ص ۲۸۳ گوید: «اتمام الدین و اکمال النعمة یا کمال الدین و تمام النعمة» کتابی است در مورد غیبت حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه که متعلق به شیخ صدوق ابی جعفر محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی می‌باشد و اول کتاب با جمله الحمد لله الواحد الحی الفرد و الصمد آغاز می‌شود (چاپ طهران سال ۱۳۰۱) وی در سال ۳۸۱ هجری قمری وفات یافت.

و من حجّت خدا بر ایشان می‌باشم».

و شیخ طوسی در کتاب «غیبت» با سند خود از جماعتی از جعفر بن محمد بن قولویه، و ابی غالب زراری و غیر اینها از محمد بن یعقوب روایت می‌کند. و طبرسی در کتاب «احتجاج» مثل این خبر را نقل می‌کند.^۱

و استاد ما علامه سیّد محمود شاهرودی قدّس الله سرّه می‌فرمود: به هر حال در معتبر بودن سند اشکالی نیست، چون نامه آن حضرت دلالت بر علو مقام و منزله اسحاق می‌نماید با توجه به اینکه آثار صدق و شواهد صدور آن از جانب امام علیه السلام از متن بلند پایه آن هویدا است.^۲

۱۰- روایاتی که دلالت دارد بر اینکه علماء وارثان انبیاء هستند. مثل روایت صحیح ابوالبختری و آن روایتی است که:

محمد بن یعقوب کلینی در کتاب «کافی» از محمد بن حسین، از احمد بن محمد بن عیسی، از محمد بن خالد، از ابی البختری، از امام صادق علیه السلام روایت می‌کند که حضرت فرمود: «علماء وارثان انبیاء هستند. زیرا انبیاء درهم و دینار به ارث نگذارند، بلکه احادیثی از خود به یادگار نهادند، که هر کس چیزی از آنها را فرا گیرد، نصیب فراوانی برده است. پس بنگرید که این علم را از چه کسی فرا می‌گیرید. به درستی که در هر نسلی از ما اهل بیت افراد عادل هستند که جلوی تحریف زیاده‌گویان و اهل باطل و تأویل جاهلان را می‌گیرند».^۳

همچنین حدیثی است که کلینی از محمد بن حسن صفّار و علی بن محمد، از سهل بن زیاد، و نیز از محمد بن یحیی، از احمد بن محمد تماماً از جعفر بن محمد اشعری، از عبدالله بن میمون قلاح، و نیز از علی بن ابراهیم، از پدرش از حماد بن عیسی از

۱- «وسائل» چاپ بهادری ج ۳ ص ۳۸۵.

۲- کتاب «الحج» چاپ نجف سال ۱۳۸۳ جزء سوم ص ۳۴۸ تقریر جناتی.

۳- «اصول کافی» ج ۱ کتاب فضیلت علم باب دوم ص ۳۲ از چاپ حیدری.

قدّاح، از امام صادق علیه السلام نقل می‌کند که پیغمبر صلی الله علیه و آله در ضمن حدیثی فرمود: «علماء وارثان پیامبرانند. و پیامبران درهم و دینار به ارث نگذارند، ولی از خود علم و دانش به یادگار نهادند. و هر کس از علم آنان بهره‌ای برگیرد نصیب فراوانی یافته است»^۱.

۱۱- روایاتی که دلالت دارند بر اینکه فقهاء امینان پیغمبرانند و آنان امینان خدایند مانند این روایت:

کلینی به سند خود از علی بن ابراهیم، از پدرش، از نوفل، از سکونی، از امام صادق علیه السلام روایت می‌کند که فرمود: «پیغمبر صلی الله علیه و آله فرمودند: فقهاء امینان پیامبرانند مادام که داخل دنیا نگردند. سؤال شد دخول در دنیا چه معنی دارد؟ فرمود: متابعت از سلطان ظالم. و وقتی چنین کردند، در مورد دین خود از آنان پرهیز کنید»^۲.

همچنین روایتی که کلینی از محمد بن یحیی، از احمد بن محمد بن عیسی، از محمد بن سنان، از اسماعیل بن جابر، از امام صادق علیه السلام روایت می‌کند که فرمود: «علماء امینان اند، و پرهیزکاران قلعه‌های مستحکم‌اند، و اوصیاء بزرگان امتند»^۳.

۱۲- روایاتی است که دلالت دارند فقهای با ایمان قلعه‌های اسلام می‌باشند مانند روایت ذیل:

کلینی از محمد بن یحیی، از احمد بن محمد، از ابن محبوب، از علی بن ابی حمزه روایت می‌کند که گفت: از موسی بن جعفر علیه السلام شنیدم که می‌فرمود: «چون بنده مؤمن بمیرد، ملائکه آسمان وزمین‌هایی که در آن خدا را عبادت می‌نموده، بر او

۱- «اصول کافی» ج ۱ ص ۳۴.

۲- «اصول کافی» ج ۱ ص ۴۶.

۳- «اصول کافی» ج ۱ ص ۳۳.

می‌گیرند، همچنین درهای آسمان که اعمال وی از آنها بالا می‌رفت. و در اسلام شکافی پیدا می‌شود که هیچ چیز آن جبران نمی‌کند. زیرا فقهاء با ایمان قلعه‌های مستحکم اسلامند، مانند قلعه‌های شهرها و بلاد»^۱.

به جمله اخیر و جمله قبل از آن، بر ثبوت ولایت و قضاوت برای فقهاء استدلال کرده‌اند، چون در این روایت بر علماء، اطلاق وارث انبیاء شده است. بنابراین شامل تمام منصب‌های ارث گذار (انبیاء) می‌باشد، که از آن جمله ولایت و قضاوت است، و همین‌طور امین بودن و قلعه بودن آنان.

ولکن انصاف این است که روایات وراثت بر این مطلب دلالتی ندارند، زیرا آنها در صدد بیان فضیلت عالم هستند. شاهد بر این مطلب این است که در ذیل این دو حدیث صراحت دارد بر اینکه مراد، ارث بردن علوم و احادیث است. زیرا در حدیث اولی می‌فرماید: «زیرا انبیاء درهم و دینار بر جای نمی‌نهند، بلکه احادیث به ارث می‌گذارند. و هر که از آن بهره‌ای گیرد، نصیب بسیاری برده است». و در حدیث دوم می‌فرماید: «ولی انبیاء علم به جای نهادند و هر که از آن بهره‌مند شود، نصیب فراوانی برده است».

و اما اینکه علماء قلعه‌های اسلام و امینان پیامبرانند، از این نظر ایرادی ندارد که بگوئیم به مقتضای اطلاق قلعه و امین بر آنان، تمام آنچه که به حفظ اسلام و مناصب انبیاء مربوط می‌شود که از آن جمله ولایت و قضاوت و فتوی است، بر آنان نیز ثابت است. چنان که قلعه، شهر را در همه حوادث حفظ می‌کند، و امین در همه اموری که مربوط به مأمون عنه است از منصب‌های رسالت، امین است.

۱۳- کلام امیر المؤمنین علیه السلام است: سید رضی آن را در نهج البلاغه

آورده:

۱- «اصول کافی» ج ۱ ص ۳۸.

« اولی ترین مردم به پیامبران، عالمترین آنان است به آنچه آنها آورده‌اند. سپس این آیه را قرائت فرمود: **إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهَذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا**: «سزاوارترین مردم به ابراهیم کسانی هستند که از وی پیروی می‌نمایند، و پیامبر اسلام و افرادی که به او ایمان آوردند».

سپس فرمود: دوست و ولی پیامبر اکرم محمد بن عبدالله، کسی است که از خدا اطاعت کند، گرچه از نسل وی نباشد. و دشمن او کسی است که خدا را مخالفت نماید گرچه با او قرابت نزدیک داشته باشد»^۱.

شیخ انصاری در «مکاسب» بر دلالت این حدیث و امثال آن اشکال کرده که: انصاف این است که پس از ملاحظه سیاق و صدر و ذیل حدیث جزم پیدامی‌شود که مراد از این جملات بیان وظیفه فقهاست در احکام شرعی، نه اینکه آنها مانند پیغمبر و ائمه علیهم‌السلام باشند، در اینکه ولایت و اولویت داشته باشند بر اموال مردم.... تا آخر (دقت شود).

و مرحوم نراقی در کتاب «عوائد الایام» در بحث ولایت فقیه احادیث دیگری آورده است، مانند:

۱۴- روایت «کنز الفوائد» کراچی از امام صادق علیه‌السلام که فرمود: «پادشاهان بر مردم حاکم‌اند، و علماء بر پادشاهان حکومت دارند»^۲.

اما بر ایشان این اعتراض وارد است که: این حدیث در مقام مدّعی ما نیست، بلکه حدیث یک امر عادی و عرفی را بیان می‌کند، و آن این است که در هر زمان سلاطین در امور خود به علماء مراجعه می‌کنند و از آنها تبعیت می‌نمایند ولو در هر امری که باشند.

۱- «نهج البلاغه» باب حکم ص ۱۵۷.

۲- «عوائد الایام» ص ۱۸۶.

استاد مامرحوم آیه‌الله شاهرودی رحمه‌الله علیه براین اعتراض جواب داده به اینکه: شأن و منزلت امام بالاتر از این است که صرفاً خبر از یک امر عادی و عرفی بدهد، بلکه اگر چنین مطلبی اتفاق افتاد، مسلماً منظور امام، بیان حکمی از احکام شرعی بوده، و امام در مقام انشاء می‌باشد. و نتیجه مطلب آن است که: علماء، حکام شرع بر ملوکند، به نحوی که حکم آنان بر ملوک، نافذ است. و چون شأن ملوک، قضاوت و حکومت، و اقامه حدود، و تنظیم زندگی مردم است، پس این امور شرعاً مشروط به حکم علماء است. و علماء بر کسانی که مصادر این امورند، حاکم‌اند»^۱.

نگارنده: در جواب مرحوم شاهرودی از این اشکال نظر است. زیرا طبق مذاق شارع، هیچکس حق ندارد بر مردم حکومت کند، مگر آنکه از طرف شارع منصوب باشد. بنابراین فرق گذاردن بین علماء و ملوک، سپس حکم ملوک را بر مردم تثبیت کردن صحیح نیست، زیرا ملوک حق حاکمیت بر مردم را ندارند. پس بهتر است که اشکال را بپذیریم، و معتقد شویم که خبر نظر به بیان علو مقام علماء دارد. زیرا سلاطین در کمال قدرت و سیطره خود در برابر مقام علمی و شأن و منزلت علماء خاضع و خاشع‌اند.

۱۵- روایتی است از پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله، که در کتب شیعه و اهل تسنن آمده:

«سلطان ولی کسی است که ولی ندارد»^۲.

۱۶- روایت نبی اکرم صلی الله علیه و آله که در جامع الاخبار نقل شده، آن حضرت فرمودند:

«در روز قیامت به علماء امتم افتخار می‌کنم. می‌گویم علماء امت من مانند

۱- کتاب «حج» ج ۳ ص ۳۵۰ و ۳۵۱ - تقریر جناتی.

۲- «عوائد الایام» ص ۱۸۷.

انبیاء پیش از من هستند»^۱.

و از جمله روایتی است که در فقه رضوی آمده که فرمود: «منزلت فقیه در این زمان چون منزلت پیامبران بنی اسرائیل است»^۲.

۱۷- دیگر روایت طویلی است که در احتجاج نقل شده، به امیرالمؤمنین علیه السلام گفته شد: بعد از ائمه هدی چه کسی بهترین افراد است؟ فرمود: علماء، وقتی که صالح باشند».

و از جمله روایتی است از پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله که در مجمع نقل شده، فرمود: «فضل عالم بر مردم مثل برتری من بر کمترین فرد امت است»^۳.

و از جمله در «منیة المرید» است که: «خداوند به حضرت عیسی خطاب کرد: علماء را بزرگ مدار، و برتری آنان را بشناس، که من تمامی آنان را بر خلق خود جز پیامبران برتری دادم، مانند برتری خورشید بر ستارگان، و مانند فضیلت آخرت بر دنیا، و مانند برتری من بر همه چیز»^۴.

از جمله روایتی است که در تفسیر منسوب به امام حسن عسگری علیه السلام وارد است که در آن از حضرت امام علی علیه السلام نقل شده که فرمود: «اگر در زمان غیبت قائم ما علماء صالح دعوت کننده به او، و دلالت کننده بر او، که برگزیده خدا هستند، نبودند، تمامی افراد از دین خدا مرتد می شدند. اینان در نزد پروردگار از همه افضلند»^۵.

مخفی نماند که این اخبار بر مطلوب ما، یعنی ولایت فقیه دلالت ندارد، زیرا

۱- «عوائد الایام» ص ۱۸۶.

۲- « » » »

۳- « » » »

۴- « » » »

۵- « » » »

سیاق آنها در اثبات فضیلت علماء است، ودلالتی بر اثبات شئون و مقامات آنها ندارد، بلکه از این جهت ساکت است.

۱۸- دیگر روایتی طولانی است که در کتاب علل با اسناد خود از فضل بن شاذان از امام رضا علیه السلام نقل می‌کند تا اینجا می‌رسد که: «اگر پرسید چرا خداوند اولی الامر قرار داد و امر کرد از آنها اطاعت شود؟ جواب آن است که به چند جهت: یکی آن که وقتی که باید اساس زندگی بر پایه قوانین و محدودیت‌های صحیح بنا شود و به آنان فرمان داده شود که پا از مرز قوانین و حدود بیرون نگذارند که باعث فساد جامعه خواهد شد این محدودیت انجام نخواهد شد، مگر با قرار دادن فرد امینی در رأس جامعه، که آنان را از تجاوز حدود و دخول در خطرات نگهدارد، و گرنه هیچکس لذت و سود خود را بخاطر عدم ضرر و فساد دیگری ترک نخواهد کرد. پس بر ایشان قیّم و سرپرستی گماشت، که آنان را از فساد و تباهی نگاه دارد، و حدود و احکام را در بین آنان اجرا نماید.

از جمله آنکه: هیچ فرقه و ملّتی رانمی‌توان یافت، که زندگی و بقاء آنها ممکن باشد، مگر با وجود رئیس و قیّمی که در رأس آنان قرار گیرد، و نظام اجتماعی و مسائل ضروری دین و دنیای آنها را به پا دارد. ولذا برای حکیم دانا جائز نیست که خلق را در امری که ضرورت زندگی و بقاء آنهاست مهمل ورها گذارد. یعنی رهبر و زمامداری که به وسیله او بادشمن نبرد کنند، و زمین و ثروت را به طرز عادلانه و صحیح تقسیم نمایند، و اجتماع خویش را به پا دارند، و دست ظالم را از مظلوم کوتاه کنند.

از جمله آنکه: اگر قائد و رهبر و امام و قیّمی امین و حافظ بر ملّت گمارده نشود، ملّت رو به فرسودگی گراید، و دین از میان برود، و در سنّت و احکام تغییر و تبدیل پیدا شود، و بدعت‌گذاران پدید آیند، و ملّحدین از دین بکاهند، و امر را بر مسلمین مشتبه سازند. زیرا بالوجدان دریافته‌ایم که مردم یارای رهبری خود را

ندارند، و نیازمند به قانون و رهبرند، با اختلافات و فرقهائی که در خواسته‌های آنان و افکارشان وجود دارد. پس اگر بر ایشان قیّمی و حافظی برای نگهبانی در شریعت نبوی قرار ندهد بدان نحو که گفته شد، جامعه به فساد و تباهی گراید، و شرایع و احکام و ایمان تغییرپذیرد، و اینها تمام موجب فساد جملگی خلق گردد»^۱.

نگارنده: سزاوار است که این روایت را از ادله ولایت امام علیه السلام قرار دهیم، زیرا در مورد علل احتیاج مردم به اولی الامر است، و قبلاً دانسته شد که عنوان اولی الامر مقام خاص امام علیه السلام است.

مگر اینکه بگوییم: عللی که در این روایت برای لزوم رهبر و زمامدار و ولی ذکر شده، در زمان غیبت امام علیه السلام هم بی‌کم و کاست موجود است. و از این رو باید امام علیه السلام یا نایب خاص رامعین کند، یا به‌طور عموم افرادی را با شرائط معینی تعیین نماید، که امور مردم را بدست گیرند. و این افراد جز فقهاء عادل امین مردم در دین و دنیا و نگهبانان شریعت و آگاه به مسائل روز و بصیر در امور نمی‌باشند.

۱۹- روایتی است که در کتاب «مستند» در بحث قضاوت از کتاب «غوالی اللئالی» ذکر شده: «مردم بر چهار گونه‌اند: اول مردی که عالم است، و می‌داند که عالم است چنین کسی مرشد و حاکم است، از وی اطاعت کنید»^۲.

انصاف این است که این روایت نسبت به باب قضاوت و حکومت و فتوی اطلاق دارد، و وجهی برای اختصاص آن به قضاوت نیست، و مفاد آن نظیر گفتار حضرت ابراهیم علیه السلام به سرپرست خود آذر است که فرمود:

يَا أَبْتَ إِئِي قَدْ جَأْتِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا. (آیه ۴۳ از سوره مریم - ۱۹).

۱- «عوائد الایام» ص ۱۸۷.

۲- «مستند» ج ۲ کتاب قضاوت ص ۵۱۶.

«ای پدر به من علمی داده شده که به تو داده نشده، پس از من پیروی نماتا به راه راست رهبریت کنم».

و این روایت به خلاف روایاتی است که دلالت دارند که قضاوت بر چهار دسته‌اند. زیرا قاضی در اصطلاح به کسی گفته می‌شود که برای قضاوت منصوب شده است، نه حکومت و افتاء، و لذا دلالت دارد که قاضی باید فقیه و عالم باشد.

کلینی در «کافی» از عده‌ای از اصحاب، از احمد بن محمد بن خالد، از پدرش، و او با حذف سند از امام صادق علیه السلام روایت می‌کند که آن حضرت فرمود: «قاضیان بر چهار دسته‌اند. سه گروه از آنان در جهنم و یک دسته در بهشتند. مردی که دانسته، به ظلم حکم می‌کند، در دوزخ است. مردی که ندانسته به جور حکم می‌کند، در جهنم است. مردی که ندانسته به حق حکم می‌کند، در آتش است. مردی که دانسته به حق حکم می‌کند، اهل بهشت است. و فرمود: حکم بر دو گونه است: حکم خدا و حکم جاهلیت. هر که در حکم خدا اشباه کند به حکم جاهلیت حکم نموده است»^۱.

این حدیث را شیخ طوسی در «تهذیب» از احمد بن محمد بن خالد نقل می‌کند.^۲

و شیخ صدوق در «فقیه» از امام صادق علیه السلام مثل این حدیث را نقل کرده، سپس ذیلی را به آن اضافه نموده است:

«هر کس به دو درهم به غیر حکم خدا حکم کند، به خدا کافر شده است»^۳ و^۴

۱- «کافی» ج ۷ ص ۴۰۷ کتاب قضاء.

۲- «تهذیب» ج ۶ ص ۲۱۸ کتاب قضاء.

۳- «فقیه» ج ۳ ص ۴ کتاب قضاء.

در «خصال» از محمد بن موسی بن متوکل نقل می‌کند، از علی بن حسین سعد - آبادی، از احمد بن ابی عبدالله برقی، از پدرش، از محمد بن ابی عمیر که با واسطه از امام

این بود بحث ما پیرامون ولایت فقیه.

و در آن تنها بر شرائط والی و قاضی و مفتی و به روایات وارده در این مقام اقتصار کردیم، ولی حدود ولایت وی، و شرایط افرادی را که فقیه بر آنها ولایت دارد، ذکر ننمودیم، چون خارج از موضوع کتاب که در باره حقوق زنان است، می باشد.

امید است خداوند توفیق دهد که در آینده رساله ای ابتکاری در این زمینه تألیف کنیم.

و فعلاً اگر کسی مایل است بر شرایط و حدود ولایت اطلاع پیدا کند، به کتاب «عوائد الایام» مولی احمد نراقی، و کتاب «بلغة الفقیه» تألیف سید محمد آل بحر العلوم، و «عناوین الاصول» سید عبدالفتاح مراغی حسینی رحمة الله علیهم مراجعه کند.

پس از ادراک این مقدمات، معلوم می شود که قضاوت و حکومت از بزرگترین، بلکه مهمتر از تمام امور مردم است، و در اجتماع هیچ امری به اهمیت آن نمی باشد. زیرا قضاوت و حکومت به منزله روح اجتماع می باشند. و قیام و قوام مردم به ولایت است، و ولایت منصبی الهی و از جانب پروردگار است، بدون واسطه، یا با واسطه ای که از جانب خداوند منصوب است، لا غیر^۱.

←

صادق علیه السلام روایت می کند که حضرت فرمودند:

« قضاوت چهار قسمند: اول - قاضی ئی که به حق قضاوت می کند، ولی خود نمی داند که قضاوتش حق است. این شخص در داخل آتش است. دوم - قاضی ئی که به باطل حکم کرده، و خود نمی داند که باطل است. او نیز در آتش است. سوم - قاضی ئی که به باطل حکم نموده، خود نیز از بطلانش آگاه است. او نیز در آتش است. چهارم - قاضی ئی که به حق حکم کرده و می داند که حکمش حق است. فقط او داخل بهشت است. » « خصال » چاپ سنگی ص ۱۱۸

۱- سزاوار است که داینجا به سخن عالم بزرگوار، آیه الله شیخ محمد حسین

←

و تصرف در حقوق مردم جایز نیست، مگر به اذن خدا. زیرا تصرف در حق غیر است، که جز با اجازه ولیّ او جائز نیست. و او همانا خداوند است. پس اگر دلیلی بر شرطیت امری در قضاوت و ولایت دلالت کند، باید حتماً

←

کاشف الغطاء از کتاب بدیع «اصل الشیعة و اصولها» اشاره کنیم، می‌فرماید: برای ولایت و قضاوت و نفوذ حکم قاضی در حلّ اختلافات مقامی رفیع است و نزد شیعه، شاخه‌ای از شاخه‌های درخت نبوت و امامت است، و نیز یکی از مراتب ریاست عامه و خلافت الهی در زمین می‌باشد. در قرآن مجید آمده:

یا داود انا جعلناک خلیفة فی الارض فاحکم بین الناس بالحق.

«ای داود ما تو را خلیفه خود در زمین قرار دادیم، پس میان مردم به حق حکم نما.»

در آیه دیگر آمده:

فلا وربک لا یؤمنون حتّیٰ یحکموک فیما شجر بینهم ثم لا یجدوا فی انفسهم حرجاً ممّا قضیت و یسلّموا تسلیماً.

«قسم به پروردگارت که ایمان مردم به کمال نرسد، مگر آنکه به نحو کامل و تمام از خود سلب اختیار نموده، اراده خود را فانی در خواست تو گردانند و اگر تو را در نزاعی حکم قرار دهند، هیچ ملال و اندوهی از حکم تو پیدا نکنند و کاملاً خود را تسلیم اراده تو نمایند.» چگونه چنین نباشد و حال آنکه حکام و قضات، امین خدا بر نوامیس (جان، مال، ناموس) مردمند. و از این رو مقام آنان بسیار رفیع، و لغزش آنان نابخشودنی است.

در احادیث در باره بزرگی و عظمت مقام آنان چنان آمده، که کوهها را می‌لرزاند. مانند کلام امام علیه السلام که فرمود: «قاضی در کنار جهنم است. و زبان قاضی بین شعله‌های آتش است.» «ای شریح مکانی نشسته‌ای که جز نبی یا شقی در آن نمی‌نشیند.» و در حدیث نبوی است: «هر کس در منصب قضاوت نشیند، بدون کار ذبح شده است.» بسیاری از این قبیل احادیث در این مورد وارد شده.

و حکمی را که فقیه استنباط کند، اگر بر موضوع کلی باشد، فتوی است. مانند اینکه در مال غیر جز با اذن صاحبش نباید تصرف کرد. و زناشویی با عیال خود حلال و با غیر حرام است. و اگر بر موضوع جزئی باشد (قضاوت و حکومت) است. مثل اینکه: این زن زوجه این مرد است، یا اینکه اجنبی است. و تمام اینها منصب مجتهد عادل است که از طرف امام علیه السلام

←

از آن پیروی کرد. و اگر بر شرطیت یا عدم شرطیت امری، از ادله اجتهادی مانند آیات شریفه، یا روایت، یا اجماع، یا سیره، دلیلی نیافتیم که به آن متمسک شویم، اصل در این مورد عدم جواز حکومت و قضاوت است. زیرا جواز تصرف در حق دیگری، باید به یک علم وجدانی، یا تعبّدی متکی باشد. و باوجودشک، جائز نیست، زیرا ظنّ به هیچ وجه جای حق را نخواهد گرفت.

وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئاً. (آیه ۳۶ ازسوره یونس ۱۰ و آیه ۲۸ ازسوره نجم - ۵۳).

و در این مورد روایاتی وارد است که دلالت می‌کند در موارد شبهه باید توقّف نمود. و بارزترین آنها در مسائل حقوقی است، که اصل عقلی نیز حکم به توقّف می‌کند.

روایات بسیاری وجود دارد که دلالت می‌کند توقّف در شبهات، بهتر از فرو رفتن در مهلکه‌ها است.

چنانکه شیخ حرّعاملی در «وسائل» از کلینی روایت می‌کند: از محمد بن یحیی، از محمد بن حسین، از محمد بن عیسی، از صفوان بن یحیی، از داود بن حصین، از عمر بن حنظله، از امام صادق علیه السلام که آن حضرت در ضمن حدیثی فرمود:

«همانا امور بر سه گونه‌اند: امری که صلاح آن روشن و واضح است، و باید

←

نیابت عامه دارد، و خواه قضاوت باشد، که عبارت است از تشخیص موضوعات، همراه با نزاع و خصومت، یا بدون آن مانند حکم به اول ماه نمودن، یا وقف، یا انتساب کسی به دیگری. تمام اینها احتیاج به ذوق سرشار، و حدس قوی، و هوش خارق العاده‌ای دارد، که باید بیش از هوش مورد نیاز در فتوی باشد. و اگر کسی حائز صفات فوق نباشد، زیانش بیش از نفعش خواهد بود، و خطایش بیش از صوابش. اما تصدّی غیر مجتهد عادلّی که قابلیت فتوی را دارد، به این مقام، نزد ما شیعیان از بزرگترین محرّمات و کبائر، بلکه در حدّ کفر است. و ما علماء بزرگ و اساتید خود را می‌دیدیم که از حکم سرباز می‌زدند، و خصومت‌ها را غالباً با مصالحه حلّ می‌کردند. و ما همواره به پیروی از سلف صالح همین راه را خواهیم پیمود.

«اصل الشیعه» چاپ بیروت ص ۱۶۷ تا ص ۱۶۹ سال ۱۳۷۹ هجریه قمریه.

از آن پیروی نمود. و امری که گمراهی آن بیّن است، که باید از آن اجتناب کرد. و امری که شبهه‌ناک و تشخیص آن مشکل است، که باید آن را به خدا و رسول واگذار نمود. پیغمبر ﷺ فرمود: حلال روشن، حرام روشن، و شبهات بین این دو. هر کس شبهات را ترک گوید، از محرّمات نجات یابد. و هر که مرتکب شبهات شود، به محرّمات آلوده می‌گردد، و ندانسته به هلاکت می‌افتد. سپس در آخر حدیث فرمود: بدرستی که توقّف در شبهات، بهتر از دخول در مهلکه‌ها است^۱.

و صدوق این حدیث را از داود بن حصین با سند خود ذکر کرده^۲.

و شیخ با اسناد خود از محمد بن محبوب، از محمد بن عیسی مثل این را نقل کرده^۳.

دیگر روایتی است که شیخ حرّعاملی با سند خود از محمد بن یحیی، از احمد بن محمد؛ از حسین بن سعید، از حسین (حسن) بن جارود، از موسی بن بکر بن داب، از شخصی دیگر از امام باقر علیه السلام نقل می‌کند که حضرت در حدیثی به زید بن علی علیه السلام فرمودند: «خداوند حلال و حرامی وضع، و واجباتی رامعین فرموده، و مثل‌هائی بیان کرده، و ستتهائی نهاده، تا اینکه فرمودند: در هر کاری که می‌خواهی انجام دهی، اگر از طرف خدا بیّنه و دلیلی داری، و در هر امری که می‌خواهی دنبال کنی، اگر بر مشروعیت آن یقین داری به کارت ادامه بده، و گرنه به کاری که در آن شکّ داری اقدام نکن»^۴. و دیگر روایاتی از این قبیل که مستفیضه‌اند و دلالت دارند بر اینکه از ارتکاب شبهات جداً باید پرهیز نمود.

۱- « وسائل » چاپ بهادری ج ۳ ص ۳۸۷ کتاب قضاء.

۲- « » « » « » « » « » « » « »

۳- « » « » « » « » « » « » « »

۴- « » « » « » « » « » « » « »

بنابر این، اگر در شرطیت مرد بودن قاضی، و ولی و مفتی، شک کنیم، بر فرض نبودن دلیل اجتهادی، قاعده واصل حکم بر مرد بودن مفتی و قاضی می نماید، نه اینکه اصل، اقتضای عدم مشروطیت مرد بودن را دارد. و بر پایه این استدلال حرمت تصدّی زن، نسبت به اموری که از شئون ولایت است، روشن می گردد.

فصل چهارم از مرحله دوم:

روایات در عدم تصدّی زن، قضاوت و حکومت و افتاء را

روایات در عدم تصدّی زن قضاوت و حکومت و افتاء را

اینک بپردازیم به ذکر و شرح روایاتی که در این مورد (عدم جواز قضاوت و حکومت برای زنان) وارد است.

۱- صحیحۀ ابی خدیجه که قبلاً گذشت: «بنگرید مردی را که از قضاوت ما بهره‌ای دارد، او را بین خود حَکَم قرار دهید، که من او را بر شما قاضی قرار دادم. و قضاوتتان را نزد او ببرید».

همچنین روایتی دیگر است که: «مردی را که حلال و حرام ما رامی‌داند، بین خود حَکَم قرار دهید، که من او را بر شما حَکَم قرار دادم». دلیل ما در این روایت آن است که امام علیه السلام در این دوروایت، مرد را قاضی قرار داده، پس موردنصب امام، عنوان مرد است. بنابراین مرد فقط موضوع منصب قضاوت است. ولی زن منصوب نمی‌باشد. و قاعده هم اقتضای عدم نصب او را می‌کند.

از جمله نوشته امام زمان عجل الله فرجه می‌باشد که فرمود: «در حوادثی که برایتان اتفاق می‌افتد، به روایان حدیث ما مراجعه کنید، که آنان حجّت من بر شمایند، و من حجّت خدایم برایشان». در اینجا «رواة» جمع راوی آورده شده، و راوی مذکور است. بنابر این امام فقط اجازه مراجعه به مردان را داده است.

از این جهت، احادیثی که ظاهرشان مطلق است، و شامل مرد و زن هر دو می‌شود، مثل مقبولۀ عمر بن حنظله- که در ذیل مذکور است- به این دو حدیث مقید می‌شوند.

مقبوله عمر بن حنظله: «باید دو شخص متخاصم، کسی را که حدیث ما را روایت می‌کند و در حلال و حرام ما دقت نظر دارد، و احکام ما را می‌داند، او را به عنوان حکم بپذیرند، که من او را حاکم بر شما قرار دادم». آنچه گفتیم، در صورتی است که روایت مقبوله، اطلاق داشته باشد و زن را هم شامل بشود، و بگوئیم که مقبوله منصرف به مردان نیست.

ولی اگر انصراف مقبوله رابه مردان بپذیریم، از آن روکه در آن زمان قضاوت زن اصلاً معمول نبوده است، جز اینکه مطرود هم بوده، حدیث فقط شامل مردان می‌شود و از اول اطلاق ندارد، تا اینکه قید بخوهد.

اما آیاتی نظیر آیه:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ. (آیه ۵۸ از سوره نساء - ۴).

« خداوند شما را امر کرده که امانات را به اهل آن بازگردانید، و چون

بین مردم حکم می‌کنید به عدل حکم کنید».

و آیه شریفه: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَتَّانٌ قَوْمٌ عَلَىٰ الْأَلَّا تَعْدِلُوا إِعْدِلُوا. (آیه ۸ از سوره مائده - ۵).

« ای مردم باایمان برای خدا بپاخیزید، و شاهدان به عدل باشید، و شدت دشمنی

قومی موجب نشود که عدالت را رها کنید، عدالت ورزید».

و دیگر آیه شریفه: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا وَإِنْ تَلَوْنَهَا أَوْ تَعْرِضُوهَا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا. (آیه ۳۵ از سوره نساء - ۴).

« ای مردم با ایمان، بپادارندگان عدل و داد، و شاهدان برای خدا باشید، گرچه

به ضرر شما یا پدر و مادر و خویشان شما باشد. اگر (مشهود علیه) غنی یا فقیر باشد، خداوند

ایشان (غنی و فقیر) سزاوارتر است. پس از هوای نفس متابعت نکنید، که تا عدالت رارها سازید و اگر پشت کنید، یا از عدالت اعراض کنید، خداوند به اعمال شما آگاهی دارد.» و نیز مفهوم آیه شریفه: وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ* هُمُ الظَّالِمُونَ* هُمُ الْفَاسِقُونَ. (آیات ۴۴-۴۵-۴۷ از سوره مائده).

« کسانی که به آنچه خداوند فرستاده، حکم نکنند کافرند. و در آیه دیگر ظالمند. و در آیه دیگر فاسقند.»

از این آیات استفاده اطلاق نمی‌شود، زیرا در مقام بیان حدود و شرائط حکم نیستند تا به آن بتوان متمسک شد.

چنان که در آیه جمعه چنین است:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ذُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ.

« ای مؤمنان چون بانگ نماز در روز جمعه بر آید، به ذکر خدا بشتابید، و خرید و فروش را رها کنید.» که این آیه بنظر به حکم در وقت نداء دارد، ولی نظربه اصل نماز ندارد.

هم چنین آیه صید: «باکی نیست که از صیدهایی که سگان صید نخورده‌اند، بخورید.» که آیه از حیث انواع گوشت اطلاق ندارد، تا در حلیت گوشتهایی که به آن دلیلی نداریم، بتوان به آیه متمسک شد.

در اینجا نیز، آیات فقط ناظر است به این معنی که لازم است به عدل حکم شود، و شدت دشمنی قومی مانع رعایت عدل نگردد. و قرابت و خویشی امثال والدین و اقرباء، از حکم به عدل جلوگیری نکند. خواه فقیر باشند، خواه غنی، ولی اطلاق ندارد که مخاطب مرد و زن هر دو می‌توانند بر مسند بنشینند.

و بر فرض که آیه اطلاق داشته باشد، به دو روایت صحیح مذکور که قضاوت و حکم را ویژه مردان دانسته قید می‌خورند.

اگر ایراد شود: هر دو دلیل مُثَبِّتِ حُکْم هستند، و بین آنها منافاتی نیست تا مراجعه به قید شود. و وجهی ندارد که خصوصیت مرد فقط ملاحظه شود.

در جواب گفته می‌شود: اگر مقیدی در کلام وجود داشت، می‌بایست آنرا بر مُطَلَق ترجیح داد، چون دلیل مقید قوی‌تر از دلیل مطلق است. بنابراین اگر موضوع در هر دو، واحد باشد، مانند این مثال: یک بنده را آزاد کن، و یک بنده مؤمن را آزاد کن. باید بوسیله مقید، مطلق را قید زد. و دلیل ترجیح مقید بر مطلق، این است که بر فرض عدم دخالت داشتن مقید در حکم، حکمی که بعد از مطلق به واسطه مقید آمده است لغو و بیهود خواهد بود.

ایراد نشود: حکم به مشروطیت «مردی» در قضاوت آنچنان که از حدیث شریف استفاده می‌شود، منوط است به اینکه مفهوم لقب و قید حُجَّت داشته باشد. (یعنی مفهوم رَجُل دلالت بر شرطیت مردی کند و غیر مرد را از حکم بیرون راند) در حالی که خلافت به اثبات رسیده.

زیرا در جواب خواهیم گفت: عنوان رجل موضوع حکم قضاوت است، و استناد به موضوع بودن عنوان یک مطلب و استناد به مفهوم قید و لقب مطلب دیگری است زیرا معنای مفهوم یعنی رجل، نفی حکم است از زن. و مفهوم البته چنان که بیان شده است حجّت ندارد لکن موضوع قرار گرفتن مرد در حکم، معنایش جائز نبودن رجوع به زن است در مورد قضاوت، زیرا وقتی می‌توانیم زن را نیز شامل این حکم قرار دهیم، که لفظ رجل را از معنای خود حذف کنیم، و وجهی برای الغای خصوصیت لفظ نیست، زیرا در محلّ خود ثابت شده که دلیل اشتراک تکلیف در موضوعات و مناصب جاری نیست.

حاصل آن که قضاوت منصب است و باید موضوع آن که حکم قضاء بر او ثابت است، با دلیل احراز شود. و این احراز در مورد مرد کامل است. ولی در مورد زن، اصل، حکم به عدم آن می‌کند.

و مفهوم لقب بر فرض اینکه حجت باشد، دلیل ظاهری است در نفی قضاوت از زن، و این دلیلی اجتهادی است. و چون حجیت ندارد، پس دلیل اجتهادی بر نفی قضاوت از زنان نداریم، بلکه دلیل، جریان اصل تعبّدی است.

بلی کسی که به دلیل اجتهادی، یعنی روایت متمسک شود، برای عدم جواز قضاوت برای زن، باید به مفهوم لقب متمسک گردد. و چون لقب حجیت ندارد، بلکه مفهوم ندارد، تمسک به آن صحیح نیست.

۲- از جمله روایت جابر از امام باقر علیه السلام که فرمود: «زن نمی تواند متصدی قضاوت و حکومت شود». و در «مستند» نیز به این روایت استدلال کرده است.^۱

دیگر روایت حماد بن عمرو است با دو روایت مرسل دیگر مُطَّلَب بن زیاد، و عمرو بن عثمان.^۲

و اما روایت حماد: این روایت راصدوق در باب نوادر فقیه آورده که وصیت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است به امیرالمؤمنین علیه السلام. و صدوق به سندش از حماد بن عمرو و انس بن محمد از پدرش، که تمامی از جعفر بن محمد از پدرش، از جدش از علی بن ابی طالب علیه السلام نقل می کنند که آن حضرت از پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله شنید که فرمود: «ای علی تو را وصیت می کنم به اموری و بر آن مواظبت نما، که تا وقتی بر آن مواظبت کنی در خیر و سعادت خواهی بود. سپس حضرت چند مورد را ذکر فرمودند تا به اینجا رسیدند:

یا علی! بر زنان جمعه و جماعت، اذان و اقامه، عیادت مریض، تشییع جنازه، و هروله بین صفا و مروه، دست کشیدن به حجرالاسود (به هنگام ازدحام که موجب برخورد بین زن و مرد می گردد)، همچنین تراشیدن موی سر نیست. زن نباید

۱- «مستند» ج ۲ ص ۵۱۹.

۲- « » »

قضاوت کند، ومورد مشورت نباید قرار گیرد، وذبج جز در وقت ضرورت نباید بکند، وتلبیه (لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ) نباید بلند بگوید، در کنار قبر نایستد، و خطبه (روز جمعه) را نشنود، ازدواج را خود به عهده نگیرد، از خانه بی‌اذن شوهر بیرون نرود، واگر برود خدا و جبرائیل و میکائیل او را لعنت کنند، و از خانه شوهر چیزی جز با اجازه شوهر نبخشد، و شب را نخوابد در حالی که شوهر بر او خشمگین باشد، اگرچه شوهر به او بدی کرده باشد تا آخر». در کتاب «وسائل» این حدیث را با همین سند تا جمله «و قضاوت نباید بکند» آورده است.

شیخ صدوق در «مشیخه» گوید: آن روایتی را که از حماد بن عمرو و انس بن محمد راجع به وصیت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله به امیرالمؤمنین علیه السلام نقل شده، من از محمد بن علی شاه، از ابو حامد احمد بن محمد بن احمد بن حسین، از ابو یزید احمد بن خالد خالیدی، از محمد بن احمد بن صالح تمیمی، از پدرش احمد بن صالح تمیمی، از محمد بن خاتم قطان، از حماد بن عمرو، از جعفر بن محمد، از پدرش، از جدش، از علی بن ابی طالب علیه السلام نقل کرده‌ام.

همچنین این روایت را از محمد بن علی شاه روایت کردم که او از ابو حامد، از ابو یزید، از محمد بن احمد صالح تمیمی، از پدرش، از انس بن محمد ابومالک، از پدرش، از جعفر بن محمد، از پدرش، از جدش، از علی بن ابی طالب علیه السلام از پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل کرده که به امیرالمؤمنین فرمود: «یا علی تو را به وصیتی سفارش می‌کنم...» تا انتهای وصیت.

نگارنده: حماد بن عمرو ممکن است نصیبی باشد و نامش در رجال نیامده و همچنین انس بن محمد، و در طریق حدیث چند نفر مجهول الحال وجود دارد که گویا از اهل تسنن اند.

ولی فقهای شیعه این عبارات از وصیت را در کتب خود آورده‌اند، و در ابواب فقه نقل کرده، و در مواضع متعدّد به آن استشهاد نموده‌اند.

و صدوق این فقرات متعلق به زنان را در کتاب «خصال» وقتی که ابواب نوزده‌گانه را می‌شمرد، با سند اولی، و شیخ طبرسی در کتاب «مکارم الاخلاق» ذکر کرده‌اند.

و کلام پیامبر «این امور بر زنان نیست» ظاهر است در اینکه این امور به آنان واگذار نشده، پس صحیح نیست که متصدی آنها شوند.

و این سخن که «اقامه نماز و عیادت مریض و جماعت، نسبت به زنان مورد رغبت است، و روایت فقط به این نکته متوجه است که بر آنها الزامی نیست» علاوه بر اینکه قابل اشکال است به اینکه می‌توان گفت صدور این گونه امور از زنان مطلوب نیست چنان که ظاهر است، منافات ندارد با اینکه سایر موارد بر حال خود یعنی عدم جواز آنها برای زنان از طرف شارع باقی باشد، و بهیچ وجه مطلوب نباشد.

در «جواهر» پس از آن که بر عدم جواز قضاوت برای زن نقل اجماع می‌کند می‌گوید: بدلیل حدیث نبوی که می‌فرماید: «قومی که زمامدار آن زن باشد، رستگار نخواهد شد» و در حدیث دیگر است: «زن نباید متصدی قضاوت شود» همچنین وصیت پیغمبر ﷺ که در فقیه از حماد نقل شده، که آن حضرت فرمود: «یا علی برای زن جمعه و جماعت وضع نشده - تا اینکه گوید: زن نباید متصدی قضاوت شود.» و این روایات مؤید است به این مطلب که زن در این منصب نقصان دارد، و سزاوار نیست با مردان مجالست نماید، و صدای خود را میان آنان بلند گرداند. و نیز به دلیل سیاق کلمات ائمه علیهم‌السلام، که در زمان غیبت و غیر غیبت از طرف خود نائب، نصب می‌نمودند، بلکه در بعضی تصریح به مرد شده، لاقلاً آن که در جواز آن برای زن شک پیدا می‌شود، و اصل در این موقع عدم جواز می‌باشد^۱.

در «مفتاح الکرامه» گوید: اما زن جائز نیست قاضی باشد، به دلیل حدیث جابر

۱- «جواهر» چاپ ملفق کتاب قضاء ص ۲.

از امام باقر علیه السلام که می‌فرماید: «هیچ زنی نباید قضاوت کند». و مقدّس اردبیلی اگر اجماع نبود، این دلیل را قبول نمی‌کرد. ولی این خبر با شهرتی که بین فقهاء دارد، جبران می‌شود، ولو اینکه اجماع را هم انکار کنند. علاوه بر آنچه راجع به نقصان عقل و دین، و عدم صلاحیت وی برای اقامه نماز برای مردان، و اینکه شهادت وی غالباً نصف شهادت مرد است، وارد شده است.^۱

نگارنده: آنچه در «مفتاح الکرامه» درباره جبران خبرباشهرت گفته شده، غیر از سیره‌ای است که قبلاً ذکرش آمد. زیرا سیره خودبه تنهایی دلیلی کامل برای مقصود ماست. و اما جبران خبر با شهرت، به این معناست که حجّت و دلیل برای حکم، خود خبر است، ولی ضعف آن به شهرت جبران می‌شود.

۳- روایات ابن نُبّاته و ابن ابی المقدم و ابن کثیر است که: «زن به کاری که بیرون از شأن اوست، گماشته نشود».^۲

همچنین است کلام امیرالمؤمنین علیه السلام به فرزندش امام حسن مجتبی علیه السلام در وصیّتی که برای آن حضرت در حاضرین نوشت، و این وصیّت از بهترین وصایای آن حضرت بشمار می‌رود، و در ضمن آن می‌فرماید:

«زن را به کاری که بیرون از حدّ و شأن اوست مگمار، که زن ریحان و گل است، و قهرمان نیست».^۳

اما اموری که بیرون از شأن زن است دو معنی دارد:

۱- اموری که از شأن زنان و کارهای مختصّ به آنان بیرون است.

۲- اموری که از قدرت و تمکّن و طبیعت او خارج است.

و معنی دوم قوی‌تر است، بواسطه دلیلی که حضرت ذکر کرده: «زن ریحان

۱- «مفتاح الکرامه» ج ۱۰ ص ۹ کتاب قضاء.

۲- «مستند» ج ۲ ص ۵۱۹ کتاب قضاء.

۳- «نهج البلاغه» باب کتب ص ۵۶ از چاپ مصر - عبده.

است نه قهرمان». و نیز محتمل است که هر دو معنی اراده شده باشد، به این نحو که کلمه «بیرون از شأن زن را» در یک معنای کلی که هر دو جنبه را شامل می شود استعمال کنیم. و تعلیل امام هم با آن منافاتی ندارد، بلکه متناسب هم می باشد.

و معلوم است که حکومت و قضاوت از امور مشکل است، بلکه از مشکل ترین امور می باشد، و نیاز به قدرت و سعۀ جسمی، و علمی، و وسعت ادراک، و بصیرت عمیق، و هوش سرشار، و صبر جمیل، و اراده کافیه و قوی و تأثیرگذار بدون تأثر و انفعال دارد. و گرنه خلاف مقصود حاصل می شود، و به نقیض مطلوب، یعنی از هم گیسختگی و سستی و تباهی منجر می گردد. و گویا این سخن امام در این وصیت: «بپرهیزید از مشورت با زنان، که رأی آنها تباهی آورده و عزمشان سست است» به این اصل دلالت می کند.

مضافاً به اینکه حکومت و قضاوت غالباً مشورت ممکن نیست، و وقتی زن نمی تواند طرف مشورت واقع شود، چگونه در مسند حکومت و قضاوت قرار گیرد؟

شیخ محمد عبده در شرح قول امام علیه السلام: «زن ریحان است» گوید:

این وصیت کجا، و حال کسانی که زنان را به صحنه اجتماع و شرکت در مصالح امت می کشانند، و بالاتر اینکه این کارها را برای او بزرگواری می دانند، کجا؟^۱

نگارنده گوید: تأمل دقیق در سخنان آن حضرت «مگذار که از حدّ خود پافراتر نهند، و او را واسطه برای شفاعت دیگران قرار مده» نیز به گفته ما دلالت می کند. خلاصه در زن، حالت رقت و لطف و احساس و اثر پذیری وجود دارد، چنانکه خلقت طبیعی او برای اثر برداری و انفعال (قبول نطفه و اثر برداشتن از آن)

۱- پاورقی عبده ص ۵۶ از باب کتب «نهج البلاغه».

خلق گردیده است.

و این روحیه اثرپذیری با آنچه که نیازمند به اعمال قوه و اثرگذاری در کارهای طاقت فرسا و برخوردهای اجتماعی است، مثل حکومت و قضاوت، منافات دارد. و وصیت امیرمؤمنان علیه السلام به مالک اشتر را قبلاً یاد آورد شدیم که فرمود: «پس برای حکومت بین مردم بهترین فرد از رعیت خود را انتخاب کن. از افرادی که تحمل سختی‌های امور را دارند، و دشمنان نمی‌توانند او را از پای درآورند. در لغزشها فرو نلغزد، و قدرت تحمل حق را داشته باشد. از طمع در امور نفسانی خویش را دور بدارد و به دقت و درایت کم اکتفا نکند بلکه یا نهایت فکر و فهم رسیدگی کند. افرادی را انتخاب کن که در شبهات جانب احتیاط را از دست ندهند، کسانی که به بهترین دلیل و برهان استوار عمل کنند، و از مراجعه ارباب رجوع آزوده خاطر نگردند؛ کسانی که تامل‌آیه‌ای روشن نشود، قدم از قدم برندارند، و هنگامی که روشن شد، قاطع و کوبنده با آن برخورد کنند. و ثنا گوینان او را نفرینند، و متکبر نسازند. زیاده گوئی‌ها او را از ادراک حقیقت منحرف نسازند که البته اینان در اقلیت‌اند».

نگارنده: به جان خودم سوگند سزاوار است این وصیت را با نور بر چشمان حور بنگارند که بالاتر از آن است، که با مرکب بر صفحات کاغذ، یا با آب طلا بر پهنه شفق نگاشته شود.

مطلبی لطیف: در استعاره‌ای که امام علیه السلام بکار برده، وزن راریحانه خوانده، سرّ عجیبی نهفته است که تمام سخنان گذشته ما را از لطافت، رقت و احساس و سایر صفات زن، در بر می‌گیرد. زیرا ریحان یعنی گیاه خوشبو مانند گل است. و ریحانه در لغت به دسته گیاه خوشبو و گیاه معطر معروف می‌گویند. و شادابی و طراوت وی تا وقتی است که در بوستان و باغ و بر شاخسار یعنی محیط طبیعی خود بماند، و در کنار درخت و اصل خویش زندگی کند. و به سبب همین لطافت بسیار است که بادی شدید، گلبرگ‌هایش را می‌پراکند و لطافت و بویش را از بین می‌برد. و آن را به‌وادی تباهی می‌رساند.

همین طور زن، چون قهرمان روئین تن خلق نشده، که تحمل شدائد را داشته باشد و مشکلات رتق و فتق امور را تحمل کند، باید در گلزار خانوادگی خود به حفظ شخصیت و کرامت خود بپردازد و از این حد تجاوز نکند.

ولی اگر در اجتماع مردان داخل شود، و در کار آنان دخالت کند، و متصدی امور مهم گردد، باد کشنده مهالک و آفات و انحرافات، بر وی وزیدن گیرد، و وجودش را درهم شکنند، و سجایای فطری و خدادادی و غرائز لطیف و مناسب در او را از وی بگیرد، و بوی خوش نفسانیش از بین برود. در نتیجه وجود عزیز و صفات ویژه و خلق نیکوی او به پستی گراید و ضایع گردد؛ و این مطلب ظلمی نابخشودنی در حق او است.

۴- روایتی است که بخاری در دو موضع از کتابش نقل کرده، اول در کتاب مغازی. دوم در کتاب «فتن» می‌گوید: روایت کرد برای ما عثمان بن هثیم، از عوف، از حسن، از ابی بکره که گوید: خداوند مرا در جنگ جمل به واسطه سخنی که از پیغمبر ﷺ شنیدم بهره‌مند ساخت. که به استناد آن با اصحاب جمل جنگ کردم و آن سخن این است که چون به پیغمبر خبر رسید که دختر کسری سلطنت فارس را بدست گرفته فرمود:

۱- قسطلانی در جزء دهم از کتاب «ارشاد الساری الی صحیح بخاری» در کتاب «فتن» گوید: کلمه فارس منصرف است (تنوین قبول می‌کند) و ابن مالک گفته: این کلمه با تنوین تلفظ شده، ولی صحیح بدون تنوین است. و در «کواکب» گوید: کلمه فارس بر دو معنی اطلاق می‌شود: یکی بر اهالی عجم. دوم بر شهرهای آنها. و بنا بر معنی اول تنوین قبول می‌کند، و بر مبنای دوم هم، قابلیت تنوین را دارد، ولی ممکن است بدون تنوین تلفظ شود. سپس گوید: افرادی که قضاوت زن را منع کرده‌اند، به این حدیث استدلال می‌کنند، و این قول تمامی فقهاست. و أبوحنیفه می‌گوید: قضاوت زن در مواردی که شهادتش مسموع است، مورد قبول است.

و اسماعیلی به واسطه نضر بن شمیل، از عوف جمله‌ای را به آخر این روایت اضافه کرده

« قومی که زمامداری و اختیار خود را بدست زنی دهد، هرگز رستگار نخواهد شد»^۱.

و این حدیث در همه نسخه‌های کتاب « صحیح بخاری » از قدیم و جدید موجود است. و نیز در تمام شرح‌های آن، مثل «ارشاد الساری» و کتاب «عمدة القاری»، و غیر این دو ذکر گردیده است.

این روایت رانسائی در کتاب «قضاوت» با سند دیگری از ابی بکره نقل می‌کند که می‌گوید: خداوند مرا به برکت حدیثی که از پیغمبر ﷺ شنیده بودم نجات داد، و آن حدیث این است: چون کسری هلاک شد، پیغمبر پرسید چه کسی جانشین وی گشت؟ گفتند: دخترش، فرمود: « قومی که حکومت خود را به عهده زنی گذارد، هرگز رستگار نخواهد شد»^۲.

همچنین ابو عیسی ترمذی در کتاب «فتن» در باب ۷۵ عین حدیث نسائی را آورده، و در ذیل آن چنین اضافه کرده: ابوبکره گوید: وقتی عایشه قصد بصره کرد، بیاد سخنی از رسول اکرم ﷺ افتادم، که خداوند بوسیله آن مرا از گمراهی حفظ کرد. ابو عیسی گوید: این حدیث صحیح است.^۳

← گوید: ابوبکره گفت: از کلام پیغمبر دانستم که اصحاب جمل پیروز نخواهند شد. و در جزء ششم از «ارشاد الساری» در کتاب «مغازی» ص ۵۱۳ در وقتی که این حدیث را شرح می‌کند، گوید: مذهب تمامی فقهاء این است که زن به قضاوت و حکومت منصوب نخواهد شد، ولی طبری این را اجازه داده. و این حکم مخصوص مالک و ابوحنیفه است که گویند: زن در مواردی که شهادتش قبول است، می‌تواند حکم کند. (مصنّف)

۱- صحیح بخاری ج ۳ کتاب «مغازی» ص ۶۰. و ج ۴ کتاب «فتن» ص ۱۵۴ چاپ عثمانی مصر سال ۱۳۵۱ هجریه.

۲- «سنن نسائی» ج ۸ کتاب «آداب قضاء» ص ۲۲۷ چاپ مصر (الازهر).

۳- «ترمذی» ج ۴ ص ۵۲۷ و ص ۵۲۸ چاپ مصطفی بابتی.

این روایت به الفاظ و عبارات مختلف نقل شده است. وبه این صورت نیز آمده: «قومی که زن تکیه‌گاه و متولی امور آنها باشد، هرگز رستگار و موفق نخواهد بود». و در «تحف العقول»^۱ عین این روایت را نقل کرده. ولی در بحار وقتی که از «تحف العقول» نقل می‌کند، بجای لفظ «أَسَدُوا» لفظ «أَسَدُوا» را آورده است.^۲

در «نهایه» ابن‌اثیر در ماده «قیم» حدیث را به این صورت نقل نموده: «قومی که قِیم آنها زن است، رستگاری نخواهد دید».^۳

و در حاشیه «نهایه» از هروی و «لسان» بجای لفظ «قِیمهم» لفظ «قِیمتهم» آمده است.^۴

و در «جواهر» مذکور است: «روی صلاح و سعادت نبیند آن قومی که زن ولی آنها باشد».^۵

و در «مستند» است: «به صلاح نرسد قومی که زنی ولی آنها باشد».^۶ و ناگفته نماند که این حدیث نزد عامه مشهور و مستفیض است، و آن را در کتب تفسیر و حدیث و تاریخ و سیره خود آورده‌اند.

۱- «تحف العقول» چاپ حیدری ص ۳۵.

۲- «بحار الانوار» چاپ جدید ج ۷ ص ۱۳۸.

۳- «نهایه» ج ۴ ص ۱۳۵.

۴- «نهایه» ج ۴ ص ۱۳۵.

۵- «جواهر» کتاب قضاء ص ۲ چاپ ملّقی

۶- «مستند» ج ۲ کتاب قضاء ص ۵۱۹.

۷- در «کنز العمال» ج ۶ ص ۱۱ (حدیث ۹۴) این خبر را به بخاری نسبت می‌دهد. همچنین ترمذی، ابن ماجه، احمد حنبل نیز روایت کرده‌اند و تمامی آنها از ابی بکره نقل نموده‌اند که پیغمبر فرمود: «رستگار نخواهد شد قومی که کارش را به دست زن بسپارد». و نیز در ج ۶ ص ۱۵ (حدیث ۱۳۷) به ابی شیبّه نسبت داده که این روایت را از ابی بکره نقل کرده است.

و علماء شیعه هم آن را در کتب فقهی خود از ایشان نقل نموده و در چند موضع به آن استدلال کرده‌اند، بنحوی که ضعف سند آن را می‌توان با شهرت عظیمی که به حدّ اجماع رسیده جبران شده دانست.

ایراد نشود که جبران سند با شهرت، درجائی است که معلوم باشد استناد علماء به خبر شده باشد، و این مطلب در اینجا ناتمام است.

زیرا در جواب گفته خواهد شد: در مورد استناد به حدیث همین بس که آن را در کتب ذکر، و بدان استشهاد کرده، بلکه به عنوان یک حدیث نبوی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بدان استدلال نموده‌اند. و بسیاری از روایت ضعیف ما که آن را با شهرت جبران کرده‌اند، بهتر از این حدیث نمی‌باشد، و این مقدار برای یک فرد فقیه و بصیر کافی است. و اما ابوبکره راوی حدیث، از اصحاب پیغمبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ است که ساکن بصره بوده و به عبادت و صداقت شناخته می‌شده است.

و در کتب رجال در باره وی مذمت و انتقادی دیده نشده، بلکه کناره‌گیری وی از اصحاب جمل در جنگ با امیرالمؤمنین عَلَيْهِ السَّلَام: بر بصیرت او دلالت می‌کند، گرچه او را در صف اصحاب آن حضرت رضوان‌الله علیهم که در رکابش جنگیده‌اند نمی‌توان قرار داد، و علماء اهل سنت شرح حالش را در کتب خود آورده‌اند.

ابن حجر عسقلانی شافعی در «اصابه» گوید: ابوبکره اسمش، نفع بن حارث بوده، و ابن مسروح هم می‌گفتند و ابن سعد بر این اعتقاد است. و ابو احمد از ابی عثمان نه‌دی از ابی بکره نقل می‌کند که: من غلام پیغمبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بودم، ولی مردم مرا به فامیلم نسبت می‌دادند، و اسم من نفع بن مسروح است. و بعضی گفته‌اند: اسمش مسروح بوده و به این مطلب، ابن اسحاق معتقد است.

وی به کنیه‌اش مشهور بود و از فضلاء صحابه به‌شمار می‌رفت و در بصره ساکن بود، و از خود اولادی بجای گذاشت که تمامی آنها دارای فضیلت و شهرت بودند. و هم‌او بود که از قلعه طائف به وسیله طنابی که به قرقره‌ای متصل بود آویزان شده و به

نزد پیغمبر آمد، و چون قرقره به معنای «بکره» است از این جهت به «ابوبکره» شهرت یافت، او از پیغمبر ﷺ روایت دارد، و اولادش هم از وی روایت نقل کرده‌اند.^۱

ابن عبدالبر در «استیعاب» گفته: ابوبکره ثقفی، اسمش نفع بن مسروح است، و نفع بن حارث هم گفته شده. و مادرش سمیه کنیز حارث بن کلدی بود. و ما احوال او را در فصل احوال زیاد بن ابیه گفتیم، چون مادر زیاد و ابوبکره هر دو بوده، و کلاً او را ابوبکره می‌گفت: من غلام پیامبر ﷺ و از اینکه به خویشان خود نسبت داده شود، کراهت داشت. و هم او بود که از قلعه طائف به اتفاق جمعی از غلامان، هنگامی که پیامبر ﷺ در طائف بودند، به آن حضرت ایمان آورد. سپس پیامبر ﷺ آنها را آزاد کردند. از این رو پیوسته خود را به آن حضرت منسوب می‌کرد، و می‌گفت: من آزاد شده پیامبر ﷺ.

سپس ابن عبدالبر گوید: احمد بن زهیر نقل می‌کند که ابوبکره یکی از صحابه پیامبر بوده، و هنگامی که مغیره بن شعبه زنا کرده بود، علیه او شهادت داد، ولی چون شهادت کامل نشده بود، عمر او را تازیانه زد. سپس به او گفت: توبه کن تا شهادتت پذیرفته شود. ابوبکره گفت: توبه کنم تا شهادتت را بپذیری؟ عمر گفت: آری. ولی او جواب داد تا زنده‌ام در باره کسی شهادت نمی‌دهم و بنابراین نیازی به توبه ندارم. و همچنین ابن عیینه و ابن مسلم طائفی، از ابراهیم بن میسره، از سعید بن مسیب نقل می‌کنند که: هنگامی که مغیره بن شعبه زنا کرده بود، سه نفر بروی شهادت دادند، ولی زیاد بن ابیه از اظهار شهادت خودداری کرد. بنابراین عمر هر سه نفر را حد زد. سپس اظهار داشت: توبه کنید، دو نفر از آنها توبه کردند، و شهادتشان مجاز شد، ولی ابوبکره توبه نکرد.

وی از کثرت عبادت همچون پیکانی نحیف و لاغر شده بود تا مرد. گفته شده:

۱- «الاصابة» ج ۳ حرف نون (نفع) ص ۵۴۲ چاپخانه مصطفی محمد در مصر سال

پیغمبر ﷺ او را به ابی بکره کنیه داده است، چون به بکره‌ای (قرقره‌ای) آویزان شده و از قلعه طائف به نزد آن حضرت پائین آمد. از او اولاد بسیاری باقی ماندند، که اغلب آنان از بزرگان علم و فضیلت بشمار می‌رفتند. وی در سال ۵۱ یا ۵۲ در بصره وفات نمود، و وصیت کرد ابو برزّه اسلمی بر او نماز بگذارد. و وی بر او نماز گذارد. حسن بصری گوید: از اصحاب پیغمبر ﷺ با فضیلت‌تر از عمران بن حصین و ابی بکره کسی در بصره ساکن نشد!

۵- ابو عیسی محمد بن سوره ترمذی در کتاب «صحیح» خود در باب ۷۸ از کتاب فتن می‌گوید: روایت کرد برای ما احمد بن سعید اشقر، از یونس بن محمد و هاشم بن قاسم، و هر دو از ساحل مرّی، از سعید جریری، از ابی عثمان نهدی، از ابی هریره روایت کرده‌اند که می‌گوید: پیامبر ﷺ فرمود: «چون امراء شما بهترین شما باشند، و ثروتمندان شما سخاوتمندانان باشند، و امور شما با مشورت انجام پذیرد، پس روی زمین برای شما از زیر زمین بهتر است. و اگر امراء شما اشرارتان، و اغنیاءتان بخیلان، و امور شما به دست زنان افتد، شکم خاک برای شما از روی زمین مناسب‌تر است».

ابو عیسی گوید: این حدیث شگفت‌آوری است، که آن را فقط از صالح مرّی بیاد دارم.

و در احادیث صالح مرّی عجائبی وجود دارد که مختصّ به خود اوست. وی مرد صالحی بوده است.^۲

۶- روایاتی که بطور مطلق، اطاعت از زنان را نهی نموده است، و مفاد آنها با ولایت زنان در قضاوت، و حکومت کاملاً متناقض است. از این قبیل:

۱- «الاستیعاب» ج ۴ کتاب الکنی باب (باء) ابوبکره ص ۱۶۱۴ چاپخانه نهضت

در مصر.

۲- «ترمذی» ج ۴ کتاب «فتن» ص ۵۲۹ و ص ۵۳۰ چاپخانه مصطفی بابی در مصر.

- ۱- روایت «من لایحضره الفقیه» است: «ای مردم از زنان به هیچ وجه اطاعت نکنید و بر هیچ ثروتی آنان را امین مشمرید»^۱.
- ۲- دیگر روایت حسین بن مختار است: «از زنان شرور بپرهیزید، و از خوبان آنها بر حذر باشید. اگر شما را به چیزی امر کردند مخالفت کنید، تا در انجام بدی‌ها به شما طمع نورزند»^۲.
- از جمله در «نهج البلاغه» است: «از زنان شرور بترسید، و از خوبان‌شان بر حذر باشید. در خوبیها اطاعتشان مکنید، تا در بدی‌ها به شما طمع نورزند»^۳.
- ۷- روایاتی که دلالت دارند، زنان از نظر قوا و نفوس، و عقول ضعیفند، و در امور مربوط به سیاست و سلطنت نباید طرف مشورت قرار گیرند.
- از آن جمله در نهج البلاغه است که: امیرالمؤمنین علیه السلام یکی از مفاسد آخر الزمان را اداره مملکت با مشورت زنان شمرده و می‌فرماید: «زمانی برای مردم پیش خواهد آمد که جز سیاست کنندگان و سخن‌چینان در آن تقرّب نیابند. و جز فاجر، زیرک به‌شمار نیاید، و جز منصف کسی ضعیف شمرده نشود. صدقه را زیان، و صلۀ رحم را منت، و عبادت را سبب برتری و سرفرازی بر مردم شمارند. پس در آن زمان حکومت با مشورت زنان، و امارت به دست کودکان، و تدبیر امور جامعه بدست افراد فرومایه خواهد بود»^۴.
- از آن جمله وصیّت امیرالمؤمنین علیه السلام است به لشکر خود قبل از برخورد با دشمن در صفین، که در نهج البلاغه ذکر شده: «چون به یاری خدا دشمن گریخت، آن کس را که رو بفرار گذاشته نکشید، مجروحان و افرادی را که از کار بازماندند صدمه نزنید، زنان را آزار مکنید، اگر چه به شما دشنام دهند، و به حکام شما ناسزا گویند، که زنان ضعیف‌تن، و ضعیف‌روحیه، ضعیف‌عقلند. و ماهمواره مأمور

۱- «مستند» ج ۲ ص ۵۱۹ کتاب قضاء.

۲- «نهج البلاغه» خطبه ۷۸ ص ۱۲۹ چاپ مصر - عبده.

۳- «نهج البلاغه» باب حکم ص ۵۱۹.

بودیم که کاری به آنها نداشته باشیم، و حال آن که مشرک بودند. و همانا در جاهلیت فردی از ما زنی را با سنگ یا چوب می زد و همواره خودش و بازماندگانش مورد شماتت واقع می شدند»^۱.

و از آن جمله در «نهج البلاغه» امام علیه السلام عایشه را بواسطه برشته نشستن و به جنگ جمل رفتن شماتت می کند، و وی را به کینه ای خاص که به حضرتش داشته نسبت می دهد، مضافاً به اینکه در این خطبه درباره رأی زنان مطالبی بیان شده است، و زنان هر کجا باشند چون زن هستند، این فکر زنانه با آنها است.

امام فرمود: «اَما فلانه (عایشه) سستی فکرو رأی زنان، و کینه ای که چون کوره آهنگر در سینه اش مشتعل شده بر وی عارض گشته است. و اگر او را دعوت می کردند که آنچه با من کرد بادیگری کند، هرگز نمی پذیرفت. ولی با این همه حرمت اوئیۀ او (همسری پیامبر) را رعایت می کنم، و حساب او را به خدا واگذار می نمایم، که هر که را بخواهد عفو، و هر که را بخواهد عذاب خواهد کرد»^۲.

امام علیه السلام بعد از جنگ جمل خطبه خواند، و در خطبه مذکور که در نهج البلاغه آمده می فرماید: «ای مردم، زنان، ایمانشان ناقص، و نصیبشان اندک، و عقلشان نقصان دارد. اَما نقصان ایمان آنها، همان است که در ایام حیض، نماز نتوانند خواند، و اَما نقصان نصیبشان این است که میراث آنها نصف مردان است. اَما نقصان عقلشان این است که شهادت دوزن به اندازه یک مرد است. از بدانشان پرهیزید، و از خوبانشان برحذر باشید. در خوبیها اطاعتشان مکنید، تا در بدیها به شما طمع نورزند»^۳.

شیخ محمد عبده در شرح قول امام: «در خوبیها از آنان اطاعت نکنید» گوید:

۱- «نهج البلاغه» ج ۲ باب کتب عدد ۱۴ ص ۱۵ از چاپ مصر - عبده.

۲- «نهج البلاغه» ج ۱ باب خطب خطبه ۱۵۴ ص ۲۸۳. و طبری نیز با مختصر تفاوتی این خطبه را در تاریخش در پایان داستان جنگ جمل ج ۳ ص ۵۴۴ ذکر کرده.

۳- «نهج البلاغه» ج ۱ باب خطب ص ۱۲۹ از چاپ مصر - عبده.

مراد حضرت این نیست، که معروف را بواسطه مجرد گفتن زن ترک کنید که ترک امر معروف مخالف با سنت صالحه است، خصوصاً اگر واجب باشد. بلکه مراد این است که معروف را فقط به واسطه اینکه زن گفته انجام مده، بلکه معروف را برای معروف بودن انجام ده، نه برای اینکه زن تو را بدان امر کرده است.

امام سخنی فرمود که تجربه در طی سالهای متمادی آن را تصدیق نموده است و کلام امام جز در باره افرادی انگشت شمار، از زنان استثناء بردار نیست که هوش و سازمانی فزونتر از افراد عادی دارند، یا تحت تربیت بسیار ممتاز و صحیحی واقع شده‌اند. که این تربیت، طبیعت ثانوی به آنها داده، و بر غریزه ذاتی آنها چیره شده است. « و در او تحوُّلی ژرف در جهت خلاف مقتضای جبلّی او ایجاد کرده است! »

نگارنده: امام علیه السلام در نقصان زنان ظاهراً به کتاب و سنت استناد جسته‌اند. اما از نظر قرآن عبارت است از آیه شریفه: **يُوصِيكُمُ اللّٰهُ فِيْ اَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنثٰى**. (آیه ۱۱ از سوره نساء - ۴). « خداوند به شما توصیه می‌کند در باب فرزندان، که مرد دو برابر زن نصیب می‌برد. » همینطور نسبت به زوج و زوجه، که مرد از زن نصف می‌برد، و زن از شوهر یک چهارم می‌برد. البته در صورتی که هیچ کدام فرزندی نداشته باشند و الاً مرد یک چهارم و زن یک هشتم نصیب دارد. هم چنین است نسبت در خویشان پدری چنانچه در حق اجداد و جدات، عموها و عمه‌ها، خواهران و برادران است.

و خداوند شهادت دو زن را در مورد وام گرفتن به اندازه شهادت یک مرد به حساب آورده می‌فرماید:

وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَاِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ

۱- پاورقی عبده بر « نهج البلاغه » ص ۱۲۹

تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ (آیه ۲۸۲ از سوره بقره - ۲).

«دو شاهد از مردان را به شهادت بگیرید، پس اگر چنین نشدید مرد دوزن را، از آن کسانی که به شهادت آنان رضایت دارید.»

و اما خودداری آنان از عبادت در ایام عادت، از قرآن دلیلی ندارد، بلکه از اخبار استفاده می‌شود.

بلی در خصوص نماز ممکن است از آیات استفاده کرد. آنجا که بجا آوردن نماز را مشروط به طهارت می‌داند و می‌فرماید:

وَ إِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا. (آیه ۶ از سوره المائده - ۵).

«اگر جنب هستید کسب طهارت کنید». و در آیه دیگر نزدیکی بعد از ایام حیض را

مشروط به طهارت زن میدانند و می‌فرماید:

وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهَرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ.

(آیه ۲۲۲ از سوره بقره - ۲).

«قبل از اینکه طاهر شوند نزدیکی نکنید، و پس از اینکه طاهر شدند اشکالی

ندارد.»

پس این آیه دلالت دارد، زنان در ایام حیض پاک نیستند و احتیاج به تطهیر دارند.

و از آنجائی که آیه اول دلالت بر لزوم تطهیر در نماز دارد، با ضمیمه این آیه استفاده می‌شود که نماز در حال ناپاکی صحیح نیست. و ما می‌توانیم این حکم را نتیجه شکل دوم از قیاس بدانیم به این صورت که: ناپاکی به هیچ وجه با طهارت جمع نمی‌شود. و در هر نمازی طهارت شرط است. پس نتیجه حاصل می‌شود که: ناپاکی با نماز جمع نمی‌شود. زیرا شرائط انتاج شکل دوم موجود است. (دو مقدمه از نظر کیفیت باید مختلف بوده و کبری کلی باشد).

و از آن جمله کلام آن حضرت به مردم بصره است که: «شما سربازان زن، و پیروان

چهار پا بودید. که با بانگ او جمع شدید و با کشته شدنش فرار نمودید»^۱.
 و دیگر کلام امیرالمؤمنین علیه السلام است: «بهترین صفت زنان همان بدترین صفات مردان است. همانند کبر و ترس و بخل. زن اگر متکبر باشد، مرد اجنبی بر خود نمی پذیرد. و اگر بخیل باشد، مال خود و شوهر را حفظ می کند. و اگر ترسو باشد از هر چیزی که به آبروی او لطمه زند کناره گیری می نماید»^۲.
 و از آن جمله کلام آن حضرت علیه السلام است که در وقتی که لشگری را برای جنگ بسیج می نمود ایراد کرده می فرماید:

«در طول جنگ تا می توانید از یاد زنان خودداری کنید».

سید رضی (ره) در معنی این عبارت می گوید: از یاد زنان و آمیزش با آنان خودداری کنید، که این مطلب بازوی مردانگی را سست می کند و اراده نیرومند را ضعیف می سازد، و نیروی دویدن را در هم می شکند، و از دورنگری و قدرت در جنگ می کاهد. و هرکس از چیزی خود رانگهدارد، لفظ *اغْدَبَ عَنْهُ* درباره اش گفته می شود. و عذوب و عاذب، یعنی کسی که از خوردن و نوشیدن خودداری می نماید^۳.

نگارنده: جایی که یادآوری و ذکر زنان، و برخورد با آنان در جنگ موجب سستی عزم و گسیختگی امور خواهد شد، پس چگونه می توان توقع داشت، که امور مملکت و نظام اجتماع بادر دست گرفتن زنان، حکومت و قضاوت را - که دو رکن مهم از ارکان سیاست مملکت است - آشفته گی پیدا نکند. در صورتی که حاکم و قاضی باید دارای احساساتی قوی، و ایمانی نیرومند، و منطقی استوار باشد. و در غیر این صورت شیرازه حکومت اسلامی از هم گسیخته و به بربریت قرون وسطی،

۱- «نهج البلاغه» ج ۱ باب خطب خطبه ۱۳ ص ۴۴ از چاپ مصر، با پاورقی محمد عبده.

۲- «نهج البلاغه» ج ۱ ص ۱۸۸.

۳- «نهج البلاغه» ج ۲ باب حکم فقرة هفتم پس از حکمت ۲۶۰ ص ۱۹۶ چاپ مصر.

و توحّش نظام غربی، و رواج آداب و رسوم کفر تبدیل خواهد شد. خداوند ما را از این بلیّات محفوظ بدارد.

و این مطلب مسلم است که شارع حتّی ولایت و سرپرستی کودکان خردسال را با بودن پدر، و جدّ پدری به زن نسپرده، و با نبود این دو ولایت کودک به عَصَبَه^۱ (خویشان پدری) واگذار شده، یا اینکه مادر برای ولایت، به واسطه قرابت شدید به فرزندان، سزاوار است.

سرّ این امر این است که عقل زنان به این کار کفایت نمی کند، و در نتیجه ادب و دین و مال فرزندان تباه می گردد.

امیرالمؤمنین علیه السلام در «نهج البلاغه» می فرماید: «هنگامی که زنان (دختران)

۱- یعنی بنا بر قول کسانی که این قول را قبول دارند:

مرحوم شیخ طوسی در «مبسوط» گوید: فقط پدر و جدّ هستند که حقّ دارند دختر را شوهر دهند و کسان دیگری از خویشان پدری که وارث مال هستند، حقّ دخالت ندارند. تا اینکه گوید: اولیاء زنان سه گروهند: اول پدر و جدّ، دوم برادر و پسر برادر و عمو و پسر عمو و مولی، سوم حاکم شرع. (جلد ۴ ص ۱۶۴ و ص ۱۶۵ چاپ حیدری طهران). لکن مشهور بین فقهاء این است که ولایت به خویشان پدری نمی رسد.

در «جواهر» گوید: در امر ازدواج، ولایت مخصوص پدر و جدّ پدری، و مولی و وصی، و حاکم شرع است. و اجماع بر عدم ولایت زن و اجداد او به هر دو قسم (محصل و منقول) منعقد است بلکه در این مورد هیچ اختلافی که موجب ضعف اجماع گردد نمی باشد. و اینکه عمو و برادر اولویّت دارند با وجود نصوصی که تصریح بر عدم ولایت آنها دارد معنایش روشن است. تا اینکه گوید: آری در روایت ابوبصیر آمده: «امر ازدواج به دست پدر و برادر و وصی و کسی که امر او در مال زن نافذ است، می باشد». و در روایت حسن بن علی است: «برادر بزرگتر به منزله پدر است». لکن این حکم از روی تقیّه است، یا منظور اولویّت عرفی است در اموری که ضرری به حال آنان (زنان) ندارد و از این قبیل اموری که در هر حال با اجماع فقهاء امامیه منافات ندارد. (جواهر کتاب نکاح - فصل اول از فصل سوم - در اولیاء عقد).

به زمان نکاح برسند، عَصَبَهُ بر آنها مقدم است»^۱.

یعنی وقتی زنان به سن ازدواج برسند، ولایت بر آنها برای مردهای طائفه پدر، از مادرشان مقدم است؛ و این سخن دلیل است بر اینکه مادر بر دختر خود ولایت ندارد. بحث پیرامون ولایت پدر و جد در فقه مذکور است، و اکنون از محدوده بحث ما خارج است.

۹- روایات زیادی که متواتر معنوی است و در جمیع ابواب فقه وجود دارد که دلالت می‌کنند بر اختلاف مرد و زن در مورد طهارت، نماز و روزه، جهاد، نکاح، نفقه، طلاق، عدّه، ارث، ولایت، قضاوت، شهادت، حدود، قصاص، دیات، بطوری که ممکن است گفته شود: این اختلاف وسیع از سرچشمه واحدی مایه می‌گیرد، و آن سرچشمه کلام خداوند است: *وَلِلرَّجَالِ عَلَيْنَ دَرَجَةٌ* (آیه ۲۸ از سوره بقره - ۲) «مردان بر زنان برتری دارند». و البته کلام خدا برتر و بالاتر است: *وَ كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا*. (آیه ۴۰ از سوره توبه - ۹).

و روح این تفاوت در تمامی شئون زن سرایت کرده، از قوای بدنی و خاطرات فکری و عواطف قلبی.

و اسلام که دینی است که بر همه ادیان و مکتب‌ها برتری دارد، و هرگز فروتر نخواهد بود^۲، بنگر چگونه جانب زن را بیش از جانب مرد مراعات کرده، که در محیط آکنده از آفتها و فرسایش‌ها و بلایا قرار نگیرد، و گل وجودش به حال طبیعی خود باقی بماند، و در جوانسانی بوی عطر آگین خاص خود را همواره حفظ نماید، و طهارت ذاتی و عصمت طبیعی خود را به دست امواج دیوانه و خطرناک شهوت مردان خیانت پیشه فاسد نسپرد که او را چون اسباب بازی ملعبه خویش سازند، و مانند توبه به هوس‌های

۱- «نهج البلاغه» ج ۲ باب حکم ص ۱۹۴.

۲- این سخن را شیعه و سنی از پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده‌اند.

یکدیگر پاشش دهند. و از این رو قیومیت وی را - آن هم نه فقط برای استمتاع، بلکه در همه امور مهم - بدست مرد سپرده است.

روایاتی وارد است که نوافل زن، مثل اعتکاف، روزه، حج، عمره، بی اجازه شوهر جازز نیست^۱. و قسَم و نذر و عهد او نیز با اجازه شوهر باید باشد. و از خانه جز با اجازه شوهر نباید بیرون برود.

و این روایات بسیار زیاد است، و در فقه از خاصه و عامه به طور متفرّق در ابواب مختلف وارد شده، بطوری که می توان تبعیت زن را از همسر در این امور و امثال آن در این روایات بطور یقین، و قیومیت مرد را بر وی اجمالاً از این روایات استفاده کرد.

پیامبر اسلام ﷺ در وصیتی به امیرالمؤمنین علیه السلام فرمودند: «یا علی زن روزه مستحبی جز با اجازه شوهر نمی تواند بگیرد»^۲.

و امام چهارم حضرت سجّاد امام زین العابدین علیه السلام در پاسخ زهّری^۳ در اقسام روزه فرمود: «اقسام روزه عبارت است از: واجب، حرام، مستحب، مکروه، مأذون و غیره. پرسید: روزه مأذون چیست؟ حضرت فرمود: روزه مستحبی زن که

۱- روایتی در مورد لازم بودن اجازه شوهر در نمازهای نافله زن نیافتیم. ظاهراً اجازه لازم نیست. مگر جائیکه حق شوهر با نماز نافله تضييع شود.

۲- «من لایحضره الفقیه» باب نوادر ص ۳۶۷ چاپ کتابفروشی صدوق.

۳- زهّری - به ضمّ زاء و سکون هاء - اسمش ابوبکر محمد بن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن حارث بن شهاب بن زهّرة بن کلاب است، وی دانشمندی معروف و اهل مدینه و تابعی است. وی صحبت ده نفر از صحابه پیغمبر را درک کرده و علماء اهل تسنن او را ستوده، و بسیار مدح نموده اند. گفته شده: علم فقهاء هفتگانه را در حفظ داشت و بسیاری از علماء حدیث از وی روایت کرده اند. و اما علماء شیعه بعضی او را ستوده و بعضی مذمت کرده اند. «الکنی و الالقاب» ج ۲ ص ۲۷ چاپ صیدا. و در «سفینه البحار» ج ۱ ص ۵۷۳ مفصل احوال او را آورده است.

بی اجازه شوهر صحیح نیست»^۱. و در «کافی» از امام صادق علیه السلام وارد است: «روزه مستحبی زن بی اجازه شوهر جائز نیست»^۲.

در «مرآة العقول» در شرح این کلام گوید: مشهور بلکه متفق علیه اصحاب این است، که زن با نهی شوهر روزه مستحبی نمی تواند گرفت. و همچنین مشهور عدم جواز است بدون اجازه»^۳.

در «المیزان» از «در المنثور» از عبدالرزاق در «المصنّف» و ابن عدی از جابر نقل می کند که پیغمبر صلی الله علیه و آله فرمود: «پس از بلوغ دیگر شخص یتیم نخواهد بود. تا اینکه گوید: قسم زن شوهردار منعقد نمی شود مگر با اجازه او»^۴.

و این روایات در کتب فقه و رقه های بسیاری را پر کرده و در تفاسیر و تواریخ و کتب حدیث و سنن و اشباه آن نیز وارد گشته است.

اسلام از خلوت مرد با زن نهی کرده، و از نشستن درجائی که زن نشسته بوده تا زمانی که گرمای بدن او در آنجا باقی است نهی فرموده، و نیز از امامت آنها جهت نماز برای مردان جلوگیری نموده است. و صفهای جماعت آنان را پشت سر مردان قرار داده و این مطالب از روایات تغییر قبله پیداست.

و به زنان امر کرده که چشم از نگاه به مردان بپوشند، و در سخن گفتن با مرد صدا نازک نکنند، شاید که درد دل مردی که بیماری شهوت است طمع دروی پدید آید. و حجاب و ماندن در خانه را برای زنان مقرر کرد، تا جائی که به نقل شیخ طوسی در «امالی» با اسنادش^۵ از عبدالله بن حسن و دو عمویش ابراهیم و حسن پسران حسن، از فاطمه دختر امام حسین، از جدش امیرالمؤمنین علیه السلام از پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده که آن

۱- «من لایحضره الفقیه» کتاب صیام ج ۴ ص ۸۰ چاپ کتابفروشی صدوق، و «کافی»

ج ۴ ص ۸۶ ۲- «کافی» ج ۴ ص ۱۵۱ چاپ حیدری سال ۱۳۷۷ هجری قمری.

۳- «مرآة العقول» ج ۳ ص ۳۳۸ از چاپ سنگی. ۴- «المیزان» ج ۲ ص ۲۶۹. ۵- و این اسناد همان است که خودش گفته است. جماعتی به ما خبر دادند از ابوفضل از ابو عبدالله جعفر بن محمد بن جعفر حسنی از جدش موسی بن عبدالله از پدرش عبدالله بن حسن تا آخر اسناد.

حضرت فرمود: «زنان از ادای مقصود در سخن ناتوانند و عورت و ناموس مرد می‌باشند، با دعوت آنان به سکوت، نارسائی کلامشان، و با جای دادن آنها در منازل، عفت آنها را حفظ و نگاهداری کنید»^۱.

امیر مؤمنان علیه السلام در وصیتش به امام حسن مجتبی علیه السلام در «نهج البلاغه» می‌فرماید: «چشمان زنان را با پوشش حجاب از دیدن نامحرمان محفوظ بدار که شدت حجاب پاکی آنها را بهتر محفوظ می‌دارد. و بیرون رفتن آنان از منزل پرخطرتر از وارد کردن مرد نامطمئن به خانه نمی‌باشد. و اگر می‌توانی کاری کنی که جز تو کسی را نشناسد، البته انجام بده»^۲.

و در این مطلب گفتار خدای عزّ و جلّ کافی است که در مقام بیان حوریان بهشتی و تعریف و تمجید آنها می‌فرماید: حورٌ مقصوراتٌ فی الخیام. چون خیام جمع خیمه است و آن به معنای چادری است که بر روی زمین بر پا می‌کنند؛ و مراد از مقصوراتٌ فی الخیام آن است که آنها پرده نشینند و مصون و محفوظ بوده و از خودنمایی و جلوه‌گری برای همه کس خودداری می‌کنند؛ و این تفسیر از جماعتی که از جمله آنان ابن عباس و ابوالعالیه می‌باشند نقل شده است؛ و از مجاهد و ربیع در تفسیر این آیه چنین وارد شده است که مراد از مقصورات: اقتصار نظر آنهاست بر شوهرهایشان و هیچگاه نظر به غیر آنان ندارند؛ این تفسیر در «مجمع البیان» ذکر شده است و این تمجید و تحسین دلالت دارد بر آن که بزرگترین حسن و نیکویی برای زن و عالی‌ترین تمجید برای او همانا پرده‌نشینی و حجاب و عفت و تستر و دوری از

۱- «امالی» ج ۲ ص ۱۹۷ چاپ نجف اشرف. و سیوطی در «جامع صغیر» (باب همزه ج ۱ ص ۹۸ از طبع چهارم) از کتاب ضعفاء عقیلی از انس از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده است که: آن حضرت فرمودند: إِنَّ مِنَ النِّسَاءِ عَيًّا وَعَوْرَةً فَكُفُّوا عَيْنَهُنَّ بِالسَّكُوتِ وَوَارُوا عَوْرَاتِهِنَّ بِالْبُيُوتِ. (مؤلف)

۲- «نهج البلاغه» ج ۲ باب کتب ص ۵۶ چاپ مصر - عبده.

جماعت مردان و عدم خودنمائی و پرده‌داری است بطوری که این معنی بر شخص متفطن و خبیر مخفی نیست.

چگونه می‌توان، با وجود این اوصافی که در کلام آن حضرت است، آنان را رخصت داد که در کنار مردان قرار گیرند و به رتق و فتق امور، و امر و نهی، و فریاد برآوردن و محاجه و مخاصمه که لازمه قضاوت و حکومت است بپردازند؟ و آنچه تا به حال ذکر شد، روح قوانین اسلامی است در باره زن که از ضروریات اسلام به شمار می‌رود.

عدم جواز ورود زنان در مجلس شوری

از آنچه تا کنون گفتیم روشن است که جائز نیست زن به مجلس شوراراه‌یابد، هر چند فقیه و مجتهد باشد، زیرا این مجلس تنها برای مشاوره و بحث از قوانین نیست تا بگوئیم زنها در زمان پیغمبر ﷺ نیز در اصول احکام اسلام بحث می‌کردند، پس چرا از شرکت در مجلس شورا محروم باشند.

زیرا مجلس شورا در این زمان، در همه امور ولائی و حکومتی، ریاست عامه بر ملت دارد، و ارشاد و رهبری در امور سیاسی، تمامی به عهده اوست. و اوست که خط مشی حکومت را در کارها و در همه شئون ملت اعم از اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، اخلاقی، تعلیم و تربیتی مقرر می‌کند، و حتی جنگ و صلح نیز با تصویب وی انجام می‌شود، و با تصویب و رأی اعتماد وی، دولت (قوة مجریه) نیز تحکیم پیدا می‌کند، و با رأی عدم اعتماد مجلس است که دولت ساقط می‌گردد.

پس نام گذاری آن به مجلس ریاست عمومی شایسته‌تر است از نام گذاری آن به مجلس شورا، و موقعیت این مجلس، موقعیت قیم کامل است که کفالت امور را بعهد می‌گیرد.

و شأن مجلس فقط وکالت از طرف مردم نیست، تا بگوئیم بین مردوزن فرقی نیست.

بعضی گمان می‌کنند که این ریاست با توکیل رعیت صورت می‌گیرد ولی این گمان صحیح نیست، زیرا اولاً: این وکالت گرچه از طرف رعیت است، ولی در واقع وکالت نیست، بلکه ولایت و قیمومیت دادن است با شرائطی مخصوص، که پس از ثبوت آن دیگر مردم نمی‌توانند از آن صرف نظر کنند.

ثانیاً: برای افراد رعیت نسبت به خودشان، چنین ولایت و قیمومیتی وجود ندارد، تا چه رسد به آن که آن را با وکالت به اعضای مجلس شورا منتقل کنند. ماحصل کلام آن که: بر مبنای فلسفه اسلامی هر یک از افراد رعیت بر خود ولایت ندارند، تا آن را با توکیل به عضو شوری منتقل نمایند. و کالت فقط می‌تواند حقی را که برای موکل ثابت است به وکیل منتقل نماید، ولی خود به تنهایی ایجاد حق نمی‌کند.

و اعضای شورا اگر فقهای باشند جامع الشرائط (حافظ نفس، نگهبان دین خود) در این صورت برای آنان ولایت شرعی ثابت است، نه وکالت، ولی اگر فقیه نباشند، یا دیگر شرائط را واجد نباشند، حق دخول در این منصب را شرعاً ندارند، زیرا این مقام برای فاقد شرائط، دخالت در امر ولی است بدون استحقاق و شایستگی، و تصرف در امور اوست بی اجازه وی.

بلی بنابه طرز تفکر فلسفه غربی که ولایت هر کس را بر خود اوجائز می‌شمرد، مسئله وکالت صحیح است.

و گویا عضو شورا را وکیل نامیدن، یک اصطلاح غربی است، و مأخوذ از غرب است.

این مطالب صرف نظر از آن چیزهایی است که قبلاً ثابت شد که حکم ولایت منحصر به امام علیه السلام است، و یا فقیه اعلم و أروع و خبیر و بصیری که در قلبش انوار ملکوت تجلی کرده، و معیار تشخیص حق و باطل در او قرار داده شده و نور الهی به وی افاضه گشته است. آن هم با تفویض امام این مقام را به او، و به نیابت وی از امام

عَلَيْهِمُ السَّلَامُ می‌باشد، آن هم در صورتی که این مقام از طرف امام به او تفویض شود و به نیابت او کارها را انجام دهد^۱. پس با توجه به مطالب مذکور، عمل شوری باید منحصر به مشورت باشد نه هیچ چیز دیگر؛ بر مبنای این مرام، مانع از دخول زن در مجلس شورا اخباری است که دلالت دارند زن نباید در امور سیاسی، ولایی، و غیره مورد مشورت قرار گیرد، خصوصاً در محافل مردان، اگر نگوئیم که آیه شریفه:

الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَ آيَةُ شَرِيفَةٌ:
وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ، اطلاق دارد، و امثال این موارد را در بر می‌گیرد (دقت شود).

بهر جهت شأن این مجلس که مرکز تصمیم‌گیری و اداره مملکت و محور صدور فرمانها و قوانین است اگر با آنچه که از نظر فلسفه و روح اسلامی یادآور شدیم پایه‌گذاری نشود، مقابل ولایت امام و فقیه می‌باشد؛ و این خود از شئون ولایت است، که با بیعت عمومی صورت می‌گیرد؛ بنابراین اگر اعضای آن را ولی و کفیل بنامیم، سزاوارتر است از آن که وکیل بخوانیم. و این مقام و شأنی که مجلس شورا برملت دارد، بالاترین مرتبه ریاست و کاملترین درجه قیومیت است، که با آیه شریفه «الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ» صریحاً مخالفت دارد.

اما احتمال اینکه مدلول آیه منحصر در قیومیت مرد نسبت به زندگی شخصی خود باشد، به حکم اطلاق آیه مردود است. زیرا در آیه قیدی نسبت به قیومیت وی در امور خانوادگی، و حدی که فقط دلالت بر قیومیت مردان نسبت به همسران خود داشته باشد، وجود ندارد. و در این صورت می‌بایست بگوید: «مردان بر زنان خود قیومیت دارند».

فرضاً اگر آیه به محیط ازدواج و خانوادگی اختصاص داشته باشد، می‌پرسیم خداوند متعال که برای زن در خانه کوچک و محدود خودش و در امور ناچیز اجازه

۱- و این تفویض چه به عنوان نیابت خاص و چه به عنوان نیابت عام نسبت به فقهاء جامع الشرائط می‌باشد.

قیمومیت نداده، پس چگونه قیمومیت تمام خانه‌های ملت یعنی مملکت را به وی سپرده، و او را اجازه داده که قیّم و کفیل دولت و مملکت اسلامی شود؟ آیا قیمومیت حکومت، که برابر با قیمومیت عامّ است از قیمومیت یک خانه مهمّ تر و بزرگ تر نیست؟ آیا می توان پذیرفت، یا مسلمانی به چنین سخنی لب بگشاید که خداوند به زن قیمومیت میلیونها انسان، و جامعه انسانی را واگذار نموده، ولی ولایت او را بر همسر خود نفی نموده، بلکه او را هم طراز با مرد هم قرار نداده، بلکه زنان صالحه را مطیع شوهران خود در حضور آنان، و حافظ ناموس و مال شوهران در غیابشان قرار داده است و می فرماید: **فَالصّٰلِحٰتُ قٰنِتٰتٌ حٰفِظٰتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللّٰهُ**: «زنان صالحه مطیع شوهر و حافظ ناموس و اموال وی در غیبت آنهاست». و درجائی دیگر می فرماید: **وَ قَرْنَ فِیْ بُیُوتِكُنَّ وَ لَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجٰهَلِیَّةِ الْاُولٰی** «در خانه - های خود بنشینید و همچون زنان جاهلیت اولی به گردش و خودنمایی نپردازید». و آیامی توان میان خانه نشینی، و میان آشکارگشتن در صف مردان و فریاد برآوردن و سخنرانی نمودن، و تنازع و تخاصم و محاجّه و امثال اینها که لازمه امور عامّه است مخصوصاً در اموری که بحث و جدل در پی دارد مثل مجلس شورا، جمع نمود؟

گفته نشود که: خانه نشینی مخصوص زنان پیغمبر ﷺ بوده است.

زیرا وقتی که ملاک و حکمت خانه نشینی همه زنان، با زنان پیامبر یکی است،

چرا آیه اختصاص به زنان پیامبر ﷺ داشته باشد؟

آیا می توان گفت: خانه نشینی مخصوص زنان پیغمبر ﷺ است، یعنی امر به عدم تبرّج و گردش و خودنمایی مختصّ به آنها است، ولی خودنمایی مانند خودنمایی جاهلیت، و همچنین دیگر فقرات آیه مثل صدا به نازکی برآوردن با کسی که دچار بیماری شهوت است، برای زنهای دیگر جز زنان پیامبر ﷺ جائز و حلال می باشد؟ علاوه بر این مگر زنان نبی اکرم ﷺ از دیگر زنان، در عقل و درایت کمتر بودند که حکم خانه ماندن مختصّ به آنها باشد؟ و دیگر از زنان، از زنان پیامبر ﷺ قوی تر

و عاقل تر و مؤمن ترند، که حکم قرار در خانه و عدم تصدّی حکومت و ولایت برای زنان پیامبر ﷺ و مختصّ به آنان باشد؟ مضافاً بر اینکه می بینیم که در خانه ماندن در موارد عدیده مثل عدم جهاد و جماعت، و تشییع جنازه و...، که لازمه در خانه ماندن است، مختصّ به زنان پیغمبر ﷺ نبوده، بلکه برای همه زنان جعل شده است.

علاوه بر تمامی اینها چه در زمان نبی اکرم ﷺ و چه در زمان خلفاء حتّی یک مورد نیافتیم، که زنی امر به خروج از خانه و تصدّی حکومت، ریاست و قضاوت شده باشد. و عایشه چون به جنگ امیرالمؤمنین علیّ علیه السلام آمد، در همان زمان مورد مؤاخذه و ملامت و تخطئه واقع گشت. چه برسد به نسلهای بعدی، آنهم نه به خاطر جنگ با امیرالمؤمنین علیّ علیه السلام، بلکه برای خروج از خانه که برای زن جائز نیست، مورد شماتت قرار می گیرد.

امیرالمؤمنین علیّ علیه السلام - چنانچه در «جمهرة رسائل العرب» مذکور است، و از «الامامة و السياسة» نقل شده - به عایشه نامه ای می نویسد و می فرماید:

«اما بعد تو در حالی که خدا و رسول را به خشم آوردی از خانه بیرون شدی، و چیزی را می جوئی که از تو برداشته شده، زنان را با جنگ و اصلاح بین مردم چکار؟ آیا تو طلب خون عثمان می کنی؟ قَسَمَ به جان خودم آن کس که ترا هدف تیربلا قرار داده، و به این گناه بزرگ وادار کرده، گناهش بزرگتر است از قاتلان عثمان. تو خشمگین نشدی، مگر آن که خشم دیگران را برانگیختی! و به هیجان نیامدی مگر آن که دیگران را به هیجان آوردی، از خدا بترس و به خانه ات باز گرد!»^۱

و عایشه با همه تیز هوشی و زرنگی، پاسخی نداشت که برای علیّ علیه السلام بنویسد جز آن که به وی نوشت: «کار از عتاب و سرزنش بالاتر است والسلام»^۲. و امّ المؤمنین امّ سلمه به وی نامه نوشت و با آیات قرآن باوی احتجاج کرد، و به او ثابت نموده که بر او لازم است که در خانه بنشیند، چنانچه در «جمهرة رسائل العرب» به نقل از شرح «نهج البلاغه» ابن ابی الحدید و «عقد الفرید» و «الامامة و السياسة» مذکور

۱- «الجمهرة» ج ۱ ص ۳۷۸ و ص ۳۷۹ به نقل از «الامامة و السياسة» ج ۲ ص ۵۵

است: «از امّ سلمه زوجه پیامبر اکرم ﷺ به عایشه امّ المؤمنین:

سلام بر تو، سپاس خدائی را که جز او خدائی نیست. اما بعد، تو بین رسول خدا و مردم حکم در خانه و حاشیه‌ای هستی و حجاب تو حجابی بر حرم اوست. قرآن دامن تو را جمع نموده، پس آن را مگستر، و خدا صدای تو را فرو انداخته، آن را بلند مساز؛ که خداوند پشتیبان این امت است.

اگر پیغمبر ﷺ می‌دانست که زنان تحمّل جهاد دارند، بر تو نیز مقرر می‌داشت. از حقّ خود بیرون شدی، از حقّ خود بیرون شدی، بلکه ترا از گردیدن در شهرها نهی فرموده است.

ستون دین اگر کج شود، بوسیله زنان مستقیم نگردد، و اگر شکاف بردارد به وسیله زنان اصلاح نشود. زنان قابل ستایش، کسانی هستند که چشم خود فرو - هَلند، و صدا کوتاه سازند، با جان‌های زیور یافته به حیا و شرم، با دامنهای برچیده از گناه و آلودگی، و قدمهایی کوتاه.

به پیامبر ﷺ چه جواب خواهی داد، اگر به تو برخورد درحالی که از آب‌شخواری به آب‌شخواری دیگر روانی؟ به تحقیق که تو حجاب رسول خدا را برداشتی؛ و عهد حضرتش را رها ساختی. و بدان که تمام حرکات و اعمال در زیر نظم علم خداست. خواهی مُرد، و به سوی پیامبر باز خواهی گشت. قسم می‌خورم که اگر به راه تو رفته بودم، و به من می‌گفتند: ای امّ سلمه به بهشت درآ، همانا شرم می‌کردم که پیامبر ﷺ را ملاقات کنم، در حالی که پرده حجاب او را دریدم، حجابی که او بر من لازم کرد. خانه‌ات را پناهگاه خود قرار ده، و چادرت را گور خود ساز، تا اینکه با این حالت پیامبر را ملاقات کنی. مطیع‌ترین حالات تو برای خدا وقتی است که ملازم خانه‌ات باشی. و بهترین کمک کننده دین خدا هستی آنگاه که در خانه‌ات وارد می‌شوی و در آنجا درنگ می‌کنی!

اگر سخنی از پیغمبر ﷺ را به یاد تو آورم که تو آن را می‌دانی، همچون

مار زخم خورده بخود خواهی پیچید، والسّلام»^۱. این خبر را یعقوبی در تاریخش ذکر کرده^۲. پس از پایان جنگ جَمَل (چنانچه طبری در تاریخش ذکر کرده) عمّار یاسربه عایشه گفت: ای امّ المؤمنین، این روش و مسیر تو، از آن مسیری که پیمودن آن را خدا و رسول از تو پیمان گرفته‌اند، چقدر فاصله دارد! عایشه به وی گفت: ای ابوالیقظان. پاسخ داد: بلی. گفت: به خدا قسم تا آنجا که من می‌دانم تو همواره فردی حقّ گو بوده‌ای. عمّار: شکر خدا را که سخن حقّ را به نفع من بر زبان توجاری کرد^۳ طبری در تاریخ خود، و محمّد بن عبد ربّه اندلسی در «عقد الفرید» نقل می‌کنند: زید بن صوحان نامه‌ای به عایشه نوشت هنگامی که عایشه او را بسوی خود دعوت نمود، و امر کرد مردم را از اطراف امیرالمؤمنین علیه السلام بپراکند: اما بعد، تو به چیزی مأموری، و ما به چیز دیگر. تو مأموری که در خانه بنشین، و ما مأموریم که بجنگیم تا فتنه برافتد. ولی تو مأموریت خود را فراموش کردی، و نامه نوشتی که ما را از مسئولیت خود باز داری^۴.

ابن عبّاس پس از پایان جنگ جمل برای رساندن پیام امیرالمؤمنین علیه السلام نزد عایشه رفت، تا به او بگوید: امیرالمؤمنین علیه السلام امر کرده درخانه‌ای که خدامعیّن کرده بنشینند و مستقر شود، عایشه به وی اجازه نداد داخل شود، سپس ابن عبّاس بی اجازه وارد شد. عایشه گفت: پسر عبّاس، باورنداشتیم بی اجازه به خانه مادر آیی، و برمسند ما بنشین. ابن عبّاس گفت: به خدا قسم این خانه تو نیست و خانه تو آن خانه‌ای است که خدا امر کرده و در آن استقرار یابی که اطاعت نکردی. اینک امیرالمؤمنین علیه السلام تو را فرمان می‌دهد که به شهر خود که از آنجا آمدی، باز گردی^۵.

۱- «الجمهره» ج ۱ ص ۳۵۳ تا ۳۵۶ به نقل از «شرح ابن ابی الحدید» ج ۲ ص ۷۹ و «عقد الفرید» ج ۲ ص ۲۲۷ و «الامامة و السياسة» ج ۱ ص ۴۵.
 ۲- «تاریخ یعقوبی» ج ۲ ص ۱۸۰ چاپ بیروت ۱۳۷۹ ۳- «طبری» ج ۳، ص ۵۴۸.
 ۴- «طبری» ج ۳ ص ۴۷۹ و «عقد الفرید» ج ۴ ص ۳۱۷.
 ۵- «تاریخ یعقوبی» ص ۱۸۳ چاپ بیروت سال ۱۳۷۹ هـ. مسعودی در «مروج الذهب» ج ۲ ص ۳۶۸ چاپ دار الاندلس و «عقد الفرید» ج ۴ ص ۳۲۸.

و مالک اشتر در وقتی که عایشه در مکه بود، نامه‌ای از مدینه به وی نوشت:
 تو زوجه پیامبر خدائی ﷺ، خداوند ترا امر کرد در خانه بنشین، اگر
 فرمان خدا را اطاعت کنی، البته که خیر تو در آن خواهد بود، و اگر بخواهی عصای
 خود را برداری، حجاب از خویش بیفکنی، و موهای خود را بر مردم آشکار کنی،
 با تو خواهم جنگید، تا تو را به خانه‌ات و جانی که خدا بر تو می‌پسندد، باز گردانم.^۱
 و امیرالمؤمنین علیه السلام پس از جنگ جمل نزد وی رفت، و با چوب برهودج او زد و
 فرمود: «ای حمیراء! آیا پیامبر تو را به این کار امر نمود؟ آیا فرمان نداد که در خانه
 بنشین؟ به خدا باتوبی انصافی کردند کسانی که تو را از خانه بیرون کشیدند و زنان
 خود را در خانه نگهداشتند در حالی که تو را آشکار ساختند»^۲.

و پیش از این گفته شد، که ابابکره بر عدم جواز خروج عایشه به گفته پیغمبر
صلی الله علیه و آله استدلال کرد، که: لَنْ يُفْلِحَ قَوْمٌ وَلَوْ أَمْرَهُمْ امْرَأَةً «ملتتی که زمام کار خود
 را به دست زنی بسپارد رستگار نخواهد شد».

حتی عبدالله بن عمر نیز وی را بر این کار ملامت کرد؛ و عایشه با همه فصاحت
 بیان، جوابی نداشت و به وی پاسخ نداد که برای اصلاح میان امت محمد صلی الله علیه و آله
 بیرون شدم. و نگفت که وجوب ماندن در خانه مختص است به وقتی که بیرون آمدن
 زن از خانه، مصلحتی اقوی از مصلحت خانه‌نشینی نداشته باشد. و نیز پاسخ نداد
 که به فریاد مظلومان رسیدن و جهاد نزد خدا از حجاب بالاتر است.

در اینجا بحث ما پیرامون حکومت، قضاوت، و ولایت‌زن به پایان می‌رسد.
 و محصل کلام آن که: هر کس در مسائل فکری و اجتماعی خبرگی داشته
 باشد، و دلش به نور فقه و احکام الهی روشن شده، و به سیره و سنت پیامبر

۱- «جمهرة رسائل العرب» ج ۱ ص ۳۵۸ به نقل از «شرح ابن ابی الحدید» ج ۲

ص ۸۰ ۲- «مروج الذهب» ج ۲ ص ۳۶۷.

عالیقدر اسلام ﷺ و ائمه معصومین علیهم السلام معرفت و آگاهی پیدا کرده باشد می‌داند که این اساس استوار، که اسلام برای بانوان نهاده، و شارع حکیم برای زنان مقرر کرده بهترین چیزی است که خداوند حکیم و دانا و شارع اسلام برای تکمیل وجود زن بر حسب خصلت و فطرتی که در وجود وی آفریده، پی‌ریزی نموده است. همان نظامی که جمیع عوالم را با همان نظام و انضباط آفریده.

اسلام که مرد را قیّم زن، و وجود او را بر زن فرونی بخشیده، به ملاحظه خیر محض و مصلحت تامّ می‌باشد.

کلام حقّی است که مطابق با واقعیت است، و خداوند در حقیقت با این عمل، حقّ زن را کاملتر و سرشارتر عطا کرده؛ و اگر چنین نبود حقوق اصیل و اولی و طبیعی از وی سلب شده بود، و در عمر و حیات و زیستن و مال و عرض و دین و دنیا بر وی ستم رفته بود، زیرا تجاوز از فطرت سلیم و قانون آفرینش بزرگترین ستم و تعدّی و زیر پا نهادن حقّ است.

ای مؤمنان، دست از قرآن کریم، این منشور آزادیبخش و سعادت بشری بردارید، و آن رابه آراء باطل و افکار پوسیده که تراوش افکار محدود و ناقص و هوس آلود بشری است نفروشید، و از آیات محکم قرآن کمترین مقدار تنازل نکنید، و یک قدم واپس ننهید که نتیجه آن سقوط و تباهی و هلاکت خواهد بود.

فَلَا تَعْرُوكُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَعْزُبُكُمْ بِاللَّهِ الْعُرُورُ (آیه ۳۳ از سوره لقمان - ۳۱).

«زندگی مادی شما را نفریبید و دنیا شما را از مسیر الله منحرف نسازد. و

طبیّات روحی و عقلانی خود را در اثر افکار متهوّسانه پائین نیاورید.»

و به خوشی‌های آمیخته به ناخوشی قانع مشوید^۱ که مؤمن چون کوه‌های

۱- اقتباس از آیه ۲۰ از سوره احقاف - ۴۶:

و یوم یرعز الذین کفروا علی النار اذ هبتم طیباتکم فی حیاتکم الدنیا و استمتعتم بها فالیوم تجزون عذاب الهون بما کنتم تستکبرون فی الارض بغیر الحق و بما کنتم تفسقون.

بلند و استوار است آن چنان که طوفان‌های سهمگین زردفام و هلاک انگیز و مرگ - خیزی که از جانب شرق و غرب می‌وزد او را نمی‌لرزاند بلکه در راه استوار الهی و صراط مستقیم قرآن خویش، محکم و استوار بمانید. خداوند شما را به کلام حق در دنیا و آخرت استوار و ثابت قدم بدارد^۱.

لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ.
(آیه ۱۷۷ از سوره بقره - ۲).

«خوبی آن نیست که رو به شرق و غرب بگردانید ولیکن خوب خوبی کسی است که به خدا ایمان آورد».

و بدانید که در میان شما رسول خدا و سنت و سیرت او موجود است، و این امام به حق قائم آل محمد عجل الله تعالی فرجه درمیان شما است، که شما را به راه روشن رهنمون است و هر مانعی را از سر راه شما بر می‌دارد. این قرآن کریم شما است، آنرا پناه و نگهبان خود بگیرید که شما را در شبهای تاریک و گمراهی از شبهات می‌رهاند، و به فضای درخشان و زندگی بخش وارد می‌سازد. قرآنی که شفا بخش همه بیماری‌ها است.

این قرآن را به دست گیرید و بانگ برآورید و آگاهی دهید که: مردان، قیّم زنانه، و مردان بر زنان فزونی دارند، و به همه اهل عالم از دانشمندان، حکام، زمامداران، متفکرین، استادان و روشن فکران آنها اعلان کنید که این است راه روشن که انسان جز پیمودن آن چاره‌ای ندارد، و راه خلاص غیر از آن نخواهد یافت، وازآفت‌های هوی و هوس جز درسیه این قرآن، راحت و نجاتی نیست. و از تشنگی که همان عطش جاهلیت است خلاصی پیدا نمی‌شود مگر که از این آب گوارا کام‌ها تر و تازه گردد.

۱- اقتباس از آیه ۲۷ از سوره ابراهیم - ۱۴:

«يَتَّبِعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ».

و بدانید که جهانیان به زودی به اسلام رو خواهند آورد و قرآن را پناه خود، و احکام آن را چون قلعه و پناهگاه برای خویش قرار خواهند داد. «و دین اسلام جهانی خواهد شد: وَ يَكُونُ الدِّينُ كُلَّهُ لِيَلَهُ». (آیه ۳۹ از سوره انفال - ۸).

وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ. (آیه ۸، از سوره صف - ۶۱).

« و خداوند نور خود را به کمال خواهد رسانید، گرچه کافران را ناخوش آید. و دین خود را بر تمامی ادیان غلبه می‌دهد، هر چند مشرکان را ناخوش آید! »

پس مؤمن متعهد باید که راه حق را پیموده و از طریق اعتدال منحرف نشود که: قُلْ أَمْرٌ رَبِّي بِالْقِسْطِ. (آیه ۲۹ از سوره اعراف - ۷). « ای پیامبر بگو: پروردگرم به عدل و داد امر فرموده است. »

لَقَدْ أَرْسَلْنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ. (آیه ۲۵ از سوره حدید - ۵۷).

« به تحقیق ما پیغمبران خود را فرستادیم و با آنها کتاب حق و عدالت را نازل نمودیم که تا مردم را به راه عدل و حقیقت دعوت کنند. و حق همانا راه مستقیم و معیار و حیدی است که امور با آن سنجیده می‌شود. وَأَلْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ. (آیه ۸ از سوره اعراف - ۷).

« میزان در آن روز حق است. »

فَمَاذَا بَعَدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ فَأَنَّى تُصْرَفُونَ. (آیه ۳۲ از سوره یونس - ۱۰).

« پس آیا سواى حقّ به جز گمراهی می‌تواند باشد؟ پس به کجا می‌روید؟ »

یک مسلمان آگاه کسی است که به آنچه در کتاب خداست عمل کرده، و به گفتار عوام که از روی هواهای نفسانی سخن می‌رانند اعتنائی نداشته باشد.

وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنْ هَدَىٰ اللَّهُ

۱- اقتباس از آیه ۹ از سوره صف - ۶۱.

هو الذی ارسل رسوله بالهدی و دین الحق لیظهره علی الدین کله و لو کره المشرکون.

هُوَ الْهُدَىٰ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ. (آیه ۱۲۰ از سوره بقره - ۲).

«ای پیامبر هنگامی یهود و نصاری از تو خشنود خواهند شد که از آنها پیروی نمایی. بگو هدایت، هدایت الهی است. واگرازانها پیروی کنی پس از آنکه به راه راست عالم شدی، دیگر برای تو یار و کمک کاری از جانب خدا نخواهد بود».

قُلْ إِنِّي هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دِينًا قِيمًا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ * قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَكُسُوبِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ * لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ. (آیه ۱۶۱ تا ۱۶۳ از سوره انعام - ۶).

«بگو پروردگارم مرا به راه راست هدایت کرده، دین استوار و پا برجای حضرت ابراهیم و او از مشرکین نبود. بگو که نماز من و عبادت من و زندگانی و مردن من تمام برای خداوندست. او که شریکی ندارد، و من به این دین و راه صحیح مأمور شدم و اولین مسلمان در این راه می باشم».

در اینجا سخن را تمام کرده، مطلب را به پایان می بریم. و طولانی شدن مطلب یا تفصیلاتی که داده شد، به جهت اهمیت موضوع بوده است. و بحمدالله از نظر قرآن، تفسیر، حدیث، فقه، تاریخ، و جهات علمی و اجتماعی بحث کافی شده است. و خداوند ما را به آنچه سابقاً وعده داده بودیم موفق گرداند، که آن عبارت بود از تتمیم رساله «شذرات اللّٰلی» پیرامون مسئله مجاز نبودن دخالت زن در امور قضاوت و حکومت، که این رساله را در آخر ماه مبارک رمضان سال ۱۳۹۹ هجری قمری به پایان رساندیم. و سپاس در دنیا و آخرت از آن خداوند است، و آخرین کلام ما حمد پروردگار است.^۱

رَبَّنَا آمَنَّا بِمَا أَنْزَلْتَ وَأَتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ.

(آیه ۵۳ از سوره آل عمران - ۳).

۱- اقتباس از آیه ۱۰ از سوره یونس - ۱۰:

دعویهم فیها سبحانک اللهم و تحیتهم فیها سلام و آخر دعویهم ان الحمد لله رب العالمین.

« پروردگارا ما به آنچه تو فرستادی ایمان آوردیم، و از رسول تو پیروی نمودیم
پس ما را از شاهدین قرار ده.»

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ
(آیه ۸ از سوره آل عمران - ۳).

« پروردگارا دل‌های ما را پس از هدایت آشفته مگردان و از جانب خود بر ما
رحمت فرست، به درستی که تو بخشنده‌ای.»

این رساله در روز بیست و دوم ذی القعدة الحرام سال ۱۳۹۹ هجری قمری به
پایان رسید.

امیدوار بر عفو و غفران الهی

سید محمد حسین حسینی طهرانی - طهران

ترجمه رساله بدیعه از متن عربی به فارسی در رجب سال ۱۴۰۰ هجری قمری به
پایان رسید. (مترجم)

